

HELMUTH VON MOLTKE

TÜRKİYE MEKTUPLARI

Çeviren :
KEMAL VEHBİ GÜL

VARLIK YAYINEVİ
Ankara Caddesi, İstanbul

Varlık Yayınları, sayı : 1278
İstanbul'da Ekin Basımevi'nde basılmıştır
Nisan, 1967

HELMUTH GRAF VON MOLTKE

Alman Devletinin kuruluşunda büyük hizmeti geçmiş olan Mareşal Helmuth Graf von Moltke, 26 Ekim 1800 tarihinde Danimarka'nın Schwerin eyaletine bağlı Parchim şehrinde dünyaya gelmiştir. Danimarkalı bir generalin oğludur. 19 yaşında iken Danimarka ordusuna subay olarak katıldı. Üç yıl sonra 1822 yılında Prusya Devletinin hizmetine girmiştir. Prusya Ordusuna katılması ile birlikte Moltke'nin yıldızı da parlamaya başlamıştır.

1825 yılında annesine yazdığı bir mektubunda Moltke: "Yeni bir azim ve cesaretle, dikenli bir yarış alanına çıkmak tehlikesini göze alacağım. Bu, beni sizlerden, eşten dosttan ayıran bir yarış sahası. Tek başıma talihimi aramak, saadetimi bulmak zorundayım. Bütün ailemiz için çıktığım bu yarışı bir kazanabilsem..." diyordu. Yirmi bir yaşındaki bir teğmenden beklenmiyecek derecede ciddi ve sorumluluk taşıyan bu satırlar da onun yüce amacını ortaya koymaktadır. Çok titiz

bir dikkatle çalışıyor, derin bir meslek aşkı ile görevine sarılıyordu. Hedefini çizmiş bir asker olarak her geçen gün daha fazla temayüz ediyor ve amacına yaklaşıyordu. 35 yaşına geldiğinde genç bir kurmay yüzbaşı olarak Berlin'deki Prusya Genel Kurmay Başkanlığında vazifeli bulunuyordu. Terfi ettikçe daha fazla çalışıyor, çalıştıkça terfi ediyor ve "dikenli yarış alanındaki" yarışını kazanma ümidine daha fazla yaklaşmış oluyordu. Kibirden uzak bir meslek gururu ile annesine yazmış olduğu 21 Nisan 1835 tarihli mektubunda diyordu ki: "Benim önceki alayımda bulunan ve benden kıdemli olan dört üstteğmen daha var ki; terfi etmek için büyük bir gayret gösteriyorlardı. Fakat ben, bu subayların ve oniki teğmenin hepsini geçtim. Benimle aynı zamanda subay olmuş bulunan kimseler, Hassa Ordusunda henüz teğmen rütbesinde bulunuyorlar. Şu anda ben, Alman Ordusuna 1822 yılında katılmış olup da bugün yüzbaşı bulunan tek adamım. Danimarka'da kaybettiğim dört yılımı böylece telâfi etmiş oldum."

Frankfurt'taki kat'asında geçen sâkin yıllar ve Berlin Genelkurmay Başkanlığında komanda eğitimi sebebiyle geçirdiği zaman,

onda dünyayı ve diğer insanları tanımak merakı uyandırdı. Bu ise, büyük bir yurtdışı gezisi ile gerçekleşebilirdi. Kabına sığmayan ruhu onu, böyle bir gezinin yollarını araştırmaya yöneltti. O âna kadar, gençlik yıllarının geçtiği Danimarka'dan ve Prusya'dan başka ülke görmemişti. İyi bir asker, insan ruhunu, beşerî davranışları çok iyi tanımalı ve yabancı ülkeleri yakından bilmeliydi. Moltke, 1834 yılında askerî bir görevle Danimarka'ya gitti. Danimarka Ordusunun ve Donanmasının durumunu inceledi. Bu incelemelerinin sonunda hazırladığı raporunu Genelkurmay Başkanlığına sundu. Raporu tetkik eden Prusya İmparatoru bu incelemeyi beğendi ve onu mükkâfatlandırdı. 1833 yılı sonbaharını Yukarı İtalya ve Riviera'da geçirdi. Küçük bir tehlike halinde vücudunu tehdit eden kalb hastalığı, bu gezisi ve dinlenme sırasında tamamen şifa bulmuştur. Goethe felsefesinin özüne inmeye çalışan Moltke; Prusya başkenti Berlin'in ruh sıkıcı havası ile yetinemez, bu atmosfer altında devamlı şekilde yaşayamazdı. Halbuki; aldığı maaş ve gayesinin tahakkuku için bağlandığı mesleği, ona böyle bir geziyi özel olarak yapmak fırsatı vermiyordu. Ancak,

mesleğindeki başarıları ona bu konuda da bir şans kapısı açmış bulunuyordu. Böylece yük-selme ve yaratma arzusunu tatmin etme im-kânına bulacaktı. Ve öyle oldu. O sıralarda Osmanlı İmparatorluğu'nun başında bulunan Sultan İkinci Mahmut; kudretli bir Islâhatçı olarak, Yenigeri Ocağı'nı ortadan kaldırmış; devlet hayatında malî, hukukî, siyasi, askerî ve medenî birçok yeniliklere girişmişti. İşte bu sırada Osmanlı Devleti, büyük bir gelişme ve askerî başarılar göstermekte olan Prusya'dan bazı subaylar istemiş bulunuyordu.

Güney, onu kendisine çekiyordu. Moltke'nin çok olmuştur dert yanıp bağırdığı: "Masmavi bir gökyüzünden mahrum bulunan bir yerde yaşamır mı?" diye... Hâlâ gizli kalmış yerleri ve yönleri bulunan bir dünyada belli bir yere saplanıp kalmak Moltke'ye çok zor geliyordu. 1001 Gece Masalları içinde insana ayrı bir hayal âlemi gibi görünen Şark'ı görmek, bu ülkenin esrarengiz insanlarını tanımak ateşiyle yanıyordu. O sıralarda Avrupa'nın bütün dikkati Doğu'ya dikilmişti. Muhteşem Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflamakta olduğunu gören sömürgeci ve emperyalist Avrupa devletleri, büyük

bir hırs ve iştah ile gözlerini Şark'a dikmişlerdi. Kısa bir zaman sonra Alman Birliği'ni ve Almanya Devleti'ni kurmayı başarmış olan Prusya devlet adamları da "Drang nach Osten — Doğuya Nüfuz" politikasını güdü-yordu. Ne yazık ki; Osmanlı Devletinin şaşkın yöneticileri, yıkılışı önlemek ve eski kudretli durumlarına kazanmak için bu emperyalist devletlerin mütehassıslarından yararlanmaya çalışıyordu. Yunanlıların girişmiş oldukları bağımsızlık savaşı, Avrupa Devletleri arasında dinî ve hissî bir sempati yaratmıştı. Gerek Osmanlı İmparatorluğu içindeki hristiyan ulusların giriştikleri bağımsızlık savaşları ve gerekse de Osmanlı padişahlarının kendi ülkesine göz dikmiş olan devletlerden çeşitli yardımlar istemesi Doğuya karşı büyük bir ilgi uyandırmıştı. Avrupa'nın entellektüelleri ve devlet adamları, bir yandan Şark'ı bütün özellikleri ile tanımayı, öte yandan da kendi millî çıkarlarına en iyi şekilde araştırmayı amaç almışlardı. Osmanlı Devletinin, Avrupa'dan getirttikleri bu mütehassıslardan ve teknik müşahitlerden sağladığı fayda ise zararından az idi.

Moltke, 1835 yılı yazının sonuna doğru altı aylık bir izin istedi. Berlin'den kalkarak,

Viyana, Atina, İstanbul güzergâhını izleyerek Nepal'a kadar gitmek niyetindeydi. İsteddiği izin kendisine verildi. Gezisi boyunca kendisine yarım maaşı verilecekti. Yüzbaşı Moltke, yaptığı gezi programına göre İstanbul'da ancak bir hafta kalabilecekti. Ertesi yılın Mart ayında da Yunanistan ve İtalya üzerinden yurduna dönecekti. Fakat gerçek; programından başka türlü oldu. Gelişinden itibaren dört ay geçtiği halde Moltke, İstanbul'dan ve Anadolu'dan ayrılamıyordu. San-ki onu Türkiye'de tutan gizli bir kuvvet vardı. Canlı, hareketli ve biraz da meşakkatli geçen bu yolculuk, ona yeni bir hayatın geniş ufuklarını açıyordu.

5 Ekim 1835 tarihinde teğmen Bergh ile birlikte Breslau Ekspresi'ne binmiş bulunuyordu. Şark'ın esrarlı havası, onu bütün benliğine kadar sarmıştı. Büyük bir heyecan duyuyordu. Plânlı, düzenli ve programlı bir yolculuk yapmak istiyordu. Bu sebeple trene adım atar atmaz hâtıra defteri tutmaya başladı. Onun bu düzenli yaşantısıdır ki; bütün tarihe ve askerî olaylara ışık tutmuş, aydınlatmıştır. Sıra ile Ohlau (1), Troppau

(1) Ohlau: Aşağı Silezya'da 12.000 nüfuslu bir şehir.

(2), Olmütz (3) ve Brünn (4) şehirlerinden geçtiler. Daha sonra yolculuğuna gemi ile devam ettiklerini, nehir yolu ile Pressburg (5) ve Pest (6) şehirlerine uğradıklarını yazıyor. 5 Kasım 1835 tarihinde Bükreş'e gelen Moltke ve yol arkadaşı İstanbul'a doğru yola çıkıyorlar. Artık Abendland — Gece Ülkesi dedikleri Batı'nın havasından kurtulmuşlar; Morgenland — Gündüzler Ülkesi dedikleri Doğu'nun efsunlayıcı iklimine kavuşmuşlardı. 23 Kasım 1835 de İstanbul'a varan Moltke, hâtıra defterine ilk izlenimlerini şu şekilde geçirmiştir: "İstanbul, ilk bakışta Osmanlı İmparatorluğu'nun hâlâ kuvvetli bir devlet ve siyasî varlık olduğu kanaatini uyandırıyor. Fakat İstanbul dışındaki yerler, bütün memleket ıssız ve bakımsız bir durumda. Bu manzara, İstanbul kapılarının önünde bile göze çarpıyor. Bütün ülke harap bir hâle gelmiş. Ormanlar tahrip edilmiş. Tarla-

(2) Tropau: Çekoslovakya'da bir şehir.

(3) Olmütz: Çekoslovakya'da bulunan 58.000 nüfuslu bir şehir.

(4) Brünn: Çekoslovakya'da bir şehir. Bugün nüfusu 275.000 kişidir.

(5) Pressburg: Çekoslovakya'nın Tuna kıyısındaki 173.000 nüfuslu şehri.

(6) Pest: Macaristan başkenti Budapeşte şehri.

lar bakımsız kalmış. Halk gıdasızlık sebebiyle alabildiğine zayıflamış. Adeta bir deri bir kemik kalmışlar. Birkaç büyük şehre ya da sefalet yuvası halinde bulunan köylere sığınmış durumdalar...”

Görüldüğü üzere; Moltke, hayalle hakikatı ilk gördüğü anda ayırt edebilen bir şahıstır. Olaylara ve insanlara sadece asker gözü ile bakmaktan kendisini kurtarmış iyi bir yazar ve sosyolog, değerli bir coğrafyacı ve araştırmacıdır.

Osmanlı Hükûmetlerinin, tarihteki kışışleşmiş olan adı Bâb-ı Âli'dir. Prusya Devletinin Bâb-ı Âli nezdindeki elçisi ise Kont Königs-march'tır. Zamanını en iyi şekilde değerlendirmeyi kendisine temel ilke olarak benimsemiş olan Moltke, bu gezisi sırasında Türkiye'yi ve onun insanlarına tam anlamı ile tanımak istiyordu. Bu sebeple Prusya elçisi aracılığı ile Türkiye'nin ileri gelen adamlarını tanıdı. Tanıştığı devlet adamları arasında Osmanlı Ordusunun Başkumandanı ve Harbiye Nazırı olan Mehmet Hüsrev Paşa da vardı. Bu adam, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde girişilmiş olan ıslâhat çabalarında Sultan İkinci Mahmut'la aynı ruhu taşıyordu. Mehmet Hüsrev Paşa, Abaza

kölelerinden. Sarayın Enderun kısmından yetişmişti. Ağa Hüseyin Paşa ölünce Asakiri Mansurâi Muhammediye Seraskerliği'ne tâyin olundu. 1839 yılında Tanzimat Fermanı okunduğu sırada Sadrâzam, yani Başbakan bulunuyordu. 1854 yılında ölmüştür. Fesi ilk defa Padişah'a takdim eden o'dur. Sultan İkinci Mahmut, bir teftiş sırasında donanmayı gezerken o zaman Kaptan-ı Derya, yani Deniz Kuvvetleri Kumandanı olan Mehmet Hüsrev Paşa, ıslâhatçı Padişah'ın gözüne girmek için askerlerine Tunus'tan getirdiği fesleri giydirmişti. Bunları gören Padişah, beğenerek fesi kabul etmiştir.

Osmanlı Devleti'nin ileri gelenleriyle yakınlık kurmuş olan Moltke, İmparatorluğun içinde bulunduğu durumu en ince ayrıntılarına kadar inceliyordu. Türk Devleti, iç ve dış gâileler yüzünden uçuruma doğru yuvarlanıyordu. Bir yanda Rus savaşı, öte yanda Yunan isyanı ve Mehmet Ali Paşa'nın açtığı Mısır Mes'elesi Devletin yıkımına hazırlıyordu. Devletin kaderi; yenilik taraftarı ıslâhatçılarla muhafazakârlar arasındaki tehlikeli çatışma ve mücadeleyle bağlanmış bulunuyordu.

Serasker Mehmet Hüsrev Paşa; bu, pek

az konuşan, fakat derin bir bilgiye sahip bulunan Prusyalı yüzbaşidan çok memnun kalmıştı. Yüz yıla yakın bir hayat yaşamış olan Mehmet Hüsrev Paşa, zekî, kurnaz ve cesur bir insandı. Acaip kıyafeti ile nevi şahsına münhasır bir tipti. Prusya subaylarından von Vincke, Berlin Genelkurmay Başkanlığı'na göndermiş olduğu bir raporunda Mehmet Hüsrev Paşa'dan şu şekilde söz eder: "O, her dalda savaş tekniğini ve askerî ilimleri öğrenerek yetişmiş olan dörtbaşı mamur bir subayla; Osmanlı Nizamîye Kıt'alarının yetiştirdiği maceracı bir subay arasındaki farkı çok iyi biliyor."

Yukarıdan beri kısaca tanıtılmış olan Mehmet Hüsrev Paşa, yakından tanıyıp beğendiği ve sevdiği yüzbaşı Moltke'nin İstanbul'da biraz daha fazla kalması için Prusya elçisine ricada bulundu. Moltke de bu Osmanlı Paşasını takdir etmiş ve onun reform plânlarını öğrenmişti. Hüsrev Paşa, Moltke'den Türk Milis Kuvvetleri'ni kurmasını, Çanakkale Boğazı'nda istihkâm yapılması gereken yerlerini tesbit etmesini rica etmişti.

Moltke'nin programına göre, altı ay devam edecek olan bu özel yolculuk, böylece resmî bir hizmet gezisi haline gelmiş oluyor-

du. Bu sebeple de izni üç ay daha uzatıldı. Bu sırada Bâb-ı Âli, Prusya'dan askerî öğretmen ve talimci subay istemiş bulunuyordu. 1835 yılının son aylarında geldiği İstanbul'dan bir yere ayırlanamamıştı. Prusya Devleti, Osmanlı Hükûmetinin bu ricasını müsbet karşılamıştı. Gelişip kuvvetlenen Prusya Devletinin idarecileri, Osmanlı Devleti içindeki yabancı devletlerin nüfuz rekabetinde geri kalmak istemiyordu. Böylece Moltke, 1836 yılında Prusya Bakanlar Kurulu'nun aldığı bir kararla; Türk Ordusu'nun teşkilâtını düzenlemek ve birliklerini yetiştirmek üzere komando subayı olarak Türkiye'de vazifelendirilmiş bulunuyordu.

Âsi Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa ile olan ilişkilerin çok tehlikeli bir safhaya girmesi ve askerî çatışma ihtimalinin belirmesi üzerine Hüsrev Paşa; Prusya'dan bu defa talimci subaylar yerine, askerî fikir ve görüşlerinden yararlanılmak üzere üç kurmay subay istedi. Prusya Kırak, Osmanlı Devletinin bu ricasına kendi Genelkurmay Başkanlığı'na gönderdi ve gereğini emretti. Genelkurmay Başkanlığı; Kırakla; Moltke'den başka yüzbaşı Vincke, yüzbaşı Fischer ve yüzbaşı von Mühlbach'ı teklif etti. Bu genç Prus-

yahı subaylar da 1837 yılı Ocak ayında Prusya Bakanlar Kurulu Kararnamesi'yle en çok iki yıl süre ile Osmanlı Devleti hizmetinde çalışmak üzere Türkiye'ye tâyin olundular. Ancak o sırada Prusya ile Rusya arasındaki siyasî ilişkiler çok iyiydi. Bu tâyinin her iki devlet arasındaki dostane ilişkiyi zedelemesinden çekinen Prusya Devleti, bu subayların Türkiye'ye hareketlerini oldukça geciktirdi. Subayların Türkiye'ye hareketleri ancak 1837 yılının Temmuz ayında gerçekleşebildi.

Moltke'nin İstanbul'da kalışı iki buçuk yıla yaklaşmıştı. Bu arada görevli olarak Bulgaristan, Rumeli, Dobruca ve Anadolu'yu da dolaştı. Türk halkına yakından tanıdı. Gördüğü iyi şeyleri olduğu kadar, kötü şeyleri de kaydetti. Hayatı görüş ufku genişliyor, tecrübe ve bilgisi de artıyordu.

Moltke; asıl şöhretini, Osmanlı Ordusu ile birlikte katıldığı askerî harekâtlar hakkında vermiş olduğu raporlarla sağlamıştır. Osmanlı Devletine karşı başkaldırdığı için 1831 yılında âsi ilân edilmiş bulunan Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa, İmparatorluk için çok önemli bir tehlike teşkil ediyordu. Devletin en zayıf ve karışık zamanların-

da büyük yenilikler ve reformlar yapmış bulunan Sultan İkinci Mahmut, bu âsi valinin ordusu üzerine kuvvet gönderdi. Fakat Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa, Osmanlı Ordusunu çok ağır bir yenilgiye uğratarak tâ Kütahya'ya kadar yaklaştı. Araya giren yabancı devletlerin zoru ile 14 Mayıs 1838 tarihinde Kütahya Barışı imzalanarak bu mücadele, bir nevi mütareke sayılan bu barışla kütlenmiş oluyordu. İkinci Mahmut gibi kudretli, onurlu ve disiplinli bir padişah için bu yenilgi, yenilir yutulur cinsten değildi. Koca Padişah bunu bir türlü hazmedemiyordu. Bu sebeple, ilk fırsatta Mısır Valisine iyi bir ders vermek ve Osmanlıların intikamını almak kararındaydı. Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa, kazandığı zaferlerin etkisi altında sorumsuz hareketlerde bulunuyordu. Vergi ödemekten kaçınan ve bağımsızlığını da ilân etmiş olan Mısır Valisine karşı Sultan İkinci Mahmut 21 Nisan 1839 tarihinde harp ilân etti.

Toros Ordusu adı verilen ve Çerkez Hâfız Mehmet Paşa'nın kumandasında bulunan ordu, Mısır üzerine yürümek emrini aldı. Moltke de Hâfız Paşa'nın askerî danışmanı, yani kurmayı olarak yanında bulunuyordu.

Yüzbaşı Moltke, bu askerî harekât sırasında bütün değerini ortaya koydu ve haklı bir ün sağladı. Moltke bir yıldan fazla bir zamanını, Fırat ve Dicle nehirlerinin suladığı arazilerde geçirdi. Bu arada âsi Kürt beylerinin tenkileriyle ilgili harekâtlara da katıldı. Çok cesur bir kumandan olmasına rağmen, askerî müşavirlerinin tekliflerini dinlemeyen Hâfız Paşa, Mısır Ordusu karşısında ağır bir yenilgiye uğradı. Bu Nizip Yenilgisi, Osmanlı Devleti için olduğu kadar Moltke için de acı bir talihsizlik oldu.

Kurmay subay olarak Moltke ilk kez Nizip'de büyük ve kanlı bir savaşa katılmış oluyordu. Türk Ordusunun bozulmasından sonra Moltke, mağlûp kumandan Hâfız Mehmet Paşa'dan bir belge alarak kendisine veda etti ve oradan ayrıldı. Bu belgede: "Moltke'nin vazifeye bağlı ve cesur bir insan olduğu; görev aldığı günden o âna kadar tam bir dürüstlük ve ehliyetle çalıştığı.." belirtiliyor ve Hâfız Paşa'nın "kendisinden çok memnun olduğu, kendisini tehlikeye atarak Osmanlı Hükûmetine hizmet ettiği" kaydediliyordu.

Türk Ordusunda "Prusya Zabiti Baron Bey" unvanı ile anılan Moltke; dört yıl kal-

maş olduğu Türkiye'deki izlenimlerini çok usta bir üslûpla kaleme almıştır. Eserleri, sadece askerî bilgiler veren kuru ve teknik raporlar değil, aynı zamanda tarihî ve coğrafi alanlarda taze bilgiler veren, toplumsal yaşayışları inceleyen ve tabiat güzelliklerini dile getiren çekici bir üslûp abidesidir.

Moltke; Şarktaki izlenimlerini, yaşayışını ve gördüklerini: "1835 den 1839 a Kadar Türkiye'deki Durum ve Olaylar Üzerine Mektuplar" adlı eserinde dile getirmişti. Klâsik eserler değerinde olan bu kitabın önsözünü hocası meşhur Coğrafya Ordinaryüs Profesörü Dr. Karl Ritter yazmıştır. Karl Ritter bu önsözünün bir yerinde yazarın mektupları için: "Bunlar, o memleketten ve halkından o derece yeni yaşantılar, o kadar taze tasvirler, o kadar meraklı ve o kadar sürükleyici olaylar yansıtıyor ki; yayınlanması pek sevindirici olmuştur. Bu mektuplar gerçi doğrudan doğruya kamu oyu için yazılmamıştır. Aksine, yazar bunları, kalbinin en mutena köşelerindeki çeşitli dostlarına yazmıştır. Bu mektuplar, çok orijinal durumları ve garip olayları yansıtıyor. Öyle ki; bu mektupların girişken yazarı bile esere daha büyük bir de-

ğer kazandırmak için kâh canlı ve hareketli olaylar, kâh derin ruhî tasvirler ekliyerek eserini süslemekten kendini alamamıştır.” diyor.

Moltke, daha sonra derlitoplu şekle getirerek yayınlamış olduğu mektuplarını; annesine, en yakın akrabalarına ve Türk hizmetinde bulunmuş olan Prusyalı dostları yüzbaşı Vincke ve Fischer’e yazmıştır. Bu mektuplar çok değerli gezi notlarıdır.

Eserin genelliğini sağlamak bakımından mektupların kime yazılmış olduğu kitapta gösterilmemiştir.

(Moltke, 1840 yılında Almanya’ya döndü. Kısa zamanda Genelkurmay Başkanlığı’na alındı. Çalışmaları, kabiliyet ve ehliyeti sayesinde 1848 yılında Genelkurmay Başkanı olduğu zaman, Moltke, henüz 48 yaşında idi. 1864 yılında Danimarka’ya karşı açılmış olan savaşta Başkomutanlık görevini yapan Prens Fredrick Karl von Preussen’in Genelkurmay Başkanlığını yaptı. Kral Birinci Wilhelm’in Genelkurmay Başkanı olarak 1866 yılında Bohemya Seferi’ni idare etti. Alman - Fransız Savaşı’nda ise Fransa’ya karşı yapılan taarruz plânlarını hazırladı.)

Moltke, Genelkurmay Başkanlığı görevi-

ni 1888 yılında bıraktı. Ölümüne kadar Genelkurmay Başkanlığı Savunma Komisyonu Başkanı olarak hizmetine devam etti. 1867 yılında Alman Meclisi’ne muhafazakâr bir mebus olarak girdi. Daha sonra 1872 yılında Prusya Senatosu’na kaydı hayatla üye seçildi.

Moltke, gerek 1866 Savaşında ve gerekse de 1870-1871 Alman - Fransız harbinde, savaş tarihinin en kabiliyetli ve başarılı generallerinden birisi olduğunu isbat etmiştir.

Moltke’nin savaş taktiği; düşmanın ana kuvvet kaynağına sür’atle nüfuz edip onu yoketmek ve kesin zaferi kısa zamanda kazanmaktı. Bu taktiğin Alman askerî stratejisiindeki adı: “Blitzkrieg — Yıldırım Harbi”dir.. Moltke bu taktiği 1866 yılında Avusturya Ordusuna tatbik etti. O yıl, Prusya Ordusunu üç ayrı koldan Bohemya üzerine sevk ederek orada toplanmış olan Avusturya Ordusu üzerine yürümüş ve onların çekilmelerine fırsat vermeden ağır şekilde yenilgiye uğratmıştır. Savaşta düsturu şuydu: “Önce hesap ve ölçü, sonra cür’et ve kahramanlık.”

Moltke; “Türkiye Mektupları” adlı eserine kendi zekâsını, fikrî ve aklı yeteneklerini, edebî kabiliyetini ve araştırmadaki us-

talığını da katmıştır. Bu yönü ile eser; şahsî bir abide durumundadır. 1877 Türk - Rus Savaşı'nın patlaması sırasında kitabın ikinci ve üçüncü baskısı yapılmıştır.

Eser, 1872 yılında "Lettres sur l'Orient" adı ile Fransızcaya, 1877 yılında ise: "Lettere dall'Oriente" adıyla İtalyancaya çevrilmiştir. Moltke'nin "Türkiye Mektupları" adlı kitabı hakkındaki en değerli hükmü Berlin İlimler Akademisi vermiştir. Mareşal Helmut von Moltke'nin 70 inci hizmet yılı sebebiyle 8 Mart 1889 tarihinde Berlin'de yapılan jübilesinde bu eseri için: "İnsanoğlunun bütün gelişimini tam bir dikkat ve titizlikle izleyen gerçek bir araştırmacı olarak Moltke'nin eseri, Anadolu yarımadasının, bütün milletlerini içine alan geniş tarihine önemli bir ışık tutmuş, bugüne kadar bilgilerimize kapalı olan kapıları ardına kadar açmıştır. Moltke, her önemli yeri; özel bir ifade, canlı ve taze bir üslûpla bize tanıtmaktadır. Özellikle Bizans ve Boğaziçi gibi... Gördüğü yerleri, usta bir ressam gibi yeni ve canlı tablolar halinde bize yansıtmıştır." denmiştir.

Şark gezisi ve Anadolu'da kalışı, Türk Hükûmetinde hizmet yüklenişi; Moltke'nin

yaşantısında özel bir dönüm noktası teşkil eder.

Derin bir araştırmacı ve çalışkan bir aksiyon adamı olan Moltke, dört yıl sonra daha olgunlaşmış, daha fazla tecrübe edinmiş bir insan olarak yurduna dönmüştür. Yüklendiği ağır sorumluluklar, onu pişirmiş, meselelere nüfuz kabiliyetini arttırmıştır. Özellikle Türk - Mısır Savaşı'nda askerî tecrübesini pek fazla arttırmış, bu savaşta çok şeyler öğrenmiştir. Prusya Genelkurmay Yüksek Akademisi'nde edindiği nazari bilgileri çok güç şartlar altında ve yabancı bir ülkede uygulamak, tecrübe ile doğrulamak ve tatbik kabiliyetlerini denemek imkânını elde etmiştir.

Prusya Kralı, Moltke'nin "Türkiye'de komando subayı ve askerî danışman olarak ifa ettiği değerli hizmetinden memnuniyetinin nişanesi olarak" kendisine 29 Kasım 1839 tarihinde "pour le mérite — Liyâkat Nişanı" vermiştir. Moltke, değerli hizmetleri sebebiyle Padişah tarafından da Şark Nişanı ve Şeref Kılıcı ile taltif edilmiştir.

Moltke, 24 Nisan 1891 yılında Berlin'de hayata gözlerini yumduğunda 91 yaşında bulunuyordu. Bir yüzyıla yaklaşan yaşantısı

boyunca, gençliğinde tasarladığı herşeyi elde etmiştir. Prens Bismarck, Alman Birliği'ni ancak Moltke gibi üstün kabiliyetlere sahip bulunan değerli generaller sayesinde kurabilmiştir.

Kemal Vehbi GÜL

ESERLERİ :

Moltke, hayatta iken birkaç eser yayınlamıştır. Diğer eserleri de öldükten sonra yayınlanmıştır.

- 1) Türkiye Mektupları: İlk baskısı 1839.
- 2) 1828 - 1829 Osmanlı - Rus Savaşı: Birinci baskısı 1845.
- 3) Alman - Fransız Savaşları Tarihi: Birinci ve ikinci basım 1891.
- 4) Bütün Yazıları ve Düşünceleri: 1891-1893.
- 5) Seçilmiş Eserleri: 1892.
- 6) Savaş Dersleri: 1911.
- 7) Nişanlısına, Karısına ve Diğer Akrabalarına Mektupları: 1893.
- 8) Mektuplar: 1922.

Moltke hakkında önemli birçok insan eser yazmıştır. Bunların en önemlileri, yazarları ile birlikte şunlardır:

a — von Schlichting: Moltke ve Benedek. (1900)

b — A. Kraus: Moltke, Benedek ve Napoleon. (1901)

c — Bigge: Feldmareşal Kont Moltke. (1901)

d — von Goltz: Moltke. (1903)

e — Jaehns: Feldmareşal Moltke. (1906)

f — B. von Blume: Moltke. (1907)

g — von Endres: Moltke. (1913)

h — von Seckt: Moltke. Örnek Bir Adam. (1931)

Moltke'nin "Türkiye Mektupları" adlı kitabında geçen birçok yer adları ve şahıslar hakkında okuyuculara bilgi verilmesine lüzum görüldüğü için, sayfa altlarına dip notları çıkarılmış ve açıklamalar yapılmıştır. Böylece, kitabın daha faydalı bir hale getirilmiş olduğuna inanıyoruz. Yazarın bazı konulardaki değer yargılarının eleştirilmesi ise; okuyuculara bırakıyoruz.

K. V. GÜL

**TÜRKİYE
MEKTUPLARI**

1.

İSTANBUL İÇİNDE GEZİNTİ

İstanbul, 4 Ocak 1836

Burada kalışımın beklenmiyen bir sebepten ötürü uzayacağını son mektubumda yazmıştım. Serasker (1), her hafta birkaç defa beni yanına çağırıyor. Fakat şu sıralarda Türkler "Ramazan" denilen oruç ayında olduklarından, bütün işyerleri gündüzleri kapalı. Bu yüzden ziyaretler ancak geceleyin mümkün oluyor. Galata'da beni bekliyen Serasker'in on kürekli kayığına binerek limanın karşı yakasına geçiyorum. Burada da yine onun atlarını buluyorum. Kavas (2) de-

(1) Serasker: Osmanlı İmparatorluğu'nun Devlet teşkilâtında bugünkü Genel Kurmay Başkanlığı ile Millî Savunma Bakanlığı yetkilerini şahsında toplamış olan askerî şahsa verilen addır. Sultan İkinci Mahmut Yeniçeri Ağalığını ilga edince 1826 yılında Seraskerlik müessesesi kuruldu. Başasker, başkumandan demektir. 1908 yılında Seraskerlik kaldırıldı, Harbiye Nazırlığı kuruldu. (Çevirenin açıklaması)

(2) Kavas: Emir Çavuşu, muhafız. (Çev. aç.)

nilen atlı bir askerî polis önden giderek yoldan çekilmeyenlere uzun değneğiyle vurup yol açıyor. Onu Paşa'nın İmrahor (3) adı verilen Başseyisi ile meş'ale tutan iki adam yaya olarak izliyor. Tercüman ve ben; en arkadan gidiyoruz. Sırtı ender bir kaplan postu ile örtülmüş ve altın bir dizgin takılmış olan atım güzel bir Türk küheylânı. Muhteşem kubbeler ve uzun minareler titrek bir şekilde yanan mahyaların kırmızımtrak ışıkları içinde pırıl pırıl parlıyor. Rüzgâr, mahyalardan kopardığı kıvılcımları karlarla örtülmüş bulunan damların üzerine serpiştiriyor. Nöbetçiler, Seraskerin bana gönderdiği özel kır atın önünde selâm duruyorlar. Serasker, meraka düşmemek için bir zaptiye-yi, beni elçilik binasının kapısına kadar götürmekle görevlendiriyor.

Buradaki yaşama tarzında şaşılacak bir sadelik ve yeknesaklık göze çarpıyor. Kahvaltıdan sonra muhakkak bir gezinti yapıyorum. Hava ister iyi, ister kötü olsun; özellikle Beyoğlu'ndan Büyük Mezarlı'ğa doğru uzanan ana caddede dolaşıyorum. Asırlık

(3) İmrahor: Osmanlı Sarayında Padişahın atlarına ve ahırına bakan seyislerin başına verilen ad. Baş seyis. (Çev. aç.)

muhteşem serviler, yeşil dalları üzerinde biriken kar yığınlarının yükü altında yere doğru eğilmişler. Ölülerin başuçlarında dimdik duran mezar taşları buz tabakaları içinde harikûlâde bir tabloyu andırıyor. Servi ormanları içinde geçen yol, Boğaz'a açılıyor. Aman Tanrım! Ne manzara... Beşiktaş ayaklar altında kalıyor. Padişahın Yeni Sarayı da bu semtte.

Çünkü; Sultan, korkunç ve kanlı olaylara sahne olmuş bulunan, eski Sarayı bütün kötü hâtıralarıyla birlikte terketmiş. Orada kendi hayatının da tehlikeye düşebileceği kuşkusundan kurtulamıyarak eski Saraydan ebediyen ayrılmış. Karşı sahillerde Asya'nın karlarla örtülü dağları yükseliyor. 100.000 nüfuslu Üsküdar semti ve denizin ortasında yükselen Kızkulesi muhteşem bir tablo gibi...

Dolaşırken ekseriya, mezarlığı bir taş gibi çevreliyen dik tepeyi aşarak Boğaz'ın kıyısına iniyorum. Burada kısa bir ân duruyor; büyük bir şiddetle rıhtım taşlarına çarparak kırılan ve köpükler içinde Sarayın yaldızlı demir parmaklıklarına kadar sığıran azgın dalgaları seyrediyorum. Rumlar, çalkantılı denizin kıyıya sürüklediği istirid-

yeleri topluyorlar. Bir sürü köpek, ölmüş bir atı parçalayıp yemekteler. Emsalsiz bir sanat eseri olan mermer bir çeşmenin önünden sağa dönerek dar ve uzun bir çarşıya giriyorum. Öyle bir çarşı ki; karşılıklı dükkânların çatıları yukarıdan nerdeyse birbirine değecek.. Burada özellikle yiyecek maddeleri ve meyva satılıyor. Bir gemi olsa da hayran kaldığım meyvalardan size, güzel bir sepete doldurup, göndersem. Cins cins, renk renk meyvalar var: Hurma, incir, Hindistan ceviz, kudret helvası (4), portakal, fındık, kuru üzüm, nar, limon ve daha isimlerini bile hiç duymadığım birçok iyi yiyecekler... Ne yok ki; petek balı, pirinç pilâvı, kaymak, üzüm şırası... Herşey tertemiz. Herşeyin en iyisi yapılmış. Daha sonra sebze pazarı geliyor. Etraf; karnıbaharlar, enginarlar, görülmemiş derecede büyük kavunlar, kabaklar ve sayısız sebzelerle dolu. Bunların hemen yanında ise deniz ürünleri sergilenmiş: Koca koca balıklar, dev gibi torikler, barbunyal, gümüş renkli palamutlar, kalkan balıkları, istiridye, ıstakoz, yengeç, karides

(4) Kudret helvası: Bazı sıcak bölgelerde taşlar ve ağaçlar arasında yetişen tatlı bir meyva. Manne. (Çev. aç.)

ve bu türün tadına doyum olmıyan diğer bütün ürünleri...

İçlerinde; tütün çubuğu denilen pipoların, kırmızı kilden yapılmış çubuk lülelerinin ve kehribar ağızlıkların yapıldığı yüzden fazla dükkânın arasından geçilerek sonunda topçu askerlerinin semti olan Tophane'ye varılıyor. Şimdiki Padişah tarafından yaptırılmış olan Nusretiye (Zafer) Camii (5), yüz kadem (6) yüksekliğinde ve temelde dahi çapı dokuz kademi geçmiyen bir çift narın minaresi ile tanınıyor. Büyük fırtınalarda ve bilhassa yer sarsıntılarında dimdik ayakta durabilen bu derece uzun minareleri nasıl da yapabilmişler!.. Güzel sütunlarla çevrili bulunan avluda; dondurucu soğuğa rağmen şadırvan ve çeşmelerin başına uzun bir dizi halinde oturmuş olan dindar Müslümanlar yüzlerini, el ve ayaklarını yıkıyorlar. Çünkü, aksi halde ibadetleri makbul olmuyor. Biraz da canlandırıcı olan bu işten sonra Müslümanlar yüzlerini Mekke'ye dönüyor,

(5) Nusretiye Camii: Sultan İkinci Mahmut tarafından yaptırılıp 1826 yılında bitirilmiş olan bu cami Tophanededir. (Çev. aç.)

(6) Kadem: 34 cm. Yarım arşın uzunluğunda bir ölçü, adım. (Çev. aç.)

rûkua varıyor, diz göküyor ve dualar okuyorlar. İbadet bitince de çizmelerini giyip camiden ayrılıyorlar. Bu camiin hemen yanında Kılıçali adında büyük bir cami daha var. Bu camiin güzel avlusunda zarif eşyalar satan dükkânlar bulunuyor. Elinde kamıştan yapılmış kalemi, dizinde bir miktar parşömen kâğıdı bulunan bir Türk, bir ke-merin altına bağdaş kurup oturmuş mektup yazıyor. Yüzlerini, gözlerinin ucuna kadar örten sarı peçeli ve geniş elbiseli kadınlar bu mektupçuya dileklerini anlatıyorlar. Yazıcı ise, hareketsiz bir şekilde dinliyor; ya haremın bir sırrını, ya bir mahkeme işini, ya Padişaha yapılan bir şikâyeti, ya da üzüntülü bir haberi kaleme alıyor. Sonra da kâğıdı ustaca katlıyor, bir parça beze sarıyor ve üstünü kırmızı balmumundan bir mühürle damgalıyor. Bu adam, sevindirici bir haber veren mektuptan da bir ölüm mektubundan da 20 para alıyor.

Sayırsız kahvehaneler şimdi özel bir manzara içindeler. Herkes mangalın etrafına kümelenmiş. Eksik olan tek şey; kahve fincanlarının ve nargilelerin hoş kokusu ve buharı. Bu, Ramazan'a has bir durum. Akşamdan önce hiçbir Müslüman yemek yiyemez,

içemez, sigara kullanamaz. Bir çiçeği bile koklayamaz. Türkler; yavaş adımlarla, tesbih çeke çeke caddelerde dolaşıyorlar. Açlık ve alışılmamış soğuk yüzünden çehreleri acı bir ifadeye bürünmüş. Güneş, Süleymaniye Camiinin (Muhteşem Süleyman'ın Camii) ardında batır batmaz müezzinler minarelerden: "Tanrıdan Başka Yoktur Tapacak!" diye bağırıyorlar. Ancak bundan sonra Müslümanların orucu açmaları mümkün oluyor.

Dolaşa dolaşa Galata surlarına kadar geldik. O büyük ve beyaz kuleye çıktık. Buradan tekrar şehrin eşsiz manzarasını seyrettik. Bir yanda liman ve Üsküdar, öte yanda Boğaz ve Marmara.. Adalar ve Asya'nın Olimp Dağı (7) ayaklar altında... Yarım milyonluk nüfusu ile bu muhteşem şehir sağ tarafa doğru sereserpe genişleyip yayılmış. Bir kırallık kadar değerli bir şehir bu. Gerçekten de elli yıldan fazla bir zaman tek başına bir İmparatorluk olarak kalmış. Fakat imansızlar (8) Doğu Roma İmparatorluğu'nun son kalıntısını da tamamen yutmuş durumda. Yüksek duvarları, sayısız kubbele-

(7) Asyanın Olimp Dağı: Uludağ. (Çev. aç.)

(8) Müslümanlar kastediliyor. (Çev. aç.)

ri, koyu yeşil servileri, kendisine özgü kapıları ve 7.000 kişilik nüfusu ile başlı başına bir şehir olan Saray en uçta yer almış. Onun hemen yanında Ayasofya Kilisesinin muhteşem kubbesi yükseliyor. Roma'daki San Pietro Kilisesi gibi sayısız kiliseye modellik etmiş olan bu kilise, şimdi cami olarak kullanılıyor. Bunun biraz sağında Sultan Ahmet Caminin muhteşem minareleri altı narin kol halinde gökyüzüne uzanıyor. İnce ve narin şekline rağmen bu minareler bizim Kiliselerimizin en yüksek kulelerinden mukayese edilemeyecek kadar daha yüksek. Fakat yine de en yüksek noktayı Seraskerin güzel kulesi teşkil ediyor (9). Göz alabildiğine dek alçak damlardan, kırmızı evlerden ve yüksek kubbelerden başka bir şey görünmüyor. Şehrin ortasından geçen ve on altı yüzyıl sonra bugün bile yüz bin insanın suyunu getiren İmparator Valens'in (10) su kemeri, geniş bir şerit halinde Çanakkale Boğazı'na kadar uzanıyor. Asya yakasının dağları ise bu muhteşem tabloyu süsleyen bir çerçeve sanki...

(9) Bayazıt Kulesi kastediliyor. (Çev. aç.)

(10) İmparator Valens: Milâttan sonra 364 yılında I. Valentinian'ın naibi olarak tahta geçti. 378 yılında ise bir savaşta ölmüştür. (Çev. aç.)

2.

BURSA YOLCULUĞU

Beyoğlu, 16 Haziran 1836

On üçüncü gece Mudanya Körfezi'nin (11) sonunda bulunan Gemlik'e geldik. Burada bir gemi inşaat tezgâhı var. Şimdiye kadar gördüğüm yerlerin en güzellerinden birisi de burası. Ayna gibi pırıl pırıl parlayan deniz dik ve yüksek dağlar arasında son buluyor. Arazi öyle sarp ki; kasaba ve zeytin ağaçları bile güç yer bulabilmiş. Bu memlekette güneşin batışı şaşılacak derecede kısa oluyor. Biz, kasabanın kapısına gelmeden gece bastırmıştı bile. Aman Allahım, ne harikulâde gece!.. Ay, tam hilâl durumunda olmasına rağmen, herşey çok uzaklardan bile farkediliyor. Çoban Yıldızı burada öyle parlak ki; ışığı eşyalar üzerine gölgeler serpiştiriyor. Sabahın henüz saat üçünde yine atlarımıza bindik ve yüksek dağlar arasın-

(11) Mudanya Körfezi: Yazar Gemlik Körfezini kastetmektedir. (Çev. aç.)

daki sarp bir vâdiden geçerek Doğuya hareket ettik. Bir zamanlar 12.000 kişilik Haçlı Ordusu ile Walter von Habenichts de (12) bu yoldan geçmiş. Dağlar tüm zeytin ağaçları ile kaplı. Çiçek açmış olan fundalıklar bülbüllerle dolu. Güneş batarken büyük ve engin bir denize vardık. Etrafta dev gibi sur ve kule kalıntıları var. Bunlar, bir zamanlar Haçlı Seferlerinde kuşatılmış olan büyük bir şehri koruyormuş. Ama bugün, geride birkaç fakir kulübesinden ve yüzyıllarca önce bir mamure olan Nikea şehrinin enkazından başka bir şey kalmamış. Yüz tane Hristiyan din bilgini piskopos işte bu Nikea şehrinde (13) toplanmış ve Teslis Mezhebi'ni (14) ilân ederek bu düşünceye karşı gelenlerin

(12) Walter Von Habenichts:

(13) Nikae şehri: Bugünkü İznik kazasının Yunanca adıdır. Meşhur Müneccim İphos ile tarihçi Di-yokosyus'un doğduğu şehirdir. Milâttan önce 301 yılında Lisimakos buraya karısının adını verdi. Böylece şehrin adı Nikea (Nik) oldu. Araplar buraya Nikiya derlerdi. Şemseddin Sami, "Kamus'ul âlâm" adlı meşhur lûgatında; bu şehrin Osmanlılar zamanında Yunanca okunusunun başına İz eki eklenerek İZNİK haline getirildiğini yazıyor. (Çev. aç.)

(14) Teslis Mezhebi: Hristiyan dininde Allahı baba, İsayı da onun oğlu kabul eden; Allah, İsa ve ilâhî ruha dayanan; üçte birleşme telâkkisi. (Çev. aç.)

yakılmasına burada karar vermişler. Bu zengin ve büyük şehrin bir enkaz yığını haline geleceği, en büyük kiliselerinin bir Türk Camiinin enkazını teşkil edeceği, Bizans İmparatorluğu'nun çökeceği; yalnız hâkimiyet ve eserlerinin değil, aynı zamanda inandıkları dinin de bu memleketlerden silineceği, yüzlerce millik havalide ve yüzyıllar boyunca sadece Medine'li bir Kervan Sahibinin (15) adının anılacağı yolunda mağrur ruhanî reislerin söylediği şeyler meğer mucizeden de öteye bir kehânet imiş...

Müslümanlar, Rum kiliselerindeki bütün resimleri yokettikleri gibi, duvarlara çizilmiş olan şekil ve tabloları da beyaz badana ile kapatmışlar. Meşhur din konsilinin toplandığı Nikea şehrinin katedralinde en büyük mihrabın bulunduğu yerde bugün bile beyaz badananın altında İncil'in azametli bir sözü parıldıyor: İ.H.S. (in hoc signo) (16). Fakat bunun çapraz olarak hemen üzerinde İslâmiyetin temel ilkesi duruyor: "Allahtan Başka Tanrı Yoktur." Bu esrarlı sözde sanki sabır ve hoş görmeyi emreden

(15) Hazreti Muhammet kastediliyor. (Çev. aç.)

(16) İ.H.S.: Hazreti İsa'nın adının Yunanca yazılışındaki ilk üç harfi.

bir ikaz gizli. Görünüşe bakılırsa Tanrı da; "Lâ İlâhe İllâllah" sözünü duymaktan daha fazla memnun oluyor gibi...

Üstün tabakaya mensup bulunan Türklerin en büyük işlerinden birisi de; kendilerinin "keyif etmek" dedikleri dinlenmedir. Yani, rahat bir yerde oturup kahve ve tütün içmekten hoşlanırlar. Böyle mükemmel yerlerden birisini de mola vermiş olduğumuz köyde buldum (17). Dev gibi dalları yere paralel olarak yüz kadem ötelere kadar kol atmış ve civardaki evleri koyu gölgesi altına almış bulunan bir çınar ağacı tasavvur et. Ağacın gölgesini taştan yapılmış sedir şeklinde bir teras çevrelemekte. Bu terasın altındaki 27 tane borudan kol kalınlığında sular gürül gürül akıyor. Bu akan sular, ötede birikerek küçük bir göl meydana getirmiş. Türkler, işte bu ağacın altında ayaklarını çapraz şekilde kırıp bağdaş kurarak oturuyorlar. Sâkin ve sessiz bir oturuş bu...

(17) Par Excellence: Bu Fransızca kelime, cümledeki yerine göre; "mükemmel" şeklinde çevrilmiştir.

3.

FALAKA

Büyükdere, 27 Eylül 1836

Şu anda çok hoşuma giden bir işle uğraşıyorum. Bu iş, Boğaz'ın her iki yakasının resmini yapmaktan ibaret.. Bunun için, birçok dağları tırmanmam gerekiyor. Fakat eşsiz bir güzellikte olan tabiat, insanın yorgunluğunu fazlası ile gideriyor. Bir Avrupa'nın Sarayın avlularında plân masası kurup çalışması belki de ilk kez olan bir şeydir. Pırıl pırıl bir sonbahar mevsimindeyiz. Dört aydır tek damla yağmur yağmadığı halde, denizden gelen nemli hava ağaçları ve bütün bitkileri yemyeşil tutuyor. Sabahları çok erken kalkıyorum. İlk işim denize girmek oluyor. Paha biçilmez değerde olan deniz banyosundan sonra kahvemi içiyor ve günlük işime başlıyorum. Günlerim ya yelkenli bir sandalda, ya hızla giden kürekli bir kayıkta, ya da karada at üzerinde geçiyor. Gün-

lük işim; 9 ilâ 10 saat sürüyor. Akşam yemeklerim çok mükemmel. Elimde Türkçe yazılmış açık bir izin belgesi var. Bununla bütün müstahkem mevkilere ve bataryalara girebiliyorum. İstedğim kadar askeri beraberrime alabiliyorum.

Bugün Serasker Kapısında falakaya yıkılıp dövülen insanlar gördüm. Buna ilk kez şahit oluyordum. Falakaya yıkılan bu insanlar, beş tane Rum idi. Herbirinin ayağının altına 500 er değnek vurulması gerekiyormuş. Demek ki; bu adamlara 2.500 değnek vurulacaktı. Bir zaptiye, suçlunun göğsü üzerine diziyle bastırıp ellerini tutuyor, iki kişi de adamın ayaklarını uzun bir sırığa bağlayıp bu sırığı omuzlarına kaldırıyorlar. Diğer iki kişi de değnekle suçlunun ayaklarının altına vuruyor. Paşa benim hatırım için her adamdan, daha doğrusu her tabandan 200 değnek cezayı düşürdü. Fakat ben, geri kalan cezayı da çok buldum ve 25 er değnek vurulmasını teklif ettim. Nihayet 50 değneğe kadar indirmek mümkün oldu. "Bir Prusya Beyzadesinin" (Kelime anlamı, Asilzade demek) bu merhameti, suçlulara özel bir dikkatle duyuruldu.

4.

PADİŞAHIN YANINA KABUL

Beyoğlu, 21 Ocak 1837

Padişahın huzuruna özel olarak kabulümle ilgili emri geçen gün aldım. Eskiden kudretli padişahların huzurlarına kabul edilecek olan kimselerin Sarayın ön avlusunda saatlerce beklemek zorunda kaldıkları herkesçe bilinen bir şeydir. Orada, peşpeşe gelen iki kanatlı büyük bir kapı bulunuyor. Dış kapı, içeri girenin ardından kapatıldıktan sonra iç kapı açılıyor. İşte, Vezire ve elverirse Padişaha başvuru yer burası. Bu samimî oda, huzura kabul için bekliyen bir yabancıya sabrın fazilet olduğunu fazlasıyla öğretiyor. Önce hukukî uyuşmazlıklar gideriliyor, kararlar okunuyormuş. Sonra Yenîçerilerin yemekleri verilirmiş. Daha sonra içleri altın dolu olan büyük çuvallar şangırtılar arasında getirtilip Yenîçerilerin ücretleri taşığa atılarak dağıtılmış. Nihayet elçiler özel şekilde ağırlanır, kürklerle mü-

kâfatlandırılır ve giydirilirmiş. Elçiler, Devletin adalet ve lûtfkârlığını; İmparatorluğun zenginlik ve kudretini; herşeyden önce Padişahın azametini iyice kavradıktan sonra Bab-ı Saadet” (18) adı verilen kapıdan geçirilerek yarı karanlık bir köşke götürülür, daha sonra Padişahın huzuruna çıkarılmış. Padişahın huzuruna çıkarılacak olan kimse “Kapıcıbaşı” (19) adı verilen iki adam tarafından götürülürmüş. Bunlar, adamın sağ ve solundan kollarına girer, onu sımsıkı tuta-

(18) Bab-ı Saadet: Osmanlı saray teşkilâtında yer alan bir kapı ve yer adı. Osmanlı sarayı; Padişah ve erkânının bulunduğu Enderun ile diğer saray mensubunun yaşadığı Birun adlı iki kısımdan ibaretti. Sarayın dış kapısına Bab-ı Hümayûn adı verilirdi. Birinci kapıdan sonra gelen Orta Kapı, sarayı iki kısma bölerdi. Dış kapı ile orta kapı arasındaki yere Birinci Yer denilirdi. Orta Kapıdan sonra gelen son kapı ise Babı Saadet adı ile anılırdı. Babüssade denildiği de olurdu. Orta Kapı ile Bab-ı Saadet arasında kalan bu yere de İkinci Yer denilirdi. Babüssade’den sonra gelen saray kısmında ise üçüncü yer adı verilirdi ki Padişah ve erkânı burada yaşardı. Enderûna yani Padişahın yanına açılan kapının adı Bab-ı Saadet idi. (Çev. aq.)

(19) Kapıcıbaşı: Osmanlı sarayında Orta Kapı ile Üçüncü Kapı yani Bab-ı Saadet arasındaki yerde vazife gören, Padişahın yanına girişleri tanzim eden odacıların başı. Kapıcılar Kethüdası da denilirdi. (Çev. aq.)

rak Padişahın önünde yerlere kadar eğerlermiş. Elçiler konuşmalarını Padişaha doğru yaparmış. Fakat bu konuşmaların pek az bir kısmı Padişaha tercüme edilirmiş. Bundan sonra elçiler, getirdikleri hediyelerini sunarlarmış. Padişah Hazretleri de bir şeyler söyler ve kabule son verilmesi için vezirine işaretle direktif verirmiş. Henüz on yıl önce-sine kadar kabul törenleri, bazı küçük değişiklikleriyle bu şekilde yapılmıyormuş. Yeniçeri Ocağı’nın ortadan kaldırılmasından sonra, ya da daha çok Rusların hergün biraz daha fazla, önüne geçilmez bir tazyikle Türkleri sindirmeğe başlamasından itibaren bu usule hernekadar son verilmiş ise de, Padişah yine de Avrupa kırıllarına oranla yanına en güç yaklaşılabilen bir kimsedir. Ben bu mektubumda sana kendi kabulümden söz etmek istiyorum:

Beni adım adım takip eden elçilik tercümanı ile birlikte sabah saat onda “Mabeyn” (20) adı verilen ve İmparatorluğun biricik sahibi bulunan Padişahın özel toplantı binasına girdik. Bu yapı, Sultan’ın Dol-

(20) Mabeyn: Padişahın ve yakınlarının bulunduğu daire. Haremle Selâmlık arasındaki oda. Padişahın özel makamı. (Çev. aq.)

mabahçe'deki "Kabak bahçesi" (21) kışlık Sarayının hemen yanında bulunmaktadır. Fakat saraydan yüksek bir duvarla ayrılmış bir durumda. Sultan'ın özel kâtibi ve kudretli sırdaşı olan Vassaf Efendi, çoğu zaman saatlerce beklemesi gereken yabancılarını burada kabul ediyor. Padişahın bilgisine sunulmak istenen şeyin ne olduğunu kendilerinden gerekli şekilde öğreniyor. Bu "Efendi", gerekli cevapları öğrenmek ve danışmak için Hükümdarının yanına gidiyor. Sonra da rahatça hazırlık yapıyor. Ancak benim, siyâsî bakımdan söyleyecek bir şeyim olmadığı için, bu merasimin bana uygulanmasına lüzum görülmedi. Bu sırada çok samimî ve babacan bir insan olan "Kaptan Paşa" içeri girdi. Kahveler içildi. Çubuklar yakıldı. Nihayet saat 11 de Padişah Hazretlerinin huzuruna kabul edileceğim emri geldi.

Küçük bir yan kapıdan geçerek yüksek duvarlarla çevrilmiş bulunan avluya girdik. Bu avlunun Boğaz'a bakan cephesi sık bir telörgü ile kapatılmış. Fakat Üsküdar'a ve Marmara Denizi'ne görüşünü açık bırakmış. Avlunun içi, kenarları şimsir ağaçlarıyla çev-

(21) Kabakbahçesi: Yazar, Dolmabahçe kelimesinin Almanca karşılığını bu şekilde vermiş.

rilmiş bulunan birkaç çiçek bahçesi, gül fidanları ve ortalarında fıskiyeleleri bulunan iki havuzla süslenmiş. Avlunun sonunda Sultan'ın kışı geçirdiği üç katlı ahşap bir ev yükseliyor. Bu evin arkasında uzun bir blok halinde devam eden Harem binası başlıyor.

Beni, denizin üstüne yapılmış ve emsalsiz bir manzarası olan güzel ve çok geniş bir binaya götürdüler. Orada bir grup mabeyinci, içoğlanları (22), kâtipler, askerler ve sarayın diğer memurları ile karşılaştık. Yaşlı ve kibar bir insan, bana özel iltifatlar da bulundu. Benim, memleketi için önemli ve büyük bir hizmet yüklendiğimi sezmiş olacak. Daha sonra öğrendim ki; bu adam, Padişahın Musahibi (23) imiş. Kısa bir zaman sonra Padişahın oturduğu binaya geldik. Burada da biraz beklemek gerekti. Fakat beklemeye de değiyor doğrusu. Bizi, üzerleri güzel halılarla örtülü bulunan koltuklara bu-

(22) İçoğlanı: Osmanlı sarayının Enderun (İçeri) halkı mensuplarından. Savaşlarda esir alınan Hristiyan çocuklar, Harem-i Hümayûnda özel eğitimle yetiştirilirdi. Bunlara İçoğlanı adı verilir. (Çev. a.)

(23) Musahib: Sarayda, Padişahı hoş konuşması ve nükteleri ile eğlendiren adam. Yazar, bunu kiral soytarısı anlamında kullanmış. (Çev. a.)

yur ettiler. Fakat bunlar bize göre çok alçak şeyler. Birkaç dakika sonra içeri çağırıldık. Bunun üzerine Vassaf Efendi kılıcını düzeltti. Ben sivil elbiseliydim. İçlerinden geçtiğimiz odalar ne çok büyük ve ne de çok lüks idi. Avrupaî tarzda döşenmişlerdi. Sandalyeler, koltuklar, masalar, aynalar, âvize-ler ve hattâ sobalar göze çarpıyor. Herşey, bizim şehirlerimizin zengin ve zevk sahibi evlerinde bulunan cinsten.

Yanda bulunan kapılardan birisinin halısı kaldırılınca tahtına oturmuş bulunan Padişahı gördük. Kökleşmiş olan geleneğe uygun şekilde huzurunda eğilerek kendisini üç kere selâmladım. Hemen sonra kapının yanına geri çekildim. Padişah Hazretlerinin başında kırmızı bir fes ve üzerinde eflâtun rengi geniş bir elbise, daha doğrusu bütün vücudunu âdeta gizleyen yakalı bir palto vardı. Bu elbise sedef bir düğme ile iliklenmişti. Padişah, yaseminden yapılmış ve güzel taşlarla süslenmiş olan uzun bir ağızlıkla sigara içiyordu. Sultan'ın koltuğunun hemen yanında uzun bir divan bulunuyordu. Burada divanlar, daima pencerelerin altında bulunuyor. Padişah Hazretleri sola doğru bakmakla; İmparatorluğunun en güzel kısmını,

başşehri, donanmayı, denizi ve Asya yakasının dağlarını görebiliyor. Sultanın sağında, içeri girmiş olduğum kapıya kadar altı, ya da yedi saray memuru derin bir sessizlik içinde bekliyordu. Ellerini hürmet ve sadakat dolu hislerle önlerinde kavuşturmuşlardı. Yerde güzel bir Fransız halısı vardı. Oda-nın ortasında eşsiz güzellikteki bronz mangaldaki kömür ateşi etrafa hafif bir sıcaklık ve ışık yayıyordu.

Padişah, Kırâlımızdan görüldüğü dostluğu peşinen överek söze başladı. Bu yakınlığın sayısız örneklerle kuvvetlendirilmesine taraftar olduğunu ve bundan memnunluk duyacağını ifade etti. Genel olarak Prusya Ordusunu büyük bir takdirle karşıladı. Majesteleri sözünü bitirir bitirmez salonda bulunan herkes hayranlık ve takdir ifadesiyle başlarını salladılar. Tercüman, Padişahın sözlerini çevirip bana iletti. Bu konuşma üzerine söylemem gereken bir şeyim olmadığı için eğilip kendilerini selâmlamakla yetindim. Bundan sonra Ekselânsları benim işlerimle ilgilendiler. En ince teferruata kadar indiler ve inşaallah, "Tanrı isterse", benim ileride kendisine daha nice hizmetler ifa etmem gerekeceğini ilâve ettiler. Memnuni-

yetini beyan ederek Vassaf Efendi'nin eliyle bana özel nişanını tevcih buyurdular. Gele- neğe uyarak, kutusunu açmaksızın bu nişan- ı kalbime bastırdıktan ve alnıma koyduk- tan sonra Padişah yüksek sesle emretti: "Ni- şanı Ona göster! Hoşuna gidip gitmediğini sor." Bunun üzerine nişan merasimle yaka- ma takıldı. Bundan sonra "çalışmalarında bana yardımcı olduğu" gerekçesiyle tercüma- nıma da benimkinden daha aşağı derecede bir nişan takıldı. Nihayet Saraydan ayrıldık.

Bütün bu sahnenin bende yarattığı en canlı tesir: Padişah Hazretlerinin sık sık tekrarladığı cömertlik ve iyilik duygularıdır.

5.

VEBA

İstanbul, 22 Şubat 1837

İstanbul'un haritasını biraz önce bitir- dim. Şüphesiz ki; diğer hiçbir başşehrin cad- delerinde burada olduğu kadar rahat çalış- mazdım. Türkler, yaptığım işe bakıp "har- ta" diyerek sükûnetle geçip gidiyorlar. San- ki, "biz nasıl olsa bundan hiçbir şey anlamı- yoruz." demek istiyorlarmış gibi halleri var. Zaman zaman harita masamla birlikte ken- dimi, beyaz levhalar üzerine koydukları tat- lı şeyleri sokaklarda satan "Mahallebicilere" benzetiyorum. Bu yüzden çocuklar benimle dostluk kurmaya çalışıyorlar. Burada benim işimi en çok merak edenler Türk kadınları oluyor. Bunlar, kâğıt üzerinde ne olduğunu, Padişahın bu kâğıdı ne yapacağını, Rumca- ya çalan birkaç komik kelimeden başka Türk- çe bilmeyen bu adamın çoktandır niçin bu-

rada bulunduğunu, öteye beriye sorup öğrenmek istiyorlar. Muhafızlarım, buna izin vermediği için, beni kendisiyle ancak işaretle anlaşmak mümkün olan yarı vahşi gibi bir şey sanıyorlar. Belki de yasak edilmiş olması yüzünden buna büyük bir ilgi duyuyorlardı. Resimlerini çizmek gerekse bundan daha kolay bir şey olamaz. Yüzlerinde büyük ve beyaz bir tül var. Bu peçenin altından bir çift siyah göz, küçücük bir burun ve uçları birbirine değecek kadar yakın bulunan geniş kalem kaşları görünüyor: —Bu kadınlardan birisinin taş basması bir portresini yapsam ve diğer kadınlara kendi resimleriniymiş gibi gösterebilsem herkes kendisi olduğunu zanneder—. Rumlar ve Yahudiler, Türklerden daha girişken insanlar. Fakat çavuşumun yaptığı tek bir “Yasaktır!” ihtarını onları bir kırlangıç sürüsü gibi dağıtıvermeğe fazlasıyla yetiyor.

Son günlerde araziye kar altında tetkik etmek zorunda kalacağımı sanıyordum. Fakat Ocak ayının başlangıcına kadar havalar şaşılacak derecede güzel gitti. Öyle ki; plân masası ile açıkta çalışılabiliyordu. Şimdi ilkbahar fırtınaları başladı. Badem ve kiraz ağaçları çiçek açtılar. Çuha çiçekleri ve saf-

ranlar toprağı delip yeryüzüne fıskırmışlar. Prusya Kiraliyet Sağlık Makamları tarafından sınırda veba mikrobu taşıyan bir madde olarak alıkonulmayacağını bilsem, sana bir İstanbul menekşesi göndermeyi ne kadar isterdim. Şu anda veba hemen hemen sönmüş durumda. Ya da eskiden olduğu gibi insanları hergün tehdit eden büyük bir tehlike olmaktan uzak.. Sebepsiz yere kendini üzmemen için sana bu hastalıktan tamamen doğru olarak kısaca bilgi vereyim. Çünkü sebebi bilinmeyen bu tehlikeden çok korkuluyor. Çoğu da yersiz olarak büyütülüyor.

Vebanın Mısır'dan mı, yoksa Trabzon'dan mı geldiği, ya da nasıl ve ne sebepten ortaya çıktığı konusunda sana hiçbir şey bilemiyeceğim. Çünkü; bunu ne ben, ne de başka bir kimse bilmiyor. Veba henüz keşfedilmemiş bir sır halinde.. Esrarını çözmeğe cür'et eden kimselerin bunu bulamadan hayatlarına mal olan sfenks muamması gibi bir şey bu... Bu hastalık Mısır'da bulunan Napoleon Ordusunun doktorlarında görülmüştü. Kısa bir zaman önce de burada otuz gün boyunca çok başarılı tecrübelerde bulunan, nihayet bir Türk hamamına gidip orada vebalı bir hastanın yatağına uzanmış ol-

ması yüzünden yirmi dört saat içinde ölen genç bir Alman doktorunda görüldü. Yaklaşık olarak aynı paralel içinde bulunan Doğu'nun sıkışık şekilde kurulmuş büyük şehirlerinin hemen hemen hepsinin vebanın merkezi olduğu kuvvetle muhtemeldir. Hastalık, ne çok büyük bir ateş yapıyor, ve ne de dondurucu bir üşüme. Bu zamana kadar İran'da hiç görülmemiş. Nil deltasında yaşayan insanlarda yaptığı büyük telefât, bu nehrin şelâle kısmına kadar asla çıkamamış.

Veba belki Avrupa'ya da bulaşabilir. Fakat karantina tesislerinin yüzyıldır uygulanmasından elde edilen tecrübeler bu hastalığın orada ortaya çıkmamış olduğunu ispat ediyor. Şüphesiz ki; bu hastalık temas yoluyla bulaşmaktadır. Bu tehlikeden korunmak isteyenler vebalı bir hasta ile temas etmemeye çok dikkat etmelidir. Fakat hastalık belli ve çok mahdud bir dereceye kadar bulaşabilmektedir. Yukarıda sözünü ettiğim korkunç örnek de bunu ispat etmektedir. Beyoğlu'ndaki Veba Hastahanesi'nde Katolik bir rahip yıllarca vebalılarla bir arada yaşıyor. Bu din adamı, hastalara sadece ilâhi bir yardım yapmakla ve manevî bir kuvvet vermekle kalmıyor, aynı zamanda onla-

rı kucaklayıp kaldırıyor, giydiriyor, yediyor ve ölenlerini gömüyor. Bu mert ve emsalsiz rahip, aşırı derecede şişman bir adam. Şunu utanarak itiraf edeyim ki; onun bu derece cesaret ve dinî iştihakla kendisini bu işe adanması hence savaşta büyük bir başarı gösteren bir kahramanın cesaretinden daha azizdir.

Rahip, gençliğinde vebaya tutulduğunu biliyor. Fakat bunun, hastalığa yeniden yakalanmaya karşı bağışıklık kazandırmadığı tesbit edilmiştir. Vebalı bir insanın ateşli cildi ile öteye beriye dokunduğu âşikârdır. Tehlikeden korunmak için vücudun zararsız bir kısmına dokunulabilir. Bu sebeple hastalığın bulaşması bakımından eşyalar, insanlardan daha çok tehlikelidir. Hastalığın bulaşması çoğu zaman satılan şeylerle, elbiselerle ve Yahudilerin öteye beriye götürdüğü yünlü eşyalarla olmaktadır. İnsanın sırf tesadüfen bir hastayla karşılaşp vebaya tutulması için bütün kötü tesadüflerin bir araya gelmesi icabeder. Çeyrek yüzyıldan beri görülen vebaların en şiddetlisi bu yıl ortaya çıkmış. Bu yılki veba salgını sırasında günlerimi şehrin en izbe köşelerinde ve şehir varoşlarında dolaşmakla geçirdim. Hastaha-

nelere girip çıktım. Meraklıların etrafımı sık sık çevirdiği oldu. Ölümlere ve can çekişlere tesadüf ettim. Çok az da olsa bir tehlikenin benden uzak bulunduğu inancıyla yaşıyorum. Bunun sırrı temizlikten başka bir şey değil. Eve gelir gelmez iç çamaşırlarımı ve elbiselerimi baştan tırnağa kadar değiştiriyorum. Elbiselerim, bütün bir gece açık olan pencerede asılı kalıyor. Gayet basit olan bu tedbir, insanı hastalıktan çok iyi koruyor. Bir veba salgınında binlerce Türk ve Hintli ölümler, Avrupalı bir ulusun verdiği kurbanların çok az bir miktarda kalması bunun en iyi delilidir. 1812 den beri eşine rastlanmamış olan bu yılki vebanın geniş bir alana yayılmasına ve çok tehlikeli bir hal almasına rağmen, hristiyanlardan aşağı yukarı sekiz, ya da on iki aile vebaya yakalanmıştır. Bunlar da, çoğunlukla hizmetçiler ve çocuklardı. Türklerle hergün münasebet halinde bulunan tercümanlardan yüzyıllar boyunca ancak bir kişi vebaya yakalanmış. Üstü başı perişan bir dervişin az önce oturmuş olduğu bir divana başka bir yabancı uzanıp yatmakta hiçbir sakınca görmüyor. Hastalıktan korunma ve tedbir konusunda hiçbir bilgisi olmayan bu kimseler, herkesin

kullandığı nargileden tömbeki içiyorlar. Fakat hristiyan bir Avrupalıya tesadüf ettikleri zaman, sanki yüz tane Türk'ün kısmeti kesilmiş, ya da talihine engel olunmuş gibi gürültü koparıyorlar. Hastalık bir kez herhangi bir yerde görüldüğünde orada çok ciddi tedbirler alınması gerekir. Bütün elbiseler, yataklar ve halılar yıkanmalı; bütün kâğıtlar tütsülenmeli, duvarlar badana yapılmalı, tahta döşemeler silinip temizlenmelidir. Fakat büyük bir ev idaresinde bunun ne demek olduğunu tasavvur edebilirsin. Hastalığı "bulaştıracak durumda" olan bir evin durumu öyle kötü ve tehlikeli bir hale gelirdi ki; orayı ateşe verip yakmaktan başka çare yoktur bence...

Ancak, Türkler bunu tamamen başka şekilde görürler. Bir kimseyle temas edilirken bu yolla vebaya tutulma ihtimali gözönüne bile alınmaz. Daha çok, insanın kendi alacağı bir tedbirle dünyevî bir hastalığın önüne geçip geçemeyeceği önemli tutulur. Yapılması gereken şeyin tam aksine nasıl inanmış olduklarına şaşmamak elde değil.

Buradan pek fazla uzakta olmayan bir topçu bataryasında vebalı hastalar için bir hastahane kurulmuş. Tabur mevcudunun üç-

te ikisine yakın bir kısmı ölmüş. Bir arkadaşlarının tabutunu omuzlarında taşıyarak mezarlığa götürüp gömmüş olan askerlerin hiçbir şey olmamış gibi sallana sallana kışlaya döndüklerini, şarkı söylediklerini sık sık görüyorum. Kışlaya döndükten sonra ölenin geride bıraktığı eşyaları aralarında paylaşıyorlarmış. Belki de büyük bir ihtimalle üç gün içinde ölümlerine yol açacak olan bir ceket, ya da bir çift çorap elde etmek onları ne de çok memnun ediyor: "Allah Kerîmdir.", yani —Tanrı merhametlidir, korur— kaderde ne varsa o olur, diyorlar. Türklerin "Gâvur" dedikleri hristiyanlarla ilişkisi olduğu için sapıtmış sayılan binbaşı, bu topçu taburunda vebadan koruyucu birçok tedbir almış. Fakat askerler, binbaşıya duydukları aşırı nefretlerine uyuyorlar. Bu yüzden de kışlanın kapısına Kur'an'dan bir âyet yazmakla yetinmişler.

Şu bir gerçek ki; Hazreti Muhammed de, ümmetini bu korkunç salgın hastalıktan koruyamayacağını anlayıp ümidini kestiğinde, hiç olmazsa hastalığın hor görülmesinde ve ondan nefret edilmesinde fayda mülâhaza etmiştir. Bu davranışında haksız da değildi. Bir Müslümana göre; veba, bir âfet değil,

aksine, Allahın bir lûtfudur. Öyle bir lûtf ki; böyle bir ölümle ölen kimse Kur'an'a göre "Şehit" olurmuş (24). Bu sebeple veba korkusu ve bütün önleyici tedbirler; sadece gereksiz sayılmakla kalmıyor, aynı zamanda dine aykırı bir davranış ve caiz olmıyan bir kabahat sayılıyor. Geçende Büyükdere'deki bir kahvehanede bir Molla (25), sakallı dinleyicilerine anlatıyordu: "Neden bu kadar çok asker ölüyor? Böyle budalaca tedbirler alınmış olmasından tabii... Fakat vebadan korkmıyan sizlerden ve en küçük bir tedbir almamış olanlardan hiç kimse vebadan öldü mü?" Ulemâ (26) olduğu müddetçe veba da var olacaktır. Sağlık zabıtasını düşünmeden önce buna karşı doğacak olan kanlı reaksiyonu hesaba katmak lâzımdır.

Bu bâtil inançlara rağmen Türkler, bize

(24) Yazar bu konuda ilmi bir vesikaya dayanmamaktadır. Duyduğu rivayetleri aksettiriyor. Kur'an'da böyle bir âyet olmadığı gibi Hazreti Muhammed de ümmetine temizliği, hastalıklardan korunmayı, bir hastalığa yakalanıldığında tıbbi çaresinin aranması gerektiğini emretmiştir. İslâm Peygamberi, ümmetini irşat konusunda hiçbir zaman âciz kalmamıştır. (Çev. aç.)

(25) Molla: Büyük Hâkim. (Yaz. aç.) Din adamı, kadı.

(26) Ülema: Din bilginleri. (Yaz. aç.) Alimler, alimin çoğulu.

karşı çok müsamahakâr davranıyorlar. İnsanana sarsılmaz bir inanç kazandıran dinî bir üstünlük duygusu ile bunu nasıl bağdaştırdıklarına şaşmamak elde değil. Bir Türk, alay etmekten uzak, daha çok acıma hissi ve saf bir iyi kalplilikle, benden söz ederek yanımdaki adama: "Gel, ona yaklaşma. O, hastalanmaktan korkuyor." diye ihtarda bulunuyor. "Hamal" adı verilen yük taşıyıcıları, hastaları sırtları ile hastahanelere ve ölüleri de hastahanelerden mezarlara taşıyorlar. Bu ölüler, mezara tabutsuz gömülmektedirler. Daha sonra ölünün üzerine en çok iki kadem yüksekliğinde toprak atılmaktadır. Gömme işi bitince müezzin, ölünün adını üç defa çağırıyor. Eğer adını bilmiyorsa, o zaman "Âdem oğlu!" diye söz ediyor ve ölünün cennete gideceğini müjdeliyor. Bazen köpekler, geceleyin cesetleri eşerek topraktan çıkarırlar. Öyle ki; mezarlık yeni sürülmüş bir tarlayı andırır.

Gazetelerin haberleri, bilhassa bir haftada 9.000 insanın öldüğü yolundaki haber, kendilerine has mübalâğa ile büyütülüyor. Hastahanelerin resmî raporlarını Seraskerlikte (27) görmek fırsatını elde ettikten son-

(27) Seraskerlik: Millî Savunma Bakanlığı anatomina. (Çev. aç.)

ra anladım ki; son veba salgınında İstanbul ve varoşlarında ölenlerin sayısı yirmi binden az ve otuz binden de çok değildir. Vebanın en şiddetli dönemi dört ile beş ay sürüyor. Şehrin nüfusu 500.000 kişi olarak hesaplanacak olursa, bunun yirmide biri ölmüş demek oluyor. Eğer bu felâket sürekli olarak bir yıl devam etmiş olsa, bu oran hiç şüphesiz yüzde on ikiye kadar yükselebilir. Ve yine halkın davranışı bu şekilde devam etse, ortalama hayat süresi sekiz ilâ on yıl arasında değişir. Yani, on yıldan sonra halk tamamen yok olur..)

Özel olarak yaptığım araştırma; Türklerin Avrupalılardan çok daha fazla hastalığa tutulduklarını, fakat hastalanan hristiyanların kurtulma ve iyileşme şanslarının Türklerinkinden on defa daha az olduğunu ortaya koymuştur. Bunun sebebi ise, ancak manevî olabilir. Vebaya yakalanan bir Türk, buna sabırla katlanır. Bu hastalığa tutulmadığı müddetçe de onu kendisi için önemli bir şey olarak görmez. "Yumurcak" (28) adını pek anmaz. Aksine daha çok "hasta-

(28) Yumurcak: Halkın veba hastalığına taktığı ad. Veba hastalarının költük altlarında ya da kasıklarında çıkan çiban. (Çev. aç.)

lık" kelimesini kullanır. Çünkü; bir felâketi kendi adı ile anmanın, onu çağırmak demek olduğuna inanılır. Diğer taraftan bugün bir Türk'e, son üç ay esnasında İstanbul'da veba görülüp görülmediği sorulsa kalın kaşlarını hayret içinde, dilini damağına vurarak şakırdatıp: "Allah korusun!" anlamına gelen bir tavır takınır. Şu bir gerçek ki; Türkler vebadan ölürler, fakat biz Frenkler ise (29) aynı hastalıktan kurtulamaz, çekeriz. Bu manzaraya alışmamış olan kimseye, içine girmeden önce Beyoğlu yarı karanlık bir tablo gibi görünmektedir. Sağ ve soldaki dağların eteklerinde sefalet mahalli olan tahta kulübeler, çadırlar, üst ve başları perişan insanlar, bir deri bir kemik haline gelmiş hasta çehreler ve bağırsan çocuklar görünüyor. Bunlar; ya babası, ya annesi, ya da bir çalışanı vebadan ölmüş bulunan aileler... Eşyaların ve öte-berinin temizlenmesi, dezenfekte edilmesi için buraya karanti-

(29) Frenk: Osmanlı İmparatorluğu zamanında Türkler, Avrupalılara ve dolayısı ile hristiyanlara Frenk adını verirdi. Fransa ile çok sıkı ilişkiler olduğu için bu millete izafetle bütün Avrupalılara Frenk denilirdi. Avrupa'nın adı ise Frengistan olarak anılırdı. Frengi hastalığına da bu ad verilirken Avrupa'dan gelmiş olduğuna bakılmıştır. (Çev. aç.)

na konulmuş (30). Rumlar ekseriya bu temizlik işini ihmal ediyorlar. Çünkü en sert bir mevsimde acınacak bir hale girip kırk gün süreyle çadırdaki yaşamakla belki de Allahın merhametine nail olacaklarını umuyorlar. Nihayet evlerine dönüyorlar. Fakat yeni yeni hastalananların bir türlü peşi gelmiyor ki... Frenkler siyah elbiseleri içinde ürpertici bakışlarla sâkin sâkin dolaşıyorlar. Birisi, yanındaki bir adamı ürkek bir şekilde başından savmaya çalışıyor. Fakat bu dar caddelerde bunu başarmak çok güç şey. Aniden bir cenaze alayı köseyi döndü. Eğer ölü bir hristiyan ise; dost ve akrabaları bile bırakıp giderler. O zaman, cenazenin önünde giden bir papaz, elindeki uzun siyah değneğiyle yolda tesadüf ettiği kimseleri çağırır. Fakat bu, eğer bir Müslüman ise o zaman tanımayan kimseler bile cenazeyi bir parça

(30) Veba ve Karantina: Sultan İkinci Mahmut, 1830 yılından sonra devamlı olarak vukubulan veba salgınlarını önlemek için din adamlarını sarayda toplamış, onlardan Karantina kurulmasının dine aykırı olmadığı yolunda fetva aldıktan sonra 1838 yılında Karantina teşkilâtını kurdurttu. 1838 yılı Temmuz ayında: "Tehaffuz (karantina) Teşkilâtı Kurulmasına Dair Ferman" yayınladı. Böylece din adamlarının açık mukavemetlerini önledi. (Çev. aç.)

taşımak için birbirlerini iterler. Çünkü; Müslümanlar, ölüyle birlikte ne kadar çok yürürlerse, cennete o kadar çok yaklaşacaklarına inanırlar. Eğer bir tanıdığa tesadüf edilirse o zaman bu, büyük bir mevzu olur: "Veba ile ilgili haberler nasıl? Son hafta içinde ne de çok hastalanan oldu." gibi konular konuşulur. Ailenin içinde telâş ve şaşkınlık hüküm sürer. Bu arada en çok sarsılanlar zavallı kadımlar oluyor. Ekseriya haddinden fazla kederlendikleri için, onları fazla korkutmamak düşüncesiyle tehlike çok az açıklanır. Ancak onların kesin olarak hiçbir zaman etrafla ilgileri kesilemez. Şayet vesveseye düşülecek olursa, her zaman ve her yerde hastalığa yakalanma tehlikesi vardır. Bütün evlerin kapıları kilitli. Tıpkı savunma yapan kaleler gibi.. Yapılan bir ziyaret bütün bir aileyi korkuya düşürür. İnsan önce buharlı bir odaya alınıyor. Sonra halısız ya da perdesiz bir salona giriyorsun. Odada sadece hasır sandalyeler, tahta masalar var. Masanın üzerine veba mikrobu taşımayan, kumaştan yapılmış örtüler örtülmüş. Belki bir mektup alacaksın. Fakat onu maşayla tutacak, dikkatle tütsüleyecek ve şüpheyle açacaksın: Düşün ki; evinin beyi sana elini uza-

tacak. Fakat sana dokunamayacak. Bir konuşmaya başlayacaksın. Fakat sözün, dönüp dolaşıp vebaya gelecek. Bir iskambil partisi düşünüyorsun. Ama boşuna. Çünkü kâğıtların elden ele dolaşması lâzım. Evin kadını mendilini düşürüyor. Sen alıp kaldırıyor-sun. Yapabileceğin en tehlikeli şey bu. Çünkü kadının mendili tekrar tutabilmesi için daha önce iyice yıkanmış olması gerekiyor. Tiyatroda, balolarda, toplantılarda, kulüplerde, cemiyetlerde, arabada; kısaca topluluk olan herhangi bir yerde bu, hatırdan çıkarılmamalıdır: Veba salgını sırasında Beyoğlu'nun toplumsal ve daha çok ferdi hayatının çehresi işte böyledir. Bu tehlikenin tanınmadığı memleketlerde buna inanılırsa, salgın çok az olsa bile, nâhoş durumun çok yaygın bir hal alacağı yolundaki kanaatime katılacağına eminim.

Bu mektubumda vebadan o kadar çok söz ettim ki; mektubun hemen sınırda karantinaya alınıp özel şekilde dezenfekte edilmesi gerekeceğini düşündüğümü de belirttim.

BÜYÜKDERE'DE SÜKÜN DOLU HAYAT

Büyükdere, 13 Haziran 1837

İşte yine Büyükdere'nin insanı dinlendiren sâkin limanından içeri girmiş bulunuyorum: Birkaç haftamı Boğaz'ın kıyısında bulunan bir köşkte geçireceğim. Kayıklar penceremin önünden gürültüsüzce âdeta kayıp gidiyorlar. Etrafımızı çepeçevre dolanan dağlar yeşillere bezenmiş. Halbuki İstanbul'un dolaylarındaki yeşilliği güneş çoktan yakıp kavurdu. Sayısız pencerelerin hangisinden dışarı baksam ya ufka doğru açılan muhteşem bir deniz tablosu, ya dağların çevrelediği eşsiz bir arazi, ya da etrafı duvarlarla çevrili ve içi çiçek açmış güllerle ve zakkumlarla dolu bahçecikler görüyorum. Küçük çimen parterlerinin etrafı çiçek saksıları ile çevrilmiş, gezinti yolları ustaca bir plân içinde midye ve istiridye kabuklarıyla döşenmiş.. Güzel bir yasemin kokusu pence-

remin parmaklıklarından içeri doluyor. Sarmaşık ve yabancı asmalar duvarların üzerini ağ gibi örmüş. Denizin üzerinde gün doğmaya başlıyor. Güneş, Asya yakasının dağları üzerinden yükseliyor. Bütün yaz boyunca esen poyraz, havayı o derece serinletiyor ki; insan evde rahat oturabiliyor. Denizin pırıl pırıl parlayan yüzünü yalayıp geçen bu rüzgâr, dalgaların doğmasına sebep oluyor. Dalgalar bütün gece boyunca sahili dövmekte...

Sık bir şekilde kıyıda kümelenmiş bulunan büyük gemiler demir alıyorlar. Makaraların çan sesi, tayfaların hep bir ağızdan bağdıkları monoton sözler, bir yelkenin diğeri üzerine sarılışı ve geminin kendisini Boğaz'ın geniş akıntısına kaptırıp yavaş yavaş açılması ne ilgi çekici şey!.. Dalgaların kırılışını dinlerken kendimi sanki büyük bir geminin kamarasında sanıyorum. Çünkü beni ve üzerinde rahatça uzandığım divanı, bu dalgalardan evin ahşap duvarı ve pancurları ayırmakta. Diğer taraftan arkaya döndüğümde; kendimi küçük bir manastır bahçesine bakıyormuşum sanıyorum. Bir şartla ki; burada beline ip kuşanmış bir rahip yerine,

cüsseli bir Türk oturmuş nargile adı verilen tömbeki içiyor.

Tömbekinin keşfi gibi büyük bir buluştan önce Türklerin nasıl yaşayabildiklerini anlamak insana güç geliyor. Gerçekten Osman Gazi'nin, Bayezit'in ve Sultan Mehmet'in silâh arkadaşları; devamlı olarak at üzerinde ülkeler, şehirler ve kaleler fethetmiş olan cesur ve ateşli bir ulusun insanlarıydı. Kanunî Sultan Süleyman devrinden sonra Türkler, komşularına sık sık akınlar yaptılar. Fakat gün geçtikçe de oturmaya, daha sonra da tütün içmeye alıştılar. Eski hareketli ve cesur milletin yerine oturmayı seven bir ulus geçti. Kadınlar bile çubuk "içiyorlar." (31)

Geçende atla Kâğıthane'ye gittim. Burası bir ırmağın teşkil ettiği bir vadi. Orada koca çınar ağaçlarının altına konulmuş olan arkalıksız, küçük ve alçak hasır san-

(31) Yazar, metinde Almanca "trinken" kelimesini tırnak içine almıştır. Almancada tütün içmek (rauchen) fiili ile ifade edilir. (Trinken) kelimesi ise ancak mayi şeylerin içilmesinde kullanılır. Türkçede (içmek) fiili hem su gibi mayi içkilerde ve hem de tütün gibi katı şeylerin içilmesinde kullanıldığı için bu durum bir Alman olan yazarın garibine gitmiş ve mektubunda bunu tırnak içine almıştır. (Çev. aç.)

dalyelerden birisinin üzerinde bir Türk gibi oturuyorum. Hemen yakınımızda, Türk geleneklerinin müsaade ettiği kadar yakınımızda, bir grup kadın oturmuş. Bu kadınlar, kendileri gibi bir kayıkla İstanbul'dan buraya gelmiş olan bir grup Yahudi kadına benziyor. Kadınlar, yeşil bir kadife halıyı andıran çayırların üzerine uzanmışlar. Bunların Türk olmasına imkân yok. Çünkü; bunlar yüzlerini o kadar çok açmışlar ki; kaşlarından dudaklarına kadar bütün yüzleri görünüyor. Müslüman olmıyan bu kadınlar kanyak, ya da şarap içtiler. "Uygun düşünüyor mu?" diye sordu, şişman bir "kokona" (32). "Nezih bir kadına ne lâyıktır? Bir fincan kahve, bir çubuk tütünü değil mi?.. et voilà tout." (33).

İşte bizim hanımlara terbiye yönünden ders olsun.

... Serasker Paşanın yanında ilk çubuk tatmaktan kendimi alamayınca deniz tutmasına yakın bir ürperti duydum. Daha önce bir türlü çubuk içememiştım. Fakat kısa zamanda buradaki şekilde tütün içmeğe alış-

(32) Kokona: Eskiden hristiyan kadınlarına verilen isim. (Çev. aç.)

(33) Et voilà tout: Hepsi bu kadar.

tım. Çok hoşuma gitti. Gölgelelerini yaymış olan ulu bir çınarın altında dağları ve denizleri seyrederek yarı rüya yarı uyanık bir şekilde nargileyi nefeslemekten büyük bir zevk duyuyorum..

... Ancak ne bu büyüleyici çevre ve ne de nargile, bir Avrupalının dinî ilhamını ve görüşünü tamamlayamıyor. Bu yüzden güzel Boğaziçi'nde insan tam bir huzur bulamıyor. Diplomatlar, çeşitli köylerde oturuyorlar. Onlar, görüşler ve mesafelerle birbirlerinden ayrılmış kimseler... İnsanlar hayalleri içinde bile nadiren kayıklardan öteye gidebiliyorlar. Yani, en yakın çevrenin dışına çıkılamıyor. Padişahın kiralımızdan istemiş olduğu subayların gönderilmiş olması ifade edemeyeceğim kadar çok sevindim. Diğer devletler Türk hizmetine subay göndermek için büyük gayretler sarfedip de buna muvaffak olamazlarken, bizim Hükûmetimizin bugünkü dostluk ilişkisi içinde dahi Bâb-ı Âli'nin sadece ısrarlı arzu ve tekliflerini geciktirerek karşılaması yüzünden, "Talimci" adı verilen önemsiz bazı Fransız askerî öğretmenlerinin esaslı bir şekilde bizim yerimizi almasına yol açmıştır.

7.

TOROSLARDAKİ ORDUNUN KARARGÂHINA VARİŞ

Harput, 19 Mart 1838

Keban Maden'den (34) ayrıldıktan sonra üç saat süreyle derin bir vadiden yukarı tırmandık. Ve nihayet düz, fakat yüksek bir yaylâya çıktık. Burada birbirlerinden uzak mesafelerle ayrılmış Kürt köyleri göze çarpıyor. Etrafımızı çepçevre dolanan yüksek ve sarp tepeler hâlâ karlarla örtülü durumda. Bütün yol boyunca bu tepelerden kurtulamadık. Ne kadar ilerlediysek arazinin o kadar kesif şekilde bazalt kayaları ile kaplı olduğunu gördük. Öyle ki; yol, sökülmiş bir kaldırım gibi kayalık. Bu kaya döküntüleri arasına buğday ekilmiş. Nihayet akşama doğru önümüzde, köyler ve bağlarla kaplı, yol ve derelerin parçalara ayırdığı geniş bir ova açıldı. Kavak ve ceviz ağaçları, insanın

(34) Keban Maden: Bugünkü Keban kazası.

çıplak dağları seyretmekten bıkmış olan gözlerini teselli ediyor, dinlendiriyor. (Fakat bütün ağaçlar yapraksız.) Köyler büyük ve mükemmel bir görünüşe sahip. Evler yüksek ve balkonlu. Damları toprak teras halinde. Yapım işinde balçıktan kesilmiş kerpiç kullanılmış. Bu tertemiz evler topraktan yapılmış. Ovanın ortasında kenarları sarp kayalardan ibaret olan bir tepe yükseliyor. Ötede, akşam güneşi altında, birkaç minaresi ve eski kalesiyle Harput şehri pırıl pırıl parlıyor. Bu tabloyu, çok uzaklarda bulunan karlı sıradağlar çepeçevre çevreliyor.

Şehrin önünde bulunan Mesire (35) adlı köyde yarım saat kadar kaldık. Şu anda ana karargâh bu köyde bulunuyor. Kerpiçten yapılmış alçak damlı uzun bir bina, kumandan paşanın ikametgâhıydı. Bahçede küçük bir nöbetçi kulübesi var. Sayısız hiz-

(35) Mesire: Bugünkü Elaziz şehrinin nüvesi olan mesire yerinin adı. Moltke'nin orada bulunduğu sırada Elaziz şehri ortada yoktu. Ağaçlık ve bağlık bir yer olduğu için halk arasında Mesire adı ile anılan bu yerde Sultan Abdülaziz bir şehir kurulmasını emrettiği için yeni doğan şehre (Mamurât'ül Aziz) adı verilmişti, daha sonra da Atatürk bu adı Elaziz şekline sokmuştur. (Çev. aç.)

metçiler, kavaslar, tatarlar (36), seymenler ve özel memurlar avluyu doldurmuşlar.

Paşayı, yüksek ve balkonlu bir odada buldum. Döşeme ve divan kurşunî bir çuha ile örtülü. Pencerele kâğıtla kaplanmış. Duvarlarda silâhlar asılı. Sofada Musul bezine sarılmış ve kırmızı balmumuyla mühürlenmiş bir yığın mektup duruyor. Bizim gerekli gördüğümüz masalar, sandalyeler, konsollar, aynalar, dantelli perdeler ve diğer eşyalar çok az Türk evinde vardır. Çok miktarda subay ve hizmetçi, ellerini önlerinde kavuşturmuş olarak hürmetle ve sessizce ayakta duruyorlar. Paşa, bir kaplan postunun üzerinde yere bağdaş kurup oturmuş. Üzerinde samur kürklü mavi bir palto ve başında kırmızı bir fes vardı. Paşa Hazretleri, beni küçük bir baş hareketiyle karşıladı. Oturmamızı işaret etti. Bir müddet sonra bize: "Hoş geldiniz," dedi.

Hâfız Paşa aslen bir Çerkezdir (37). Pa-

(36) Tatar: Osmanlı İmparatorluğunda Posta sürücülüğü yapan kimse. (Çev. aç.)

(37) Çerkez Hafız Mehmet Paşa: Sultan İkinci Mahmut ve Abdülmecit devirlerinin tanınmış mareşallerindendir. Çok cesur bir paşa idi. Nizamı Cedid'in yerleşmesinde hizmeti geçmiştir. Zaptiye Müşirliğinde bulundu. 1854 de Erzurum'un kurtarılışında yararlılıkları geçmiştir. 1866 da Medine'de öldü. (Çev. aç.)

dişahın sarayına alınmış ve burada diğer arkadaşlarının çoğundan daha iyi bir öğrenim görmüştür. Okur ve yazar olup, Arapça ve Farsça dillerinden anlar. Ülkesinin eski çağ tarihi konusunda biraz bilgisi var. Buna çok ilgi duyuyor. Beş yıl önce Rusya'ya gitmiş olan sefaret hey'etine refakat etmiş. Arnavutlukta İskodra şehrini kuşatmış bulunan Arnavutlara karşı kahramanca savaşmış ve şehri otuz ay gibi uzun bir süre savunmuş. Reşit Paşa Diyarbakır'da ölünce, bir zamanlar Kürtlere karşı savaşa tutuşmuş bulunan, fakat bugün ana görevi Mısır - Suriye Ordusunu gözetlemek olan Türk Ordusunun kumandasını Padişah ona vermiş. Diğer arkadaşlarının çoğunun aksine Paşa, soluk benizli ve zayıf bir insan.. Zaman zaman geriye itiklediği fesi, inip çıkan kırışıklarla dolu alnını örtüyor. Biz gelmeden birkaç hafta önce bir oğlunu ve bir kızını kaybetmiş. Fakat sâkin ve kadere boyun eğmiş bir görünüşü var. Aslında hiç de hissiz bir adama benzemiyor. Her yerde olduğu gibi, özellikle buradaki insanlar tevekkül sahibi kimseler. Yolculuğumuz ve yol durumları gibi konular üzerinde konuşup kahvelerimizi içtikten sonra Paşanın yanından ayrıldık. Fa-

kat yol arkadaşımız Divan Efendi (38), mektuplarını vermek ve söyleyeceği özel hususları bildirmek için yanında kaldı.

Bizi büyük bir odaya götürdüler. Burası da Paşanın odasının aynı idi. Bizim kim olduğumuzu ve ne için oraya geldiğimizi hiç kimse bilmediği halde, yine de çok samimi bir şekilde karşılandık. Paşa kendi evinden (Hareminden) yatak gönderdi. Yolculuğun yorgunluğu yüzünden sabahın geç vaktine kadar uyuyakaldık ve iyice dihlendik. Bize Paşanın hediyesi olan harikulâde dört Arap atı bahçeye getirildiğinde bile henüz uyanmamıştık. Paşa bizzat, bizi ziyarete geldiği zaman ben, iki kısırağımın eyerini ve takımlarını düzeltmekle meşguldüm. Yolculuğumuzun bütün rotasını gösteren yol krokisine Paşa çok ilgi gösterdi. Bütün haritalarını getirtti ve bu krokinin harita üzerine işaretlelenmesini emretti. Bundan sonra Paşa ile birlikte buradan yarım saat kadar uzaklıkta bulunan büyük bir kışlaya doğru yola çıktık. Paşadan önceki kumandanın 6.000 asker ala-

(38) (Divan Efendi: Eskiden taşrada memur olan vezir veya âmirlerin mektupçuluk vazifesini görmek üzere kullandıkları adam, divan kâtibi. (Çevirenin açıklaması.))

cak şekilde yaptırttığı bu kışla, Harput dağlarının eteklerinde bulunuyor. Kışlaya vardığımızda herkesi tam bir çalışma temposu içinde bulduk. Harput'un içinde de halk, evlerinin damlarında çalışıyor. Damlar, bu dağ şehrine dümdüz bir ova manzarası veriyor. Geri döndüğümüzde; fıstık, kuru kayısı, Malatya elması ve civar dağların balı ile dolu büyük bir sandık bulduk. Bu, Paşanın hediyesiydi.

8.

ZEUGMA — RUMKALE

Diyarbakır, 12 Nisan 1838

Geçen gün, pırıl pırıl yıldızlı bir gecede, eski Roma surlarının kalıntılarını dolaştım. Derin ve sarp bir vadi içinde akmakta olan Fırat nehri, gümüş bir şerit gibi ayaklar altında uzanıyor. Nehrin şırıltıları gecenin sessizliğini doldurmakta.. Bir zamanlar İskender, Kurus (39), Ksenefon (40), Sezar ve

(39) Kurus: Pers kralıdır. Eski İran'ın Keyan yani Keyler denen hükümdarlık soyundandırılar. Müslümanlar arasında bu soyun üç büyük ferdine Keykubat, Keykâvus ve Keyhüsrev adı verilirdi. Bunlardan Keykâvus, Batı tarihçilerince Birinci Kurus adı ile anılır. Birinci Kurus Sasani İmparatorluğunun ünlü bir simasıdır. Milâttan önce 531 yılında ölmüştür.

Batılılar tarafından Kosroes adı ile anılan 2. Kurus, Müslümanlar tarafından Keyhüsrev adı ile tanınır. Milâttan önce 590 yılında doğmuştur. Yazarın sözünü ettiği adam bu şahıstır. M.Ö. 550 yılında Metler ile Fırat dolaylarında harp etmiştir. Metleri yenerek Metlerle Persleri birleştirmiştir. 546 yılında

Julian (41) ay ışığında bu nehri atların sırtında geçmişler. Tam bu noktadan itibaren nehrin diğer tarafında hüküm süren Sasani İmparatorluğu ile karşılaşmışlardı.. Bütün tabiat burada taştan ibaret... Göz alabildiğine kayalıklar.. Orada büyük Roma halkının hâtırasına, altın gibi üzümlerden yapılmış içki kadehimi adamağa karar verdim. Bu üzümü Gal ülkesine ilk defa Romalılar götürmüşler. Ben ise; bu geniş İmparatorluğun

Lidya Kralı Krezüs ile de savaşa tutuşmuş ve yenmiştir. Böylece Pers İmparatoru unvanını aldı. M. Ö. 528 yılında ölmüştür. Kudretli bir hükümdar idi. Bilginlere önem verirdi. (Çev. aç.)

(40) Ksenophon: Milâttan Önce 427 yılında doğmuş olan bir Yunan filozofudur. Sokrates'in talebesidir. General rütbesi ile Peloponez savaşına katılmış ve (On Binlerin Ric'atını) idare etmiştir. Aynı zamanda değerli bir tarihçidir. "On Binlerin Ric'atı", "Anabasis", "Sokrat'ın Hâtıraları" ve "Cryropedi" adlı eserleriyle ün yapmıştır. (Çev. aç.)

(41) Julian: Yülyanus veya Julianus adları ile de anılan Roma İmparatorudur. 331 yılında doğmuştur. Bizans İmparatoru Kontantin'in amcasının oğludur. İstanbul'da doğmuştur. 361 yılında İmparator olmuş ve 363 yılına kadar hüküm sürmüştür. Hristiyanlığı reddetmiş olduğu için "Münkir" lâkabını almıştır. Birçok eser vermiştir. İranlılara karşı açmış olduğu bir savaşta yaralanmış, çok azap çekerek ölmüştür. Rivayete göre ölürken de Hazreti İsa'dan söz ederek: "Kazandın Galileli." diye bağırıştır.

Batısından Doğu sınırına taşıyorum. Boş şişeyi tepeden aşağı doğru fırlattım. Gitti, nehre düştü. Dans eder gibi dalıp çıktı. Akıntıya kapılıp Hint Okyanusu'na doğru yol aldı. Sanki daha önce içini boşaltmış olduğumu hissetmiş gibi bir gidişi var ki... Orada yaşlı bir sarhoş gibi durup şiirler okudum:

*Son yaşama ateşini iç,
Sonra bu kutsal kadehi fırlat, at.
Şişenin, görüyorum, dalıp çıktıkça;
Fırat'ın sarı sularını içtiğini...
Gözlerim kapanıyor yorgunluktan,
Artık tek bir yudum dahi içemedim...*

Şişemin bir tek kusuru vardı: Sonuncu şişe olmak...

9.

DİCLE ÜZERİNDE

*Cizre, Dicle Nehri kıyısı,
1 Mayıs 1838*

15 Nisan günü von Mühlbach ve ben, Paşanın baştan ayağa kadar silâhlı iki muhafızının himayesinde, tercümanımız ve hizmetçilerimizle birlikte yola çıktık. Bindiğimiz vasıta, tâ Kurus zamanından beri bilinen ve kullanılan bir sal idi. Bu sal, şişirilmiş koyun derilerinden yapılmaktadır. Türkler, avlanmayı günah sayarlar ve av etinin tarafına bakmazlar. Sığır etinden tiksiniyorlar (42). Fakat buna karşı çok miktarda koyun ve keçi yiyorlar. Bu hayvanların derileri, mümkün olduğu kadar göğüslerinden

(42) Türklerin sığır eti yemekten tiksindikleri, av eti yemedikleri, avlanmayı günah saydıkları yolundaki bu kanaate yazarın nasıl ulaştığını anlamak zordur. Türkler avlanmayı severler, padişahlar bile sürekli avı tertip ederlerdi. Domuz yemezler, fakat manda, sığır ve dana eti yerler. (Çev. aç.)

yarılmıyor. Dikkatle yüzölüp tulum şeklinde çıkarılıyor. Ayaklarından ipe iyice bağlanarak bir araya asılıyor. Sonra (acele acele ve ağız uzaklaştırılmadan üflenerek) bu deriler şişiriliyor. Böylece tulum, büyük bir yük taşıma kabiliyetine sahip oluyor. Asla suya batmıyor. Ağaç dallarından yapılmış hafif ve levha şeklinde bir çatkının altına dört, ya da beş dizi halinde kırk ile altmış tulum bağlanıyor. Böylece yapılan bir salın önü takriben sekiz tulum genişliğinde, arkası ise on sekiz tulum uzunluğunda oluyor. Bu salın üzerine biraz yaprak yayılıyor. Bunun üzerine de bir hasır ve halı seriliyor ve sonra kolayca nehre indiriliyor. Nehrin akıntı hızı fazla olduğu zamanlar ileri gitmek için kürek çekmeğe hiç lüzum kalmıyor. Aksine, salın alabora olmaması ve yolun yarısında kalmaması ve tehlikeli girdaplara düşmemesi için kürek çekiliyor. Ayın doğuşuna kadar gece karanlığında beklemek zorunda kalmamıza rağmen, yine de 88 saatlik uzun bir yolu dördüncü yarım günde, yani 40 saat gibi kısa bir zamanda aldık. Nehrin akış hızının ortalama olarak saatte tam bir mil olması gerekiyor. Fakat bu hız, bazı yerlerde çok artıyor, bazı yerlerde ise azalıyor.

... Bizim yaptığımız yolculuktan daha rahat seyahat edilemez: Yumuşak minderler üzerine bağdaş kurup oturarak; sür'atli bir şekilde ve çaba harcamaksızın bir ekspres postası hızı ile ilerledik. Yanımızda şarap, çay ve diğer bazı yiyecek şeyler ve bir de kömür mangalı vardı. Fakat bizi bu derece çabuklaştıran asıl sebep; yağmur idi. Diyarbakır'dan ayrılışımızdan beri yağmur, sanki gökyüzü delinmiş gibi yağıyordu. Şemsiyelerimiz, pardesülerimiz ve halılar sırsıklam su oldu. Paskalya Bayramında Cizre'yi terkederken güneş sıcak yüzünü göstermeye başladı. İliklerine kadar üşümüş olan vücutlarımız biraz ısınır gibi oldu. Şehrin yarım saat aşağılarında Dicle nehri üzerindeki başka bir köprüünün kalıntıları var. Suyun derin olan yerlerinde salcının kullandığı bir sırık bile büyük girdaplara sebep oluyor. Kürek çekenlerin bütün gayretleri boşa gidiyor. Bu tehlikeli girdaplar, salımızın küçük olan arka kısmını kendisine doğru çekiyor. Sal ise hızla, derin bir boğaza doğru sürüklenip gidiyor. Dağ gibi bir dalga başlarımızın üzerinden ileriye doğru kırılıp geçti. Su buz gibi soğuk. Salımız son anda zararsız bir şekilde dönmeye başladı. Alabora olmamıştık

ama, böyle acınacak bir duruma düştüğümüz için halimize gülmekten kendimizi alamadık. Bu durum hepimizin yüzlerinden okunuyordu. Mangal salın üzerine döküldü. Nehre atılmış olan eski bir çizme yanımızdan yüzüp geçti. Herkes nehre düşmüş olan eşyalardan bir şeyler yakalamaya çalışıyordu. Nihayet küçük bir adaya çıktık. Yağmurdan korunmak için sırtlarımıza geçirdiğimiz gocuklar bile sırsıklam olduğu için elbiselerimiz de ıslanmıştı. Üzerlerimizdeki herşeyi 'çıkarmak zorunda kaldık. Bütün elbise ve çamaşırlarımızı güneşte kuruttuk. Yakınımızda bulunan başka bir kumsaldaki bir sürü pelikan kuşu bizimle alay etmek istiyorlarmış gibi beyaz vücutlarını güneşlendiriyorlardı. Birdenbire salımızın bağının çözüldüğünü ve adadan uzaklaşmakta olduğunu farkettilik. Bir "ağa" derhal suya atladı. Az sonra sala erişti. Aksi halde bu kum adasında anadan doğma kalacaktık.

Kendimizi elverdiği ölçüde kuruttuktan sonra yine yolumuza koyulduk. Fakat bardaktan boşanırcasına yağmaya başlayan yeni bir yağmur işimizi aksattı. Gece o derece zifirî karanlıktı ki; yeni bir girdaba düşme-

mek için yola devam edemedik. Keskin soğuga ve derimize kadar işlemiş olan yağmura rağmen, bir ateş yakmağa cür'et edemedik. Çünkü bu ateşin, Araplar tarafından görülebilmesi mümkündü. Sessizliği bozmamaya dikkat ederek salımızı bir söğüt ağacının altına çektik ve İran'la sınır teşkil eden dağların ardından güneşin doğmasını ve bizi ısıtmasını büyük bir özlemle beklemeye başladık.

Dicle nehri, Cizre'den itibaren yine geniş bir ovaya girmekte ve tepelerinde bembeyaz karların eksilmediği, muhteşem görünümü ile başı göklere değen Cudi dağı (43) gerilerde bırakmakta.. Halkın ağzında dolaşan bir söylentiye göre; Nuh Peygamber, karışık canlılar topluluğu ile bu dağa çıkmış. Arazi hep aynı şekilde devam edip gidiyor.. Nadiren tek-tük köylere tesadüf ediliyor. Bunların çoğu da bomboş ve yıkılmış, harabeye çevrilmiş. Anlaşıldığına göre; Arapların hâkimiyet alanının içine girdik. Hiçbir tarafta ağaçtan eser yok. Nerede küçük bir fundalık görülürse orada "ziyaret" adı

(43) Cudi Dağı: Urfa dolaylarında, Cizre'nin Kuzey-Doğusunda 2.000 metre yükseltide bir dağ.

verilen kutsal bir mezar vardır. Bu mezarların etrafı binlerce bez ve elbise parçası ile kaplanmış. Çünkü; hastalar, elbiselerinden bir parçayı "evliya"ya götürüp, türbesine bağliyerek şifa dilerlerse iyileşeceklerine inanırlar.

Önemli bir yükseltiye sahip bulunan tek bir dağ üzerindeki eski bir şehrin harabelerini çok uzaklardan bile gördük. Bu dağın Doğu, Kuzey ve Güney eteklerinin nehre ulaşan kıyılarını salla dolaşarak geçtik. Bu kalıntıların; Bezabde şehrine (44) ait olduğuna eminim. Tarihlerin, üç tarafı Dicle nehri ile çevrili ve çölde bulunduğunu bildirdikleri şehir burası olsa gerek. Sapor (45), Amida şehrini (46) aldıktan sonra burayı kuşatmış

(44) Bezabde: Cizre kazası yakınlarında, Cudi dağı eteklerindeki bir nahiye'nin eski adı. Dicle nehrinin batısındadır. Şimdi harabe halindedir. Kamusu Âlâm adlı ansiklopedik lügatta bu şehir Bazibdi olarak geçer. (Çev. aq.)

(45) Sapor: Sasani Devletinin kralıdır. Şapur adıyla anılır. Diyarbakır'ı kuşatmıştır. Bu kuşatmayı Romalı tarihçi Ammianus Marcellinus da görmüştür. Bu tarihçinin yazdığına göre o zaman Amida adı ile anılan Diyarbakır şehrinin nüfusu 2.000 kişi kadar imiş. (Çev. aq.)

(46) Amida şehri: Diyarbakır şehrinin eski adı. İmparator Konstantin tarafından kurulmuş olan ö-

ve esirlerden kurduğu 3 lejyon (47) ile bir İran ordusunu durdurmuştur.

Eski Musul diye adlandırılan bu harabelerin önünden salla geçtik. Akşama doğru Musul şehrinin minareleri gözüktü. Burası benim gidebildiğim en son Doğu noktasıdır. Bana arkadaşlık eden Türkler, akşam namazlarını kılmak için Batıya doğru döndüler. Halbuki; İstanbul'da Müslümanlar namaz kılacakları zaman güney-doğuya dönerler. Kible, yere göre değişmekte.

nemli bir askeri mevkidir. Konstantin, bu şehri kurarak Güney-Doğu Anadolu'yu sağlam bir şekilde imparatorluğa bağlamak istemiştir. (Çev. aç.)

(47) Lejyon: Eskiden 4.500 ile 6.000 kişiden kurulan askeri birliklere verilen addır. Bugün ise; gönüllü kimselerden kurulan özel kıtalara bu ad verilmektedir. Bilhassa Fransa, Lejyon birliklerini çok miktarda kullanmaktadır. (Çev. aç.)

10.

BİR KÜRT KALESİNİN KUŞATILMASI

Sait Bey Kalesi, 12 Mayıs 1838

Mehmet Paşanın kuvvet sevkiyatı; üçü Birinci Piyade Alayından, diğer üçü de İkinci Piyade Alayından olmak üzere altı taburdan ibaret. Bu taburların gücü; 400 adam, 150 at ve 8 toptan ibaret. Bu birlikler, Babı Âli'nin hâkimiyet ve otoritesine rağmen zorla vergi toplayan ve birçok kötülükler ve eşkiyalıklar yapan küçük bir kürt aşiretinin üzerine gönderilmiş. Bu disiplinli kıt'aların olay yerine gelmesiyle aşiret mensuplarının hemen hepsi kaçmışlar. Fakat aşiret reisi, 200 kadar sadık adamıyla yüksek dağlar üzerindeki çok sağlam bir kaleye sığınmış.

3 Mayıs günü sallar Diyarbakır'dan ayrıldılar. Bir alay, topçu kıtaları ile yan yana Dicle nehrini geçti. Kıt'aların geri kalan kısmı ise; ertesi sabah alayı takip etti. Kırk adet koyun tulumundan yapılmış olan küçük bir sal bile 4-5 eri ile birlikte ağır bir topu

toparlaksız olarak taşıyor. Seksen tulumluk olan büyükleri ise çadırları ile birlikte 15 adamı taşımakta. (Türklerin çadırları, tıpkı Prusya çadırlarına benzemekte. Fakat bizimkilerin iki misli. Pamuktan yapılmış ve kenarlarına yeşil şeritler dikilmiş) iki ya da dört at salın arkasına bağlandı. Böylece bütün süvariler, atların üzerinde, üç yüz adım genişliğinde ve çok süratle akan nehri geçtiler. Tek bir atı bile ziyana uğratmadılar. Katırlar, taş atılarak sudan karşıya geçirildiler.

Nehrin sol kıyısındaki bir düzlükte ordugâh kurduk. Daha sonra da yine aynı yerleşme düzeni takip edildi.

Ordugâh kurduğumuz yerin cephesinde her yirmi ya da kırk adımda bekleyen ve bütün gece boyunca her dakika "Hazır Ol." diye bağırان nöbetçiler, insanın üzerinde can sıkıcı bir tepki yapıyor. Buna rağmen zorla silâh altına alınmış olan Kürtlerin birçoğu firar ediyor.

5 Mayıs akşamı, Reşit Paşanın ele geçirdiği bir Kürt kalesine gittim. Amacım; şimdi kuşatacağımız kale hakkında bazı şeyler öğrenmekti. Aşağı yukarı Kocher Şelâ-

lesi (48) gibi sarp, yüksek ve yalçın kayalar arasından geçerek sık sık kırılan bir akarsu düşün. Kütlelerin tabakaları tamamen dik yarıklarla birbirlerinden ayrılmış. Tabakaların birkaçı hava tesiri ile ufalandıkları için diğerleri görülmemiş derecede yükselen dev yapılı duvarları andırıyor. Bu tabakaların damar genişliği iki ile üç arşın arasında (49).

İşte, aralarında aşağı yukarı kırk adım uzaklık bulunan böyle iki tabii taş duvar arasına Bedehan Beyin Kalesi tıpkı bir kırıl-gıc yuvası gibi yerleştirilmiş. Arkada yalçın dağlardan bir duvar yükseliyor. Yukarıya kademe kademe çıkmak mümkün. Yukarıdan kale hiç görülemiyor. Sağ ve sol taraf, sarp kayaların teşkil ettiği duvarlar tarafından korunuyor. Çayın kıyısına bakan tarafta, tırmanılması mümkün olmayan yalçın kayalar üzerine oturtulmuş bulunan bir kule var. İnsan, bu kaleyi savunan kimsele- rin buraya nasıl girdiklerini bir türlü kav-

(48) Kocher Şelâlesi: Almanya'nın Necker nehrinin sağ koludur. Bu akarsu Almanya'nın güneyine düşen Şuab Juraları ile Bavyera yaylasından doğar. (Çev. aç.)

(49) Bir arşın 68 santimetre olduğuna göre kastedilen uzunluk 150-200 cm. kadardır. (Çev. aç.)

rayamıyor. Şimdi harabelerin üzerine akan zengin bir su kaynağı eskiden beri kayalarda sarnıç gibi oyuklar kazmış.

Reşit Paşa, toplarını develere yükletti. Geceleyin nehri geçirtti. Sonra kaleyi topa tuttu. Fakat atış, çok uzaktan ve eğik bir şekilde yapılyordu. Kale, kırk gün süreyle topa tutuldu. Nihayet bey, "Rai" adını (50) verdikleri dostluk teklif etti. Eski arkadaşı olan Sait Beyin Kalesini bütün avanesiyle birlikte teslim etti. Mükâfat olarak, henüz mevcut olmayan bir Redif Alayının (51) miralaylığına (52) yükseltildi.

7 Mayıs. Dün, Cezire Ordugâhında uzun süredir işsiz güçsüz oturmak beni sıktığı için bir askerin eşliğinde Sait Bey Kalesine kadar gidip döndüm.

Öğleye doğru bir kayanın köşesini döndüğümde, sarp bir tepenin üzerinde bulunan beyaz ve muhteşem kaleyi gördüm. O zaman

(50) Rai: Arapça bir kelime olup, görüşme, gören, görücü, çoban anlamlarına gelir. Buradaki anlamı (görüşme) dir. (Çev. aç.)

(51) Redif: Terhis edilmişken tekrar silâh altına alınmış olan piyade askerlerine verilen ad. Kur'a askeri. Tanzimattan sonra Osmanlı İmparatorluğunda teşkil edilen piyade kıtaları. (Çev. aç.)

(52) Miralay: Albay.

anladım ki; civarındaki bütün yüksekliklerden çok daha baş döndürücü ve korkunç derecede yüksek bir tepenin üzerinde bulunan bu kalede kırk tane cesur adam, uzun süre rahatça isyana devam edebilir.. Fakat iyi bir şans eseri olarak bu kalede iki yüz kişi var. Bu ise; bizim için fevkalâde bir şey.. Çünkü; evvelâ iki yüz kişiye kırk kişiden çok daha fazla erzak lâzım. Sonra, cesur iki yüz kişi bulmak cesur kırk kişi bulmaktan daha zor bir şey. Bize bağlı Kürtler, daha önce çok faydalı işler yapmışlar. Esas kaleye giden bütün geçitleri el altında tutan ve ilk baskıda geçilmesi imkânsız gibi görülen birçok küçük kule ve tahkim edilmiş mağara zaptetmişler. Kürtler, gümüş işlemeli mavzerleri çok eski model ve uzun olmasına rağmen atıklarını vuracak derecede nişancı insanlar. Ekseriya çakmaklı tüfek kullanıyorlar. Her türlü işlerini görmek için ancak geceleyin dışarı çıkıyorlar. Gündüzleri ise; kayaların arasına gizleniyorlar. Bir düşman başını gördükleri zaman kurşunu hemen alına oturtabilecek derecede keskin nişancı bir bölük insanı kolaylıkla bulmak mümkündür. Öte yandan, Kürtler barut ve kurşunu nerede ve kaç bulurlarsa bulsunlar bunu fırsat bilip

alıyorlar. Bu yüzden de kaleden çok ender ateş ediliyor. Barut ve kurşun çok ihtiyatla kullanılıyor. Hedef çok iyi seçilerek her atılan kurşun isabet ettiriliyor. Dün, üç askeri inanılmayacak derecede uzaktan vurdular. Kalede top yok. Fakat bir nevi topa benzeyen ağızdan doldurma ağır bir silâhları var ki; savunma için yabana atılacak cinsten bir silâh değil. Ateşi ise, ancak o yerin zaptedilmesi ile bastırılabilir. Beni endamlı bir kır at üzerinde gören Kürtler hemen etrafımı sardılar. O anda altında durduğumuz ceviz ağacının yaprakları arasından bir kurşun vızıldayarak geçti.

Arazi keşfi ile ilgili olan zamanımı çok iyi değerlendirmem gerekiyor. Çünkü yirmi dört saat sonra Mehmet Paşa kolordusu ile birlikte buraya gelecek.

Sait Bey Kalesi, 1000 kadem kadar yükseklikteki yalçın bir kayanın üzerinde bulunuyor. Öyle ki; kaleye, ancak Kuzey yönünden, zirvesi henüz tamamen karlarla örtülü olan bir dağın sarp ve çok güç geçit veren sırtlarından geçmek mümkün oluyor. Kalenin doğu ve batı kısımları dimdik ve yüksek kaya duvarları ile çevrili. Bu kayalar, güney kısmında bir vadi teşkil ediyor. Biz bu vadide

konakladık. Sadece dar bir patika, baş döndürücü zikzaklar çizerek döne döne kulelere ve surlara kadar çıkıyor. Bu patika çeşitli dış tahkimatlarla kesilmiş ve göz altına alınmış durumda. Vadideki yollar ise; kalenin mazgallarından kontrol edilebilmekte. Gerçi dar boğazların diğer tarafında da doğu ve batıya doğru kaleyle hemen hemen aynı yükseklikte bulunan kayalıklar var. Fakat bu kayalıklar o derece sarp ve tepeleri o derece keskin ki; aralara bataryaları mevzilendirmek hemen hemen imkânsız gibi bir şey.

Kürt kılavuzlarla birlikte her tarafta yükselen bu kayalara tırmanmaya cüret ettim. Fakat ancak akşamın geç vaktine kadar tepeye çıkabildim. Bedehan Bey Kalesine döndüğümde ayakta duramıyacak derecede yorulmuştum. Bedehan Beyin, siyah keçi kılından yapılmış olan çadırı, köpük köpük akan bir selâlenin kenarına kurulmuştu. Büyük bir ateşin üzerinde, koyun etinden kesilerek küçük parçacıklar halinde şişe dizilmiş olan "kebab" pişiriliyordu. Önümüzde 40 ilâ 50 kadar silâhlı Kürt duruyordu. Omuzlarındaki uzun mavzerleri, bellerindeki kama ve tabancaları, kuşaklarındaki bıçakları ve ma-

halli giyinişleri içinde ne de yakışıklı görünüyorlar. En ileri gelenleri yere bağdaş kurup oturmuşlar. Etraflarını çevreleyen nöbet ateşi alev alev yanıyordu. Bulunduğumuz yerden çok yukarılarda vazife gören nöbetçiler, ay ışığında öteye beriye ateş ediyorlardı. Son haddine varan yorgunluğum sebebiyle, iyice karnımı doyurduktan sonra, Beyin kürkünü üzerime çekip taşların üzerinde hemen uykuya daldım. (Çadırım ve yüklerim adamlarımla birlikte geride kaldığı için böyle uyumak zorunda kalmıştım.)

Gece yarısı tekrar kalktım. Kalenin en yakın civarını araştırdım. Paşanın gelmesinden önce iyice öğrenmediğim önemli hiçbir nokta ya da patika kalmasını istemiyordum.

Taarruz şekli üzerindeki görüşümü şöyle tespit etmiştim: Bütün kale topraklarının doğudaki tepelerin üzerine taşınması lâzımdır. Kale, ancak bu cephesinden zaptedilebilir. Burada, kapılar ve pencereler var. Kısaca; geniş bir hedef teşkil ediyor. Kalenin avlusu bu yüze doğru önemli derecede meyilli olarak iniyor. Kalenin içi her çeşit hayvan sürüsü ile dolu. Öte yandan ağır toprakların batıdaki tepelere götürülmesi gerekiyor. (Bu insanların çoğu şimdiye kadar hiç top görmedikleri

için) İlk batarya ateşi karşısında âsilerin paniğe kapılması mümkündü. Belki böylece kalenin teslimi sağlanabilirdi. Eğer inatla dayanacak olurlarsa kalenin yaklaşılabilecek derecede elverişli yerlerinde ikinci atışta piyadenin geçebileceği kadar gedikler açılabilirdi.

8 Mayıs. Kolordu, dün akşam buraya geldi. Hemen durum muhakemesi yapıldı. Fakat ancak bu kadar acemice bir müzakere olabiliyordu. Bunun üzerine bütün topraklar kuru sıkı ateşe başladı. Ateş kesildi. Peşinden, teslim olmalarını teklif etmek için kaleye bir temsilci gönderildi. Kürt beyi buna çoktan hazırды. Fakat barış için gerekli şartların ileri sürülmesi kendilerine bırakılmıştı. Bu yüzden müzakereler bugüne kadar uzamış oldu. Ve ancak bundan sonra "top-mop" (53) çekilerek tepelere çıkarıldı.

Akşam oldu... Sana, topraklarımızın 13 san-

(53) Top-Mop: Yazar, Almanca mektubunda bu Türkçe tekerlemeyi aynen yazmış Almanca karşılığı olarak da parantez içinde (top ve teferruatı) şeklinde bir açıklama yapmıştır. Bilindiği üzere; dilimizde bir kelimenin ilk harfi (m) olarak değiştirilip iki defa tekrar edilerek bir nevi tekerleme yapılır. O konuda bir genelleme yapılır. Örneğin: Ben kalem malem görmedim, gibi. (Çev. ag.)

timetre çapındaki namlularından çıkan mer-milerle kartalları bile vahşi yuvalarından sü-rüp kaçırdığımızı yazarsam, bunun doğru ol-duğuna inanmalısın. Hiçbir âlet ve araç ol-madan, sadece ağaçtan yapılmış sııklardan yararlanılarak, sırf insan eliyle bu işlerin bu derece parlak şekilde başarılabileceğini doğ-rusu hiç tahmin etmiyordum. Her atıştan önce yarım tabur asker mevzileniyor. Diğer birlikler ise ileri sıçırıyor. Baltalarla ağaçla-rı kesip deviriyorlar. Dağ gibi taşları yolun üzerinden yuvarlıyarak uçurumlardan aşağı atıyorlar; insan gök gürlüyor sanıyor. Ye-rinden oynatılması imkânsız olan taş yığın-larının üzerinden, topları havaya kaldırıp geçirdiler. Altı saatlik bir çalışmadan sonra (top arabaları üzerine yerleştirilmiş olan) iki obüs bataryası kayaların tepesine çıkarılmış bulunuyordu.

Fakat bugün çok daha önemli ve büyük bir iş başardık. Şimdi anlıyorum ki; savaşa, bir işe cesaret ve metanetle sarılmak, fazla bilgi sahibi olmaktan daha faydalıdır. Paşanın yanında sözü geçen kimseler kendisine; topların çeşitli yerlere mevzilendirilmesini teklif etmişler. Bu sabah erken vakitte Paşayı ziyaret ettiğimde bana da fikrimi sor-

du. Ben de; fikrimi daha ilk günlerde kendisine bildirmiş olduğumu ve kaleye batıdan hücum etmenin gerekli bulunduğu yönündeki görüşümde ısrar ettiğimi söyledim. Bunun üzerine Paşa, her iki alayın komutanını; topgubası (54) ile mühendisbaşını (55) benimle birlikte o noktaya gönderdi. Beraberinde gelenlerden hiçbiri bu tepeye çıkmamıştı. Hepsi bu noktayı çok elverişli buldular. Fakat kaleye bu noktadan varabilmek için ya çok uzun ve aşılması güç olan çapraşık bir yoldan gitmek ya da kalenin tamamen altından geçmek gerekiyordu. Ben, geceden faydalanılarak ikinci ihtimalin seçilmesinin yerinde olacağını teklif ettim. Mehmet bey haklı olarak bu fikrime itiraz etti. Taşınması gerekli çok sayıda cephanesi olduğunu ve bu sebeple birinci yolun izlenmesini istedi. Burada sana şunu söylemeliyim ki; izlememiz gereken yolun üzerinden geçtiği tepenin yüksekliği en az 600 kademe çıkmakta, genel olarak meyil ise 45 derece ile 60 derece arasında değişmektedir. Ancak yol, dört-beş

(54) Topgubası: Osmanlı ordu teşkilâtında Topçu Kumandanına verilen ad. (Çev. aç.)

(55) Mühendisbaşı: İstihkâm Birlik kumandanına verilen ad. (Çev. aç.)

yüz metrede bir yer yer yalçın kayalar ve taş yığınları ile kesilmiş durumda. Bu engellerin üzerinden aşıldı. Akşamleyin karanlıkta ilk iki top Kürt kalesinin surları üzerine mermi yağdırmaya başladı.

Bugün, bir gurup çavuşla birlikte kalenin dibine kadar sokulduğumuzda; bizim yüksek rütbeli subay olduğumuzu anlayan âsilerin üzerimize ateş etmemelerinden, hemen teslim olacakları ve kaleyi kuşatmış olan askerî birlikleri kızdırmak istemedikleri sonucunu çıkardım. (Şayet onlar bunu yapmazlarsa bana da bu kehanetimin boşa çıktığını kabul etmek düşecek. Fakat önceden söylediğim şey olabilir de...)

Dünkü keşfimden döndüm. Paşa yanıma kılavuz olarak bir Kürt ağası, iki yüzbaşı, bir muhafız ve lâğımcı adı verilen iki istihkâm eri vermişti. Fakat çevreyi gündüz gözüyle tetkik etmek istediğim için bunlardan sadece lâğımcıları yanıma alıp yola çıktım. Çünkü; artık ben de bu dağlarda geze geze, "kılavuz" adı verilen en iyi yol gösterici olup çıktım sayılır.

Sana, daha önce, Kürtlerin geceleyin büyük bir cesaretle işlerine gittiklerini ve kalenin çepeçevre civarında, burnumuzun dibine

kadar sokulup yerleştiklerini yazmıştım. Bugünkü harekâtımız için bana en elverişlisi görünen hedeflerden birisi de tam kalenin arkasında bulunan bir dağdır. Önemli bir müsademeye tutuşmaksızın kalenin altındaki yoldan geçerek Batıya doğru gittik. Dar bir Boğazı aşarak 600-700 kadem yüksekliğindeki tepeye dimdik bir şekilde tırmandık. Güneş batalı çok olmamıştı. Kalenin, 240 adım kadar önümde olduğunu gördüm. Bana ve elli tane Kürde tam bir siper teşkil eden kayalıktan itibaren surların eteğine doğru, 100 adım genişliğinde bir ova uzanıyor. Ancak bu düzlüğü, yer yer küçük ve önemsiz arızalar, tümsek ve çukurlar bozmakta. Öte yanda kapı yahut pencere yerine mazgal delikleri bulunan muhteşem surlar yükseliyor. Mazgalların arkasında nöbetçilerin, bir aşağı bir yukarı dolastıkları görülüyordu.

Bu arada daha ileri de gitmek gerekti. Kürtler, bana yardım etmek konusunda büyük bir arzu gösteriyorlardı. Ancak, geceyi beklememizin yerinde olacağını ileri sürerek ricada bulunuyorlardı. Fakat gecenin bastırmasıyla birlikte, güney iklimine özgü parlak-

lığı içinde dolunay dağların üstünden yükseliverdi.

Kalede el ayak çekilince süratle ileri atıldık ve eğilerek ovaya doğru 100 adım kadar koştuk. Birkaç taş yığınına siper ederek arkalarına diz çöktük. Bu iş, sezdirilmeden olurken, Türk çizmelerinin elverdiği ölçüde sürünerek son taş kütlesinin arkasına kadar geldik. Öyle ki; kalenin dibine 25 ya da 30 adım mesafemiz kalmıştı. Burası, lâğım kazan bir askerin birkaç hafta rahatça çalışabileceği ölçüde elverişli bir yerdi. Bizim lâğımının muhterem bir taş ustası olduğunu söyleyeyim. Barışa yararlı olan sanatını, bu savaşın amaçları uğrunda kullanmaya zorlanmış bulunan zavallı bir gayrimüslim bu...

Adam, mükâfat karşılığında bir Kürt ile birlikte surların dibine kadar bile sokulmaya istekliydi. Demin bir bulut ayın önünü kapattı. Onlar bu fırsattan yararlanıp gürültü çıkarmadan sürünerek ilerlediler. Biz, taşın arkasından sadece başımızı çıkarıp sinirleri geren bir dikkatle onları gözlerimizle takip ettik. Artık mazgalların menzili içinde bulunduğumuza şüphe yoktu. Şayet bir kol, mazgal dişlerine uzanmak zorunda kalmış olsa otuz tane silâh hemen atışa başlardı. Adam-

larımızın raporları ile birlikte geri dönüşü on dakika kadar sürmüştü. Bütün kayalıkları, arazinin durumunu, bir adamın gizlenebileceği en küçük mağaraları ve surların eteklerindeki oyukları tespit etmişlerdi.

Bu gece artık daha fazla çalışılamıyacağımı anlamıştık. Bunun için geldiğimiz gibi dikkatle geri dönmeye karar verdik. Henüz yirmi adım atmamış ve emniyetli bölgeye girmemiştik ki; mazgallardan şimşek gibi ateş açıldı. Kurşunlar, kulaklarımızı yalayaarak vızıldayıp geçtiler. Tereddüt etmeksizin kaya ve taş yığınlarının üzerinden tökezliyerek ileriye doğru koştuk. Az sonra kendimizi emniyete almıştık. Vadiye indik. Peşimizden açılmış olan yaylın ateş, şimdi başlarımızın çok üstünden geçiyordu.

Paşaya bu akşam basit bir cihaz kullanılmasını teklif ettim: Kalın kalaslardan yapılmış ve istenilen yere taşınabilen seyyar bir dam ile lâğım kazacak olan ustayı çalışırken korumak mümkün olabilirdi. Diğer yandan bir Kürt de bu damın kale duvarına dayatılmasını, lâğımçı bunun altında çalışırken yüz tane kürdün mazgalların arkasından uzanacak olan her başa ve her şeye göz açtırmadan sürekli olarak ateş etmelerinin yerin-

de olacağını belirtti. Bu durumda, lâğımçı kayaları değil aksine kale duvarını oymak imkânına kavuşacak. Duvarı bir buçuk arşın deler delmez deliğe hemen bir fıçı barut yerleştireceğiz. “İnşaallah” gedik açılır. Şayet bu mümkün olmasa bile işin devamına hiçbir şey engel teşkil edemez. Paşa, bu plânı beğendi. Cephanelerimiz, Cizre’den henüz yola çıkarılmış olduğu için bugün pek fazla ateş etmedik. Dün, çok hummalı bir çalışma yaptık.

Akşam. Bütün gün müzakerelerle geçti. Sait oğlunu rehine olarak bırakmayı, fakat kendisi serbestçe çekilmeyi teklif etmekte. İkinci teklifinde ise; kalesini içindeki her şeyi ile birlikte teslim edeceğini bildirdi. Fakat Paşa, Sait Beyin bizzat gelmesini istiyor. Biraz önce Paşa beni çağırttı. Bu müzakere sırasında hazır bulunmamı istemiş. Lâğımçının surların dibine gidişi öyle apansız ve açık şekilde olmuş ki; kaleden görülmemesine imkân kalmamış. Bu yüzden de kaledekiler çok heyecanlı ve korkulu anlar geçirmeye başlamışlar.

Paşa şimdiye kadar düşmanı olan adamı büyük bir çadırda kabul etti. Alay ve tabur komutanları Paşanın iki yanında otur-

muş (daha doğrusu diz çökmüş) duruyorlardı. Çadırın önünde yüzbaşılar bekliyorlardı. Kürtler, birerle kol düzeninde dik dağlardan aşağı yavaş yavaş inmeye başladılar. Yarım saat sonra Bey, çadırımızın önünde atından indi. Bu Kürt Beyinin, bir müddet önce içinde kiral gibi hüküm sürdüğü güzel bir kaleyi servetinin bir kısmı ile birlikte teslim edeceğini doğrusu ummuyordum. Onun, diğer âsilerin sonuna bakıp çadıra girdiğinde kellesini kaybedip kaybetmiyeceği şüpheli idi. Bunları düşündüğümde; Beyin, Paşanın yanına girerken ve Paşanın elini öpmek için eğilirken içinde bulunduğu vakur ve önemse-miyen durumuna hayran kalmaktan kendimi alamadım. Paşa dahil olmak üzere hepimiz ayakta idik. Sait Bey, merhamet dilemek için gelmemiştii. Çünkü; bu, galibe gösterilmeyen, aksine galipten beklenen bir şeydir. O, kendilerinin (rai) dedikleri dostluk ricasında bulundu. Düşmanlık beslemek kuvvet alâmeti değildir. Bey, Paşa ile benim arama oturdu. Kendisine kahve ve tütün ikram edildi. Yanlış anlaşılmalara oluyormuş gibi müzakereler Kürtçe olarak yürütüldü.

Sait; iri yarı, uzun boylu, güzel bir adam. Mânalı bir yüzü var. Küçük gözleri,

toplantıda bulunanların üzerinde şimşek gibi dolaşıyor. Fakat çok sakın bir hali var. Halbuki; kalenin yıkılıp ortadan kaldırılması icap edecek. Şüphesiz ki; bu, onun için acı bir şey olmalıydı. Fakat bunu kabul etmekten başka bir çare de yoktu. Çünkü; bu kaleye bir miktar askerin komutanı olarak kim bırakılırsa bırakılsın bir Sait Bey olup çıkıverir.

*Sait Bey Kalesi: 13 Mart 1838
(Orduğâhta)*

Şimdiye kadar aneak dışından tanıttığım kalenin içini, bugün birkaç dakikanı alarak sana da gezdirmek istiyorum. Böylece, benim binbir müşkülât ve yorgunluğa katlanarak bir katırın sırtında tırmanmış olduğum dik ve keçi boynuzu gibi kıvrılan patikayı, hayalinde olduğu için benden daha kolay çıkmış olacaksın. Bir mızrak, bir arşın ve bir düzeçten yararlanarak elverdiği ölçüde kalenin yüksekliğini ölçtüm. Çayırılar içinde bulunan, Paşanın çadırının direği ile en büyük kulenin ucu arasında 1363 kadem yükseklik farkı bulunduğunu tespit ettim.

Manzara, dışarıdan görüldüğünden çok başka. Bu kale, yapıldığı yer bakımından kuvvetli bir durumda. Fakat mimarî yönden zayıf bir yapı. Bu kale, Cenevizlilerin çok sağlam ve muhteşem yapı ve surları ile hiçbir şekilde mukayese edilemez. Bu kalenin duvarları çok ince. Sadece buğday ambarının duvarları ile sarnıçlardan birinin ve Sait Beyin özel odasının bulunduğu kulenin en yüksek katı kalın şekilde inşa edilmiş. Mimar, rüyasında görse inanır mıydı ki; toplar kalenin batısında bulunan çıplak ve sarp kayalıklardan aşırılarak getirilebilsin. Bu sebeple giriş kapısını o yönde bırakmayı uygun görmüş olmalıydı. Ne var ki; 3 obüsten kurulu bir batarya bu kartal yuvasından aşip gelmiş ve kale kapısının üzerindeki kemerin kilit taşını yerle bir etmişti. Bu bir gerçektir. Batarya elli saat içinde beyin yatak odasına kadar gelmişti. Şüphesiz ki bu, ilk defa kaydedilen bir şeydi.

Bir bomba, yukarıda açık bulunan bir sarnıcın içine düştü ve orada patlayarak suyu içilmez hale getirdi. Topumuzun çapı küçük olmasına rağmen biçimsiz konumumuzun elverdiği ölçüde surları önemli hasarla-ra uğrattık. Diğer taraftan Avrupalı bir su-

bayın toplantıda bulunması Beyin üzerinde moral bozucu bir etki yapmıştı. Bey, kâh kalenin önündeki, kâh arkasındaki tepelerin üzerinde gördüğü benim günahsız plânçeteme, kendisinin elini kolunu bağlamış olan acayip bir büyücü gözüyle bakıyordu. Plânçetemi canlı bir piyade erine benzetmiş. Bunları dün Sait Beyin kendi ağzından öğrendik. Kalede bol miktarda buğday ve arpa stoku, çok sayıda kasaplık hayvan ve at vardı. Yeteri kadar su da mevcuttu. Fakat suyun kalitesi bozuktu. Kalede o derece pislik hüküm sürüyordu ki; tahammül edilecek gibi değildi. Kalenin avlusu yemek artıkları, paçavralar, hayvan kemikleri ile doluydu. Hava tenefüs edilemeyecek derecede bozulmuştu. Kale kapısının altında bir Kürtle karşılaştım. Yaralanmış olan kardeşini sırtında taşıyordu. Zavallı adam bacağından yaralanmıştı. Kardeşini taşıyan adam, kardeşinin yetmiş gündür böyle acı çekmekte olduğunu ağlayarak anlattı. Sıhhiyeyi çağırttım. Fakat adam: "Görmüyor musunuz? Adam Kürt." diye karşılık verdi. Diğerlerine söylediği gibi bana da artan bir ses tonu ile: "Bunu istemek bir çılgınlıktır, anlamıyor musun?" dedi.

Üç bin kişinin hayatını ve sağlığını bir

berberin eline teslim etmek gerçekten hatalı bir şeydi.. Topçularımızdan biri sekiz gün önce acı çeke çeke öldü. Bugün de hiç kimse; bacağının kırılıp kırılmayacağından, burkulup burkulmayacağından ya da ezilip ezilmeyeceğinden emin değil. Adam, bitâp şekilde çadırında yatıyor. Ümit ediyorum ki; Hafız Paşa, cerrahî müdahale yetersizliğinin yürekler acısı durumunu Serasker Paşaya aksettirir. Ne burada ve ne de başka bir yerde Frenkler, müslümanlara tıbbî yardımda bulunamazlar. Pratisyen bir doktor için dil konusu bir problem olarak ortaya çıkıyor. Fakat operatör görüyor ve çok az sormak zorunda kalıyor. Bunlar, Galatasaray'daki tıpla ilgili öğretim kurumunu (56) ve yüksek kısmını bitirmeden gönüllü olarak cepheye koşmakta ve yüzlerce askerin ölümüne sebep olmaktadır.

(56) Sultan İkinci Mahmut, modern tıbbın Türkiye'de kurulmasına öncülük etmiş bir padişah'tır. İlk olarak 14 Mart 1827 yılında Şehzadebaşı'nda (Tıphane ve Cerrahane) adı ile bir tababet ocağı açtı. Tahsil süresi 4 yıl idi. 1838 yılında Galatasaray'da tıp tahsili daha modern şekli ile geliştirildi. Viyana'dan getirtilen uzmanlar bu müesseseye ilmi bir şekil verdiler. Tahsil süresi altı yıl olarak kabul edildi. (Ç. a.ğ.)

11.

KÜRTLERİN ÜZERİNE YÜRÜYÜŞ

Garzan Dağı, 4 Haziran 1838

Kürt isyanı, Sait Beyin teslim olması ile tamamen bastırılmış olmadı. Bunu tahmin ediyorduk. Muş şehri ile Hazo (57) arasında çok yüksek bir dağlık arazi var. Öyle ki; şimdiye kadar Reşit Paşanın ordusu da dahil olmak üzere hiçbir Türk ordusu bu dağları aşamamış. Bu engebeli arazide sarp ve konik tepeli dağlar ve zirveler yükseliyor. Bugün bile zirvelerinden 1000 hattâ 2000 kadem aşağılara kadar karlarla kaplı. Bu dağlar, Küçük Asyanın en yüksek dağları sayılmaktadır. Genel olarak "Karzan" adıyla anılan bu arazi, zengin köyler, tarlalar, ağaçlar ve derelerle âdeta süslenmiş bir durumda. Buradaki köylerin hiçbirisi salyane (58) adı ve-

(57) Hazo: Şiirt ilinin Kozluk kazasının eski adı. Kaza, 2748 nüfusludur. (Çev. a.g.)

(58) Salyane: Tanzimattan önce alınan bir nevi vergi. Yılda bir alınırdı. (Çev. a.g.)

rilen vergiyi vermezler ve yerlilerden hiç kimse askerlik hizmetine zorla alınamaz.

Ancak ,Garzan bölgesinin kapısını kontrol altına almak için çok önemli bir silâhlanmaya ve teçhizatlanmaya girişilmişti.. Çünkü; Mehmet Paşa, Kolordusu ile Kürdistan'ın kalbi sayılan bu bölgenin ortasından geçip dağlarda ordugâh kurarken (aldığımız çekilme emrinden sonra) Diyarbakır Kolordu Kumandanı da; 19. Piyade Alayı ve Hassa Ordusundan iki süvari alayı, birkaç yüz sipahi, derme çatma birkaç yüz asker* ve üç batarya ile hareket etmişti. Bu birlikler, toplam olarak 3.000 kişilik bir kuvvetti. Daha sonra Garzan bölgesinin doğu kısmında oturan Şirvan beye Kürtlerden derliyeceği bir birlikle yardıma gelmesi emredilmiş. Bir Kürt olan Muş Paşası ile Erzurum Valisine de harekâta katılması bildirilmişti. Fakat ben ,Erzurum valisinin böyle bir yardımda bulunduğunu bugüne kadar hiç işitmedim. Garzan dört bir taraftan işte böylece kuşatılmıştı. Gerektiğinde dört bir taraftan taarruz edilecekti. İsyancılardan eli silâh tutanların miktarı 30.000 civarında hesap ediliyordu. Fakat bu insanlar arasındaki ilişkiler eksik ve yetersizdi. Başlarında bir önder yok-

tu. Ne kale ve ne de tahkimat, onların savunmalarına devamlı bir kuvvet sağlamıyordu.

Garzan'a giden ve Dicle'nin kollarına paralel olarak devam eden yüksek vadilerden geçen yolumuz, su seviyesinden 1000 ilâ 2000 kadem yüksekliklere kadar çıkmakta ve insanı yormakta. Reşit Paşanın bu memlekette büyük bir iş yaptığı inkâr edilemez. O, böyle bir yolu topraklarla birlikte ilk defa geçmeğe cüret eden kimsedir. Biz onun açmış olduğu bu yolu izledik. Eminim ki; böyle bir yol tasavvur edemezsin. Her top, kuvvetli on tane at tarafından çekilerek taşlardan, kayalıklardan, vadilerden, dik iniş ve yokuşlardan aşırıldı. Bu patika bazı yerlerde o kadar çarpık çurpuk ve dik bir hal alıyordu ki; insan eliyle bundan iyisi yapılamazdı. Bu derece engebeli ve dağlık bir arazide çadır kuracak düzlükler bile bulmak güç oluyor. Bir savaş sırasında, Türkiye'de ordugâh yeri tespit ederken güçlüklerle karşılaşacağımı, hububat tarlalarının engel teşkil edeceğini doğrusu hiç düşünmemiştim. Ne yazık ki; durum böyle idi. Dost Kürt köylerinin içinden geçtik. Sanki Teltow'luların (59) pancar

(59) Teltow: Berlin'in güneyinde 11.000 nüfuslu bir Alman kasabası. (Çev. aq.)

tarlaları imiş gibi ,ekinlere basmamaya gayret ederek dikkatle yürüdük. Bu iş, çok tedbirli olmayı gerektiriyor. Böyle bir hareket tarzı ne kadar övülse azdır. Kimsenin; yağma, soygun ve hırsızlık yapmasına fırsat vermemek için, birlikler önünden geçip uzaklaşana kadar Paşanın bizzat köylerin önünde bir saat mola verdiği oluyor. Böylece Kürtler ordugâh kurduğumuz yerlere, satacakları şeyleri korkusuzca getirmekte ve pazar kurmak için gelmekte. Serâşkerin sayesinde iyi bir düzenin kurulması yolunda önemli bir adım atılmış oldu. Yer yer yolumuzu kesen akarsular bizim için önemli engeller teşkil etti. Bunlardan "Doğan Suyu" adlı ırmak 150 adım genişliğinde olup Dicle nehrinden daha gür ve süratli akıyor. Sallar, hareket edilen noktanın ancak bin hat-tâ bin beş yüz adım aşağısına vardılar.

Küçük ordumuzu diğer birliklerin bulunduğu nehrin öte tarafındaki merkezimize tam kırk sekiz saatte geçirebildik. Bu arada civardaki Siirt şehrine bir gezi yaptım. Siirt, güzel bir dağ şehri. Fakat son savaştan bu yana kısmen harabe durumuna düşmüş. Biraz yürüdükten sonra yine bir akarsu ile karşılaştık. İzidhane suyu adı verilen bu ır-

mağın genişliği yer yer 300-400 adıma varıyor. Fakat derinliği çok az. Burada da mola vermek istemediğimiz için her ne pahasına olursa olsun karşıya geçmek zorundaydık. İlk denemede atım nerdeyse, ayağı suyun dibine değer değmez bir sıçrayışta beni karşıya geçirecek gibi atıldı. Bir saat uğraştıktan sonra yukarıda daha iyi bir yer bulduk. Kordolu hemen oraya geçti. Piyadeler göğüslerine kadar suya girerek çayı geçtiler. Toplar, su içinde tamamen kayboldular. Her ne kadar deniz seviyesinden 8.000 kadem yükseklikte bulunuyorsa da nehir seviyesinin tamamen altında kalmışlardı.

Şu anda Hazo kasabasına doğru küçük bir yürüyüş yaptık. Hazo, düşmanca hisler ve fikirler taşıyan insanların yeri. Ertesi sabah iki kol halinde dikkatle geri döndük. Biz hareket edince topçu hemen bize yol açacaktı. Silâhsız reaya ise mağaralara sığınmışlar. Şehrin önündeki bir düzlükte ordugâh kurduk. Paşa beni, ertesi gün konabileceğimiz bir yer araştırmak üzere keşfe gönderdi. Paşa, bu iş için yanıma mızrak, kılıç ve kalkanla teçhiz edilmiş olan yirmi otuz kadar Kürt süvarisi kattı. Gitmek istediğim köy, konaklamaya çok elverişliydi. Çünkü;

oradan tepeleri daha kolay ele geçirebilirdik. Bu köy, üç çeyrek saat uzakta idi. Biz yolda iken dağlardan birkaç gülle düşünce, bu derme çatma süvariler daha ileri gitmek istemediler. Ben de kendileriyle Kürtçe konuşmadığım için, yalnız başıma yola devam etmekten başka bir şey yapamadım. Tek bir kürtten başka kimse benimle birlikte gelmedi. Köy bomboştı. Ordugâh yeri çok elverişli idi. Paşaya bu durumu rapor ettikten sonra, Avrupa'da bir keşif subayına bu görevi sırasında bir keşif birliği ve hattâ gerektiğinde birkaç top ile takviye edilmiş bir tabur bile verildiğini söylemek fırsatını buldum.

Ertesi sabah erken saatte yeni konaklama yerine yerleştik. Herkes, gümüş gibi parlak bir havuz teşkil eden harikulâde bir su kaynağına, büyük ceviz ağaçlarına, uçsuz bucaksız buğday tarlalarına ve rahatça geçit veren yola hayran kaldı. Köy hemen ateşe verildi. Buna karşı durmaya çok çalıştım. Ama gayretlerim boşa gitti. Kaçarak köyü boşaltmış olanlara ders verilmek gerekmiş. Kaçmayıp da af dilemiş olsalardı hiçbir kötülük yapılmazmış. Konaklayacağımız yere

gelir gelmez Kolordu Kumandanının emrini aldık. Emirde kolorduya katılmamız bildiriliyordu. Piyade, topları geride bırakarak derhal emredilmiş olan istikamete hareket etti. Yolda bir düzineye yakın köy ateşe verildi. Nihayet derin ve sarp bir vadi içinde bulunan büyük bir köye, Papur köyüne (60) vardık. Bu köyün halkı kaçmamıştı. Köylülerin büyük kısmı evlerinin alçak damlarına çıkmışlardı. Biz daha çok uzakta iken üzerimize ateş ettiler ve "yaklaşmayın!" diye bağırdılar. Hafız Paşanın, bu dar geçidin önünde büyük kayıplar vererek geri çekildiğini öğrendik. Köy, nehir seviyesinden 200 kadem kadar yüksekte bulunan dik bir kayalık üzerine kurulmuştu. Mahmut Beyin sorusu üzerine; avcı erleriyle köyün solunu çevirmeyi sonra da arkada bulunan kayalıklara tırmanıp yukarıdan aşağıya doğru köye hücum etmeyi teklif ettim. Böylece hem bir tepeyi ve ağaçları, köylülerin kurşunlarına karşı siper etmiş ve hem de âsilerin geri çekilme yolunu kapatmış olacaktık. Çünkü; aksi halde onlarla yarın tekrar savaşmak zorunda kala-

(60) Papur Köyü: Siirt ilinin Kozluk kazasına bağlı olan 568 nüfuslu bir köy. Bugünkü adı Kayadibi Köyüdür. (Çev. aç.)

cağımıza şüphe yoktu. Avcı erleri cesaretle ileri atıldılar. Gerçi köyden kaçmış olanlar dağların yüksek tepelerinden birkaç el ateş ettiler. Fakat bunun pek öyle önemli bir tesiri olmadı. Çok geçmeden yerlilerin kuşbakışı tepelerine dikilmiştik. Açtığımız yaylım ateş, isyancıları evlerinin alçak damlarından aşağıya indirdi. Çil yavrusu gibi dağıldılar. Köylüler geri çekilme ve kaçma yollarının kapatılmış olduğunu dehşet içinde gördüler. O anda, avcı erlerimiz (Allah!. Allah!.) nidaları ile köye hücumla geçtiler. Kaçanların büyük bir kısmı süngüden geçirildiler. Bazıları ise; gizli ve çapraşık yollardan kaçıp kurtuldular.

Birkaç gündür bitkinlikten yürüyecek dermanım ve takatim olmadığı için bütün yolculuğumu katır sırtında yaptım. Evler eşya ile dolu idi. Muhakkak ki; civar köylerden gelen şeyler de buraya konulmuştu. Askerler bu köyden de diğerlerinde olduğu gibi ganimetlerle geri döndüler. Bir süvari eri bana; cebini dolduruncaya kadar atını tutmamı saf ve samimi bir şekilde rica etti. Fakat tepelerden hâlâ ateşe devam edildiği için köyde kalışımız çok güç oldu. Yanımda bulunan kol-

ağası (61) elinden bir kurşunla yaralandı. Ağanın katırını ona verdim ve onu köyden uzaklaştırdım. Evlerin duvarlarına kadar dayanmak gerekiyordu. En sona bir ev kalmıştı. Bu ev, hiddetli bir ümitsizlikle dört beş saattir dayanıyordu. Bölgenin aşiret reisi, bayrağı ile içeride hapis edilmiş gibiydi. Bu dünyada onun için kurtuluş ümidi kalmamıştı. Çünkü; merhamet dilenemezdi. Bu yüzden hayatını pahalıya satmak istiyordu. Pencereden dışarıya kurşun yağdırmaya başladı. Dışardan da buna aynı şekilde cevap veriliyor, içerisi kurşun yağmuruna tutuluyordu.

Dar boğazı âsilerden temizlenmiş olarak bulan ve çatışmayı küçük bir tepenin üzerinden seyreden Hafız Paşanın yanına atımı sürdüm. Zafer ganimetleri ve esirler Paşanın bulunduğu yere götürülmüştü. Etraf yaralı erkekler, üstleri kan içinde kalmış olan kadınlar, her yaşta çocuklar ve bebekler, kesilmiş başlar ve kulaklar ile doluydu. Getirilen şeylere 50 kuruştan 100 kuruşa kadar para mükâfatı ödeniyordu. Mühlbach, yaralı

(61) Kolağası: Osmanlı İmparatorluğu ordusunda Yüzbaşı ile Binbaşı arasında yer alan bir rütbe. (Çev. aç.)

esirlerin yaralarını temizledi ve iyi bir şekilde sardı. Kürt erkeklerinin yüzlerinden okunan sessiz acıları ve kadınların feryatları kalpleri parçalayıcı bir manzara teşkil ediyordu. En kötüsü; bu dağlık arazide böyle bir iç savaşı bu dehşet verici manzaralara yol açmadan yürütmek de imkânsızdı. Bizim kaybımız da az değildi. Mehmet Bey ve Mehmet Paşayı hücum sırasında avcı askerlerinin en ön safında gördüm. Daha sonra atı vurularak öldü. Ertesi gün ortalık¹ yatışmış, sükûnet avdet etmişti. Daha sonra inanılmayacak derecede fazla sayıda ve her çeşit esirin sürüldüğü dağlara sessizlik çöktü. Bu seferi daha fazla izleyemedim. Ancak son gücümü toplayarak Paşa ile birlikte dağların dışında bulunan ordugâha kadar gittim. Bu arada tam dört gün ağır hasta olarak yat-tım. Fakat savaş bitmişti. Herkes merhamet ve af diliyordu.

Kürtlerin savunma ve direnmesinin asıl sebebi; bir ömür boyu devam eden askerlik hizmetine alınmak korkusu idi. Redif birlikleri, kur'a askerlerinden meydana gelmiş sayılamaz. Aksine ,muvazzaf kıtalar şeklinde karakterize edilebilir. Bu birliklerin erleri üçte bir maaşla belirsiz süreli bir izinle salı-

verilirler. Ekseriya iyi bir talim ve terbiye görmeden bırakıldıkları bile olur. Silâh altına çağırılmayan rediflerin maaşlarını ödemek, devlet için önemli bir yük teşkil ediyor. Yapılmayan bir iş için ödenen bu ikramiye-yi karşılamaya Devlet bütçesi bile zor yeter.

Türk kıtaları ile birlikte ,önemsizliği aşikâr olan bir seferi yaptıktan sonra, bazı önemli ve güven verici hususlar öğrendim. Eğer bütün birlikler bu iki alay gibi ise eşine ender rastlanan bir şey bu... Bu insanlar ateşin içine cesaretle atılıyorlar. Bu gözüpeklik karşısında insan donup kalıyor. Bunlar sarsılmayan bir kuvvet ve inançla kadere boyun eğiyorlar. Ganimet elde etme arzusu, böyle fırsatlarda onların cesaretini yükselten bir vasıta oluyor. Çünkü; düşmanlarını şeytana tapıcı kabul ediyorlar ve onlara "yezid" adını veriyorlar. Bunları zengin olarak biliyorlar. Teçhizat ve silâhlarımız çok kötü. Fakat; "Allah Kerimdir." diyorlar. Buraya kadar süren çok ağır ve güç yürüyüş; taşlık dağ patikalarını aşmak, sayısız göl ve nehirlerden geçmek, livamızın askerlerini yalın ayak haline getirmişti. Herkes, zaten perişan olmuş bulunan ayakkabılarını ellerine almış. Askerler, savaşırken bütün elbiselerini ka-

putlarının içine doldurup bellerine sarıyorlar. Bu, sıcak sebebiyle hiç de fena olmuyor. Silâhlar çok kötü olduğu için pek az isabet kaydediyor. Hoş, adamların nişan alma talimleri de yok ya. Köye hücum edilirken, bir çavuşun yüzünü başka tarafa çevirip yara-dana sığmarak havaya ateş ettiğini gördüm. "Arkadaş", dedim, (62) "Nereye ateş ediyorsun?" Çavuş: "Zararı yok babam. İnşaallah vurdu." (63) diye cevap verdi. Yine aynı istikamete birkaç el daha ateş etti. Ancak şu da gerçektir ki; yaralı ve ölümler bizim bu kör kurşunlarımıza kurban gitmişti.

Askerler gelir gelmez bizim ordugâh talimat ve düzenine temelinden aykırı bazı şeyler yaptılar. Konaklama yerinde tabîî ve basıboş bir yerleşmeye göz yumuldu. Askerler, önce matara veya şişelerini su ile doldurup içiyorlar. Ya da tere battıklarından ötürü kendilerini suya atıp serinliyorlar. Eğer suyun başı kalabalık ise, o zaman bir ya da iki saat uyuyorlar. Yakıcı güneş batmaya baş-

(62) Yazar, mektubunda Türkçe olarak (Arkadaş) kelimesini Almanca okunuşuna göre yazmış, sonra da bunun Almanca karşılığını vermiştir. (Ç. a.)

(63) Yazar, tırnak içindeki Türkçe sözleri aynen yazmış, bunların Almanca açıklamasını yapmıştır. (Çev. a.)

layınca birer birer çadırlarından çıkıp yemek pişirmek için toprağı kazarak ocak hazırlıyorlar. Bu ocakta kısa zamanda ekmek ve yemek hazırlanıyor. İyice yoğurulan un, bazlama adı verilen ince ekmek haline getiriliyor. Bu ekmek, altında ateş yanmakta olan demir bir sacın üzerinde pişiriliyor. Bu ekmekler bir omlet kadar çabuk pişiyor. Bu düzen pek de öyle kötü sayılmaz. Gözü pek başkomutanların bile, eski iase ambarlarında fırıncıların kendilerine taktıkları beş adım boyundaki bir zincirle nasıl bağlandıklarını, bundan kurtuluş olmadığını düşünüp bu hale şükrediyoruz.

Bizim yiyecek durumumuz çok iyi; büyük koyun ve keçi sürülerini birlikte getirmiştik. Un ve pirincimizi ise develerle taşı-mıştık. Reşit Paşanın kumandasında bir kürt kalesinin kuşatılması, 3.000-4.000 insanın hayatına mal olurken sağlık durumumuz çok iyi bulunuyordu. Tek bir hastamız yok... Biraz da buradaki çadırlardan söz edeyim: Bunlar gerçekten güzel şeyler. Yarım milyon insanla araziye çıkılmış olsa bizim ordularımızda bile bu çadırlar yerleşmeyi sağlayabilirler. Çünkü; açık ordugâhın çadırı, gök yüzünden başka bir şey değildir. Biz ise; şu

anda bu dağlık arazinin yeşil ağaçları altında bulunuyoruz. Burada bile kıtalar, dallardan harikulâde barakalar kuruyor. Çadır; insanı alçak yerlerde gündüz yakıcı sıcaktan, gece de çiğ ve nemden koruyor. Ancak bu çadırlar, taşıt araçlarının çoğaltılmasını gerektiriyor. Fakat böylece binlerce asker her an emre hazır ve derli toplu bir şekilde bir arada tutulmuş ve en iyi şekilde korunmuş oluyor. Bir katır, dört tane çadırı rahatça taşıyabiliyor. Bir taburun ise; on altı ya da yirmi çadıra ihtiyacı oluyor. Deve, bu bakımdan çok daha elverişli bir hayvan. Bu değerli hayvanlardan dördü bir tabura rahatça yetiyor. Kısa bir zaman önce kovaladığımız Araplardan birkaç yüz deve ele geçirmiştik. Bir savaş halinde bu develerden fazlası ile faydalanmış olacağız.

Talimnameye gelince; yeni ve belki de daha iyi bir şeyle bile olsa boşluklarını doldurmak için daha şimdiden bazı eklerle onu yamalı bohçaya döndürmek, iyi bir şey olmasa gerek. Komut, silâhın tutuş şekilleri gibi teferruat artık bu şekliyle kalmalı. Fakat basitleştirilmesi gerekli olan bu talimnamenin en üst makamlar tarafından yeniden gözden geçirilmesi emredilmelidir.

Bir an kendimi, Boğaziçinde serin, büyük ve rahat bir salonda hissediyorum. Çadırda altı haftadır bükülüp çömeldikten sonra kendimi geniş bir divanın üzerine rahatça koyvermeyi ve uzanıp yatmayı canım ne kadar da istiyor... Sana daha çok şeyler yazmam gerekiyor. Asya'nın bu ücra köşelerinde ne çok ve ne güzel şeyler var. Fakat bazı can sıkıcı ve hoş olmayan şeyler de yok değil. Yine de rüya âlemi gibi bir yer burası...

12.

FIRAT ÜZERİNDE YOLCULUK

Harput, 20 Temmuz 1838

Dicle nehrinin kollarından birisini atlarla geçerek bu nehirle Fırat nehrinin bir kolu olan Murat Irmağı arasındaki en yüksek su ayırımına ulaştık. Fakat insanı en çok şaşırtan şey; birinci nehrin kaynağı ile hemen orada muhteşem bir akarsu olarak doğan ikinci nehrin kaynağının birbirlerine çok yakın oluşuydu. Bu iki nehir kaynağı arasında 1.000 ya da 1.500 adımdan fazla bir uzaklık yok.

Fırat nehrinin bütün önemli noktalarını derli toplu bir plân üzerinde görüp öğrenmek, Paşayı çok memnun etti. Daha yukarıda bulunan nehrin kıyıları orman, demir ve hububat bakımından zengin bir durumda.. Fakat daha aşağıda bu zenginliğe rastlanmıyor. Nehirden faydalanma, daha çok bu mal ve eşyaların taşınmasında ortaya çıkıyor ve nehir bir su yolu olarak kullanılıyor.

Hemen hiç geçit vermiyen bir arazi ile eskiden Küçük Ermeni Dağları olarak anılan, şimdi ise Kürt Dağları denilen engebeli bölge arasında nehrin yer yer kırılıp şelâle haline gelmesi, bu taşıt işine önemli bir engel teşkil ediyor. Haritalarımız bu hususları üstünkörü bir şekilde göstermiş. Nehir kesit olarak çizilmiş. Bu harita, "Nuh Çağlayanı" diye bir şelâle gösteriyor. Fakat burada böyle bir adı kimse bilmiyor. Gerçek olan şu ki; düşmanca hisler taşıyan Kürtlerle meskûn bulunan bu vahşi ve geçit vermez araziye hiçbir Avrupalı gözlemci şimdiyedek geldiğini iddia edemez. Nehrin kıyısı boyunca da yürümek imkânsız durumda. Ancak nehrin üzerinden gitmek mümkün.

Nehrin akışına karşı en kuvvetli ve altı düz yapılı demir gemiler bile çalışamaz. Irmağın sığ oluşu bir tarafa bırakılsa bile akış yatağının çok zikzaklı oluşu ve çok fazla menderes çizışı, deri tulumlardan yapılmış olan sallardan başka hiçbir araca aşağı doğru gidiş imkânı vermez. "Sal" denilen bu taşıt aracı, tıpkı bir balık gibi dalgaların şeklini alıyor. Dalganın iniş çıkışına göre bükülüyor. Dalganın geliş yönüne doğru yukarı ya da aşağı bükülebiliyor. Üstünü su bassa

ya da zaman zaman batıp çıksa bile sal, bundan zarar görmüyor. Ancak akıntıya kapılarak süratli giderken yalçın kayalara ve sivri taşlara çarparsa bir ya da birkaç tulumu parçalanıyor. Aşağılara doğru inince odunca fakir olan bu bölgede hafif ağaçtan çatılmış olan salları iyi paraya satılıyor. Bu tulumların bütün derilerini bir at ya da katır gidilecek olan yere karadan rahatça götürebilmektedir. Yerlilerin, böyle şişirilmiş bir tulumun üzerine ata biner gibi oturup süratle akan Fırat nehrinin en geniş yerlerinde bile korkmadan karşıdan karşıya geçtiklerini çok gördüm.

Hafız Paşa böyle bir salla Fırat Nehri'ni karşıdan karşıya geçmeyi iki kez denettirdi. Fakat bu iş başarılamadı. Her iki denemede de birçok insan boğularak öldü. Bundan sonra taşlar kırılıp nehrin içine dolduruldu. Şüphesiz bu çok önemsiz bir işti. Suyun ortalama seviyesi, bizim teşebbüsümüze elverişli bir duruma gelince Paşa; benden, yeni bir deneme yapmamı ve Fırat'tan bir su yolu olarak aşağıya doğru faydalanmanın mümkün olup olmadığını araştırmamı rica etti. Palu kasabasında altmış tane tulumdan çok sağlam bir sal yapıldı. Çok emek verildi.

Dört tane de güçlü kuvvetli kürekçi temin edildi. 10 Temmuz günü sahn üstüne çıktım. Yanıma adamlarımdan ikisini ve Paşanın bir subayını aldım. Hepsi de baştan tırnağa kadar silâhlı idiler. Pusla ve diğer âletlerle iş göremedim. Şaşırdım kaldım. Bunun için yer yer nehri ve araziye iyi tanıyan kılavuzları yanıma aldım.

Buraya kadar büyük ormanlarla kaplı bulunan yüksek dağların kıyılarından akan ve Hun köyü (64) dolaylarında muhteşem görünümüyle dimdik yükselen yalçın kayalıklar arasından geçip kaya kalıntıları üzerine köpük köpük dökülen nehir, Palu'dan itibaren (65) açık bir araziye giriyor ve hızlı bir şekilde akıyor. Fakat köpüksüz ve gizli bir akış bu.. Palu civarında nehri geçmek için ağaçtan yapılmış perişan bir köprü bulunuyor. Bu, nehri kateden en son köprü. Cenevizliler tarafından yapılmış olan eski bir kalenin muhteşem kalıntıları şehrin üstünde yükselen sivri bir dağın ta tepesinde duru-

(64) Hun Köyü: Palu kazasına bağlı olan bir köy. Yeni adı Beyhanlı olup nüfusu 1575 kişidir. Bir tren istasyonudur. Palu'nun doğusundadır. (Çev. aç.)

(65) Palu Kazası: Elâzığ'ın doğusunda 3.995 nüfuslu bir kaza. Halen eski adı ile anılır. Elâzığ'a bağlıdır. (Çev. aç.)

yor. Bu kale surlarının kalıntıları, bahçeleri ve meyva ağaçlarını çepeçevre içine almakta.

Nehir, harikulâde bir güzelliğe sahip bulunan Mastar sıra dağlarının (66) etekleri boyunca akıp geçtikten sonra Harput'un geniş ve değerli ovasına girmekte ve bu ovayı sol tarafta bırakmaktadır. Fakat Fırat tekrar bükülerek yine yüksek ve dağlık bir araziye girmekte ve kırk mil süren dolambaçlı bir yol izleyerek bu ovanın Güney kıyısına ulaşmaktadır. Nehir yatağında bulunan birkaç sivri ve sert kayalık, girdapların ortaya çıkmasına sebebiyet veriyor. Fakat buna rağmen salla geçmek kolay oluyor. İnsan bu akıntının hızıyla eski bir dağ kalesi olan Pertek harabelerine kadar sürüklenip geliyor. Kısa zaman alan bir yolculuk bu. Pertek kalesi, şehrin sağ tarafında bulunan yüksek ve konik bir dağın üzerinde yükseliyor. Burada çok iyi taşıt imkânı veren nehir-den yararlanarak geceleyin yola koyulduk. Çıplak dağlar arasından geçerek sabaha doğru Murat nehri ile Fırat'ın birleştiği yere

(66) Mastar Sıra Dağları: Güney Anadolu Bölgesinin Ergani Dağları Grubuna dahil bulunan bir sıra dağ. En yüksek tepesi 2.140 metredir. (Çev. aç.)

geldik. İki saat sonra Kirvan da denilen Keban-Maden kazasında karaya çıktık (67). Orada en saf gümüş madenine sahip bulunan yataklar var. Türkler diyorlar ki; "Madeni eritmek için kullanılacak odunu bedava temin ediyoruz. Çünkü; Türkiye'de orman hiç kimseye ait değildir. Herkes yararlanabilir. Odunun, günlerce uzaklarda bulunan ormanlardan taşınıp getirildiği aşikârdır. Fakat bu açıkça bir angarya oluyor. Halbuki; elde edilen gümüş ise pek az. Fakat ne de olsa bize ait bir şey." Şayet yakacak maddesinin değeri ve el emeği hesaba katılmış olsa, o zaman madenin işletilmesi ve üretimi en az üç ya da dört kat artmış olur ve daha iyi bir sonuç alınırdı.

Fırat, Keban Maden şehrinin tam altında sarp ve dik dağlarla çepeçevre çevriliyor. Fakat hemen sağ kıyısı tedrici bir şekilde düzleşmeye ve açılmaya yüz tutuyor. Nehir, üzerinde ta uzaklardan görülebilen eski bir kilise kalıntısının yükseldiği yumurta gibi yuvarlak olan bir dağın eteğinde geniş bir yay çizdikten sonra, Malatya ovasına doğru

(67) Kirvan - Keban Maden: Bugünkü Keban kazası. Elazığ iline bağlıdır. (Çev. aç.)

sağa bir kavis yapıyor. Ancak Kimirhan (68) dolaylarında yüksek ve korkunç görünüşlü dağ kütleleri her iki taraftan birbirlerine yaklaşıyorlar. Nehir bu araziye, kendisine sarp kayalıklar arasından insanı ürpertecek derecede derin bir vadi oyarak geçiyor. Salımlar, nehrin düzensiz olan akış hızının yarımını ile aşağılara kadar indi. Nehir yatağının buradaki genişliği, yukarıdaki genişliğin yarısı kadar bile yoktu. Bir ara uzaklardan gelen bir gürültü duyduk. Bu gürültü, kayalıkların çıplak duvarlarına çarpıp yankılar yapıyordu. Bizi önüne katıp götüren süratli akış hızı, bize; Yılan Değirmeninin yakınlarına gelmiş olabileceğimizi hatırlattı. Dikkatle kenara yaklaştık. İleri doğru çıkıntı teşkil eden bir kayanın kenarında durup araziye gözden geçirdik. Cesaretle girdabın içine girmeden önce böyle bir araştırma yapmaya mecburduk. Nehrin bu akıntı yerleri daima; âniden ortaya çıkan küçük bir selin nehre kavuştuğu sel yatağında göze çarpıyor. Zamanla dar boğazdan kopan irili ufaklı ka-

(68) Kimirhan: Malatya - Elazığ yolu üzerinde bir yerdir. Malatya'nın doğusunda Baskil'in güneyinde, Fırat kenarındadır. Bugün Kömürhan adı ile anılır. (Çev. aç.)

ya parçaları sürüklenerek derenin nehirle kavuştuğu yerin önünde bir kara çıkıntısı teşkil etmiş. Bu çıkıntı, nehrin yatağını çok daraltmış bir durumda. Gerçi bu dere, görünüşü bakımından çok önemsiz. Fakat ko-co koca kayaları ta nehir yatağının içine kadar sürükleyip getirmiş. Sık sık ve bol miktarda getirdiği bu kayalar, sığ olan yerlerde su yüzünün üstünde kalmış. Daha derin yerlerde ise akıntı ve dalgalar tarafından sürüklenip bazı yerlere yığılmış. Bu yığınak, nehrin akışına yenilmesi güç bir engel teşkil etmiş gibi. Bu engeli çağlayarak aşan nehir darlaşıyor ve kendi akış yönünden saparak ârızalı ve inişli çıkışlı bir araziye doğru büyük bir uğultu ile köpük köpük akıyor. Diğer bir ırmağın üzerine yüksekte bir su demeti gibi inen bu ırmak, öte tarafta girdaplar çizen ve köpükler saçan muhteşem bir akarsu teşkil ediyor. Geniş bir borudan dar bir boruya geçen bir suyun kazandığı hız ve akış gibi bir şey bu...

Biraz önce geçtiğimiz daha az tehlikeli yerler; “Kelek” adı verilen bir salla başardığımız şey hakkında bana yaklaşık bir fikir verdi. Genel su akımı bizi çevirir çevirmez, “Allahın adıyla” demek olan “Bismil-

lâh” sözüyle salı kıyından nehre itekledim. Henüz iyi bir şekilde düşünmeye vakit kalmamıştı ki; kendimizi nehrin ortasında bulmştuk. Baştan ayağa kadar sırsıklam olduk. Çünkü; dört bir yandan gelen dalgalar bizi ıslatarak üzerimizden geçiyordu. Hava sıcaklığı 40 dereceye kadar yakıcı olmasına rağmen hoş bir serinlik duyuyorduk. Nehir seviyesinin yükseklik farkı, suyun yukarıdaki akış hızı ile aşağıdaki hızı arasında büyük bir fark meydana getiriyordu. 200 adımlık bir uzaklıkta bu seviye farkı yaklaşık olarak 15 adım tutuyor.

Fakat yukarıda sana sözünü ettiğim üzere nehrin böyle akıntı yerlerinden çoğunun pek fazla bir önemi yok. Sayıları üç yüzün de üzerinde. Bunlar, yirmi mil kadar bir mesafe boyunca büyük bir çağlayan teşkil ediyorlar. Birini geçer geçmez önünde bir başkasının köpük köpük çağladığını duyuyorsun. “Kelek” kendi etrafında durmadan dönmeye başlıyor. İnsan, yumuşak minder üzerinde durumunu değiştirip dört bir tarafı çevreleyen vahşi ve romantik dağları ve manzarayı seyredecek fırsatı bulamıyor. Büyük ceviz ağaçlarının bol gölge veren şemsi-

yeleri altına serpilmiş olan tek tük Kürt köyleri, bu heybetli dağların ta tepelerine kadar tırmanmış. Dimdik yükselen dağ yamaçlarından köpük köpük sular akıyor. En tehlikeli ve kötü yerler Şiro (69) civarında bulunuyor. Telek köyünün (70) içinde buhar çıkaracak kadar sıcak olan kükürtlü bir su kaynağı fışkırıyor. Bu köyün hemen yukarısında, birbirinin peşi sıra akan üç çağlayan var. Hemen biraz yukarı kısımlarda 200 ilâ 300 adım genişliğinde olan nehir; bu köyün az aşağısında diş diş oyulmuş kaya sütunları arasına sıkışıp 35 adıma kadar daralıyor. Bu yere halk "Kayıktaş" adını vermiş. En sonunda çok daha kötü olan bir yerden geçtik. Burası, eski bir dağ kalesi olan Gerger kazasının hemen üst kısmında bulunan bir kal-ker kütesinin altı. İşte, buradan sonra artık nehir yatağının bütün karakteri değişiyor.

Şimdi Fırat gittikçe zayıflayan bir hızla yüksek ve dik kaya sütunları arasından akıyor.

(69) Şiro: Malatya'nın Pötürge kazasının eski adı. Batısında Şiro adında bir çay akmaktadır. (Ç. a.)

(70) Telek Köyü: Malatya'nın Pötürge kazasına bağlı olan Keferdiz nahiyesinin doğusunda, Fırat kenarında bulunan bir köy. Bugünkü adı Tillik'tir. (Çevirenin açıklaması.)

Fakat dağlar her iki kıyıda da gerilemeye başlamakta. Vadiler, alçak ve duvar gibi yükselen bazalt kütleleri ile çevrelenmiş. Dimdik şekilde nehrin içine giren kırmızı taş kütle 300 ilâ 400 ayak (71) yükseltiye ulaşıyor ve kum taşından yapılmış acaip bir şekil ve kalıp manzarası arz ediyor. Birçok mağara ve oyuklar göze çarpmakta.. Bu mağaralardan bazıları ilk çağ tapınaklarının kalıntıları ihtiva ediyor. Bu mağaralara duvar gibi yükselen kaya boyunca dar ve baş döndürücü şekilde kıvrılan bir patika ile çıkılabilir. Kayalıklardaki bazı çıkıntıların kenarına acaip bazı nöbetçi kuleleri yerleştirilmiş.

Nehir, eski ve görülmeye değer bir tarihî eser olan Tokaris Kalesinden (72) itibaren iki büyük kıvrım çiziyor ve kayalıklardan kurtulup açık ve dalgalı bir araziye giriyor. Bu nehir, Samsat'ın hemen altında taş gölüne girinceye kadar devam eden kısmı ile bizim Oder nehrinin Frankfurt dolaylarını-

(71) Ayak: 30,12 cm. uzunluğunda bir ölçü. 12 inç. (Çev. a.)

(72) Tokaris: Adıyaman ilinin Kâhta kazasına bağlı olan Akıncılar köyünün eski adıdır. Kâhta'nın doğusunda bulunan bu köy 876 nüfuslu olup Tokaris nahiyesinin merkezidir. (Çev. a.)

daki haline çok benziyor. Batı yönüne doğru olan akışını Rumkale (73) yakınlarına kadar devam ettiriyor. Buraya kadar düz bir yayla içinde akan nehir, Rumkale'de tam bir dik açı çizerek Güneye dönüyor. Akış yeri düz olmasına rağmen nehir yatağı yine de çok derin bir şekilde oyulmuş durumda. Nehrin etrafı dik şekilde inen kum taşı duvarları ile çevrilmiş durumda. Çok az yerde bu cins taşların nehre bu derece dik inmeleri mümkün olabiliyor.

Su üzerinde yaptığım yolculuğumu Sam-sat'ta bitirdim. Çünkü; daha önce buradan konak yerimiz olan Birecik'e kadar kara yoluyla gitmiştim. Bu yol, Fırat'a paralel olarak uzanmakta. Albay Chesney'in Birecik'ten aşağı doğru çekmeyi başardığı fotoğrafları alarak keşfimi tamamladım.

(73) Rumkale: Birecik kazasının kuzey-batısında, Halfeti ilçesinin ise batı kısmındadır. Avrupalılar tarafından Zeugma olarak bilinir. Halfeti ilçesi ile bu yer arasında Fırat nehri akmaktadır. (Çev. aç.)

13.

KIŞLIK KONAK

Malatya, 23 Aralık 1838.

... Vakit geç oldu.. Biraz da içinde bulunduğum güç durumdan ve katlandığım mahrumiyetlerden söz etmek istiyorum. Ah, sevgili Vincke. Bizim burada vakit geçirebileceğimiz parlak ve tantanalı karnaval eğlencemiz yok. Kar böyle yağmaya devam ederse her işi askerî kıtalarla yapmak imkânsız olacak. Galiba buradaki termometrelerde donma noktası ve sıfır derece yok. 10 derecenin "sıcak" olarak kabul edildiği bir yerde düşünülen donma noktasının altında daha birkaç derece bulunması fena olmaz gibime geliyor. Ocakta yanan ateşin ve mangalın sıcaklığı ile havayı 8 dereceden fazla ısıtamıyorum. Bu sebeple fikrî çalışmayı sağlayacak derecede sıcaklık olmaması yüzünden zaman zaman donacaktım gibi titriyorum. Burada, askerî birliklerin büyük çapta içti-

ma etmelerinden başka eğlendirici ve oyala-yıcı bir iş bulamazsın.. - Bu insanlar cetleri-nin savaşçı seciyelerini sanki tamamen yitir-mişler. Birkaç gün önce, altı nöbetçiyi nö-betten ayırıp yanına alan ve bu karışıklıktan yararlanarak askerden kaçmış olan bir ça-vuşu kurşuna dizdik. Diğerleri bunu ibretle seyrettiler ve "zavallı adam" diye acıdılar. Paşa, getirilen her asker kaçağı için 250 ku-ruş mükâfat veriyor. Kendi ifadesine göre; bu iş için Ekim ayından bu yana 100.000 ku-ruş ödemiş. Her gün, kolları arkalarına bağ-lanmış iki üç insan görüyorum. Bunlar, kürt-ler tarafından bir yularla bağlanıp sürükle-nerek getiriliyorlar. Bunlara zaman zaman sordum: Yiyeceğiniz bol, yattığınız yer iyi, elbiseleriniz kalın (şayet onlar da Sivas'ın şanssız Redif askerleri gibi beyaz keten giy-miyorlarsa), size hiçbir kötü muamele ya-pılmıyor, çok az çalıştırılıyorsunuz, iyi pa-ra ödeniyor. O halde niçin kaçıyorsunuz? Onlar ise; "İşte böyle olmuş", "Ne yapalım?" (74) deyip geçiyorlar. Adam, ayağının al-

(74) Yazar tırnak içindeki Türkçe cümleleri mektubunda aynen almış ve Almanca açıklamalarını yapmıştır. Bu sebeple çeviride Türkçe sözler aynen alınmış, Almanca açıklaması Türkçeye çevrilmemiştir. (Çev. aç.)

tına iki yüz değneği yediği halde ilk fırsat-ta yine kaçıyor. Bolu Alayından 360 adam kaçmış. (Aynı otuz kişilik bir gurup ta sıvı-sıp gitmiş.) Belki de bunun tek çaresi; ba-sarı ile yürütülecek bir seferdir.

Ne zaman, pencereden (ya da daha çok kapıdan) baksam; (çünkü; pencereler hem çok küçük ve hem de pancurları var. Dışarısı kolayca görülemiyor.) ön plânda mezarlığı ve orada sabahtan akşama kadar çalışan in-sanları görüyorum. Bunlar, hastahaneleri-mizde ölenlere mezar hazırlıyorlar. Toprak sert ve pek. Ne zaman taburumuzu neşeli bir musiki ahengi ile Cennete gidiyormuş gi-bi neşeli görsem derin ve garip bir düşünce-ye dalıyorum: Arka plânda ise; çirkin şehir-lerden biri yükseliyor. Hiç kimse böyle bir şehirde yaşamak istemez sanırım. Sokakla-rında çocuklar oynamıyan, caddelerinde so-kak fenerleri bulunmayan, paytonu olmayan (Sparmald paytonunun en âdisi burada Kıra-lıçe Viktorya'nın saray arabası sayılır.) (75) bir şehir.. Bir şehir ki; ne kadını görülür or-

(75) Sparmald: Berlin şehrinde Spittelmarkt'tan Kommandantenstrasse caddesine kadar uzanan büyük bir arsanın sahibi. Paytonları ve bunlar için yaptığı garajları ile meşhur adam. (Yaz. aç.)

talıkta, ne balosu olur, ne tiyatrosu, ne kahvehanesi ve ne de okuma odası bulunur. Gökyüzünden ve askerlerden başka bir şeyi olmayan bir şehir. Pırıl pırıl karlarla kaplı bulunan dağlar mağrur bir ihtişam içinde etrafı çepeçevre çevirmiş. Neşelenmek için çoğu zaman kendi kendime derim ki; İşte Ermenistan. Ve öğrenci iken coğrafya derslerinde kaynakları hakkında hemen hemen hiç bilgi edinemediğim Fırat nehri... Kıvrım kıvrım akıyor. O zamanlar bu ırmaklar ve bu yerler bana dünyanın öte ucu kadar uzak ve önemsiz görünmüştü.

Bütün bu tabloya rağmen benim nasıl melânkolik bir ruh hali içinde bulunduğumu yine de bilemezsin. Allaha şükür ki; evimin içinde her şey düzenli ve iyi. Adamlarım iyi insanlar. Bana da yakından bağlılıkları var. Kanatlanmış gibi koşan pek yürekli atlarla her gün ucsuz bucaksız ovada dolaşıyorum. İşte benim aile hayatım böyle.. Paşalar bana karşı sadece çok nazik değil, aynı zamanda gerçekten çok da dostça davranıyorlar. Ancak onlar her "Gavur"a karşı daima böyle olabiliyorlar. En büyük eğlencem; Fırat Nehri kıyısında muntazaman (Ausburger

Allgemeine Zeitung) (76) okumak.. Gazetelerim, tatar postası ile İstanbul'dan ancak on dört günde geliyor. Elime geçtiklerinde ise; artık yirmi bir ya da yirmi sekiz günlük oluyorlar. Gazeteleri okurken aramızdaki dağlar ve denizler bir anda sanki ortadan kalkıyor ve kendimi Avrupa'da nazik ve kültürlü insanların arasında hissediyorum. Böylece oradaki durum ile burada içimde bulunduğum şu durum arasında karşılaştırma yapmak fırsatını elde etmiş oluyorum. Ah, sevgili dostum, orada güç memnuni edilebilen müşkülpesent kimseleri zaman zaman ondört günlüğüne Malatya'ya getirebilsek.. Şimdi orada acı acı ve en sert bir dille tenkit edip kıymetten düşürdükleri yerlere ve kuruluşlara dönmek için o zaman nasıl da can atarlar.. Paşa, gazetede en ilgi çekici haber ve konuları okutup anlattırıyor. Bana geçende İstanbul'a yapacağı yolculuktan söz etti. Daha önce bana da bu kasaba sanki dünyanın dışında imiş gibi geliyordu. Ama şimdi orada olmak - au beau milieu de Paris - (77) ol-

(76) Ausburger Allgemeine Zeitung: Almanya'nın Bavyera eyaletinin başkenti olan Augsburg'ta bu adla çıkan bir gazete. (Çev. aç.)

(77) au beau milieu de Paris: Paris'in göbeğinde. (Çev. aç.)

mak sayılır. Şayet bir gün gelir de yine pırıl pırıl parlayan mahmuzlu bir çizme, bir tabak patates yemeği ya da avrupâî olay ve davranış görmek fırsatını bulursam bunun, üzerimizdeki etkisi acaba nasıl olacak, diye düşünüyorum.

Artık sana "İyi Geceler" diyeyim. Ateş iyice söndü. Mürekkep bile dondu donacak. Candan selâmlarım seni..

Not: Eğer ertesi gün yani Noel akşamı sana bir hayalet görünürse onun ben olduğumu bilmiş olasin!..

ORDUGÂH

Birecik Ordugâhı, 10 Temmuz 1839

Uzun zamandır sana mektup yazamadım. Bugün uzun bir mektup yazmak istiyordum. Fakat ne yazık ki; Tatar Postası sabahın erken saatinde yola çıkacak. Yanımda aydınlatıcı olarak bırakılmış olan küçük kandil, süngü pırlıtsı kadar zayıf bir alevle yanıyordu. Sönüp yanmak arasında kararsızdı sanki.. Bu sebeple buradan sana çok geniş bilgi veremeyeceğim. Bugünlük çok önemli birkaç olaydan söz etmekle yetineceğim. Malatya'dan ayrıldık. Bütün kolordu birlikleriyle burada ordugâh kurduk. Sıhhatim ve keyfim yerinde.. İştahım bir açıldı ki, sorma.. Elbiselerim ve çizmelerim yavaş yavaş yırtılmaya başladı. Çünkü; Toros Dağlarını çok güç ve eziyetli bir yürüyüşle geçebildik. Yüksek yerler kar içinde, alçak yerler ise; çamur ve bataklık halinde idi. Yirmi dokuz gündür devam eden yağmur altında bozuk dağ yollarından geçtik. Binbir müşkülâta katlandık ve çok eziyet çektik. Şimdi burada biraz dinlenecek, zamanımızı talim ve manev-

ra ile geçireceğiz. İstihkâmlarımızın bulundukları tepeden muhteşem bir manzara görüyor: Fırat vadisi içinde kurduğumuz 4.000 çadırılık ordugâh, aşağıda bir şehir gibi duruyor. Ön plânda dümdüz uzanan cadde çeyrek mil uzunluğunda. Gürül gürül akan muazzam nehir, ordugâh sahasının üç tarafını da çevreleyen büyük bir kıvrım yapmış. Öte tarafta; beyaz kayalıkların yanında surları, kuleleri, cami ve bahçeleri ile Birecik görünüyor. Hepsinin üstünde ise; Kalaibeda yükseliyor. Kalaibeda, eski ve acaip bir kale. İyice yüklenmiş yüzlerce deve yavaş yavaş dağlardan aşağıya iniyor. Yirmi beş deve bir eşeğin arkasına takılmış. En öndeki devenin ta tepesinde bir arap oturmuş. Bize un, peksimet ve pirinç getirdiğini davul çalarak haber veriyor. Koyun derilerinden yapılmış olan sallardan kurulu küçük bir nehir filosu; odun, ot ve diğer ihtiyaç maddelerini getirmek için nehirden aşağı sökün etti. Sayısız koyun ve keçi sürüsü vadinin sırtlarına yayılmış. Binlerce at, arpa tarlalarında kazığa bağlanmış otluyorlar. Sün-güler, mızraklar ve top mermileri güneşin altında pırıl pırıl parlıyor. Dört bir taraftan boru ve trampet sesleri geliyor. Bir yanda yüzlerce asker, bir zamanlar Bağdat'ı topa

tutmuş olan eski bir 36 lık Balyemezi tepeden aşırıtmaya çalışıyor. Başka bir tarafta yine yüzlerce asker, sert toprakları kazarak istihkâm hazırlıyor. Çadırların önünde ise insanlar kaynaşiyor. Kimi ekmek pişiriyor, kimi gömleğini yıkıyor. Bizde yumurta nasıl pişiriliyorsa burada da ekmek öyle pişiriliyor. Demir sactan yapılmış bir levha, ateşin üstüne yerleştiriliyor. İnce plâka şeklinde yapılmış hamur da bu sacın üzerine konularak pişiriliyor. Kimi silâhını temizliyor, kimisi de ayakkabısını tamir ediyor. Ben de dahil olmak üzere herkes çubuğunu tellendirmekle meşgul.. Bir sipahi alayı, kalabalık ve izdihamı yararak ileri karakol görevine gitti. Sipahiler; 14 kadem boyunda uzun mızrakları ve millî kıyafetleri ile insanı hayran bırakan mahallî süvarilere kibirle tepeden bakıyorlar. Bu derme çatma süvariler, ağırlarına çeşitli gösteriler yaptırıyorlar. Ne yazık ki; fotoğraf makinem yanımda değil. Daguerre'in (78) meşhur "Camera Obscura" fotoğraf makinesi yanımda olsaydı...

(78) Daguerre: Fransız ressamlarından olan Louis Daguerre 1837 yılında fotoğrafçılık yönünde bazı keşiflerde ve icatlarda bulunmuştur. Yukarıda anılan fotoğraf makinesini de o yapmıştır. Keşifleri bugün pek kullanılmaz. (Çev. aç.)

15.

NİZİP SAVAŞI

Azbuş, Malatya, 12 Temmuz 1839

Çok iyi tahkim edilmiş olan Birecik'teki ordugâhımızda bütün Haziran ayını o kadar sakın geçirdik ki; kırlangıçlar çadır direklerimize yuva kurmaya başladılar. Artık içimiz sıkılır oldu. Bununla beraber müthiş bir hadise bu can sıkıcı durumu değiştirdi: 29 Mayıs günü öğleye doğru barut ambarımız, 50.000 den fazla atışa hazır cephane ile birlikte havaya uçtu. Barut ve cephaneyi emniyet altına almak için (han) denilen kubeli ve taş bir bina uygun görülmüştü. Bu han, mevzilerimizin sınırları içinde olup Murat nehri kıyısında idi. Dört cephesi olan binanın iç avlusunda yemek pişiren ve sigara içen kimseleri oradan uzaklaştırmak için altmış kişinin nöbet tutması yolundaki ısrarlı ikaz ve uyarmamda nihayet muvaffak olmuştum. Fakat bizim başımıza gelen bir kaza, Türklerin diğer bütün barut depoları-

nı öyle kötü bir şekilde tehdit ediyor ki; ilk infilâkta bu depoların havaya uçmasının an meselesi bile olmadığına eminim.

Birkaç gün sonra iki kol halinde Birecik'in üç saat batısında olan Nizip ovasına doğru hareket ettik. Konaklar konaklamaz, etrafını iyice tahkim ettiğimiz Birecik'teki ordugâhımızı kaldırdık. Hava öyle yakıcı sıcaktı ki; gölgede bile 30 hattâ 35 reomür derecesinin (79) üstüne çıktığı oluyordu. Bizze bir an bile rahat vermeyen sinekler, başlı başına bir eziyet kaynağı teşkil ediyor. Bu memlekette ağaç nadir bulunuyor. Ama bulunan yerde de çok harikulâde manzara teşkil ediyor. Çadırımı, Nizip'te nar ağaçlarının teşkil ettiği küçük bir orman içine soktum. Muhteşem ceviz ve kayısı ağaçları gökyüzünü delercesine yükseliyor. Narlar, yemyeşil yapraklar arasında birer kor gibi parlıyor. Burada "Andelip" adı verilen bülbüller dallara konmuş ötüyorlar. Küçük bukalemunlar ağaçların gövdesinde bir yukarı bir aşağı çıkıp iniyorlar. Fakat her türlü pis ve zararlı haşarat, Tarant örümcekleri (80), kulak

(79) Reomür: Bir nevi sıcaklık ölçü birimi.

(80) Tarant örümceği: 5 cm. boyunda açık kahve rengi bir örümcek tipi. (Çev. aç.)

kurtları ve yılanlar da eksik değil. Kaplum-bağalar hantal hantal çayırların arasında dolaşüyor. Binlerce ateş böceği gecenin zifiri karanlığında pırıl pırıl yanıyor.

Bu ordugâhta da üç hafta geçirdik. Bu, benim için çok sıkıntılı bir zaman oldu. Uzun süredir salgın halinde bulunan dizanteriden ordugâhı korumak zorunda idim. Bütün gay-retime rağmen tavsiye ve direktifime karşı bazı davranışlar oldu. Bu yüzden sonunda kötü bir felâkete doğru sürüklendik...

Önceki mektuplarımda görevimle ilgili hususlardan pek fazla söz etmemiştim. Bunun belli bazı sebepleri vardı. Fakat artık bu sebepler ortadan kalkmış ve tarihe karışmıştır. Hâdiseler, artık olup bitmiş birer vaka halinde bulunuyor...

Babı Âli, Anadolu'da üç kolordu bulunduruyordu. Bu kolorduların genel mevcudu 70.000 kişi kadardı. (Ben, gerçekte silâh altında bulunan kuvvetten bahsediyorum. Çünkü, itibarî rakam çok daha fazla görünüyor. Kaçakları düşünüyorum.) Bu kıtaların büyük bir kısmı Redif adı verilen piyadelere ibaret.. Redif birlikleri ise; daha yeni silâh altına alınmış olan adamlardan teşkil edilmiş. Avrupa savaş usullerini ve yeni taktik-

leri süratle öğrenmek zorunda idiler. Ehliyetlerine bakılmaksızın kayırılarak seçilmiş olan redif subaylarının ise; bulundukları durum hakkında en ufak bir bilgileri bile yoktu. Muvazzaf kıtaların yarısı acemi erlerden ibaretti. Kıtaların morali öyle bozuktu ki; burada bulunuşumuz süresince piyadelerin yarısını toprağa verdik. Bütün ihtiyat birlikleri münhasıran Kürdistan üzerine yükleniyor. Köylerin ahalisi dağlara kaçtılar. Peşlerine köpekler salındı. Ekserisi çocuk ve kötürüm olan esirler ise; elleri sıkı bir şekilde bağlanarak uzun bir ipe dizilmiş ve bir kervan gibi yürütülüyor. Subaylarının konuşmalarını anlamayan bu askerlere tıpkı bir esir gibi muamele etmek gerekiyor. Her alayın konakladığı yeri sıkı bir nöbetçi kordonu çepeçevre çevirmiş durumda. Ama nöbetçiler, sık sık nöbetten kaçıyorlar. Fırarları ve çözülmeyi önleyebilmek için bir asker kaçağını getirene ilkin 25 filorin hattâ daha sonra 100 filorin (81) mükâfat ödeniyordu. Buna rağmen silâhlı ve atlı elli kadar aske-

(81) Filorin: Hollanda para birimi. Gulden de denilir. Bugünkü rayice göre; 1 filorin 248 kuruştur. (Çev. aç.)

rin, öncü karakollardan kaçtıkları oluyordu. Askere iyi bir para ödeniyor, çok iyi şekilde giydiriliyor, gayet güzel bakılıyor ve iyi muamele ediliyordu. Fakat buna rağmen hiçbir Kürt iki yıldan fazla silâh altında kalmaya tahammül edemiyordu. Hastahaneye gidiyor. Orada ya ölüyor ya da firar ediyordu. Ordunun üçte ikisinin bu durumda bulunmasından başka kabiliyetli ve otoriter subaylar da oldukça azdı. Bütün bunlar göz önüne getirildiğinde, insan böyle bir ordu ile hiçbir savaşın yürütülemeyeceğine inanmak zorunda kalıyor.

İbrahim Paşanın (82) ordusu daha iyi bir durumda olsa bile bu, ancak Türk Ordusu ile mukayese edildiğinde bir mâna ifade eder. Bu ordu, geçen yıl Dürzülere karşı girişilen harekâтта korkunç bir zayıat vermişti. Büyük bir kısmı yeni erattan teşkil edil-

(82) İbrahim Paşa: Kavalalı Mehmet Ali Paşanın büyük oğludur. 1789 yılında doğmuştur. Hicaz'da Vehabi isyanını bastırmıştır. Mora isyanını bastırdı ve oraya vali oldu. Donanmasının Navarin'de düşman baskınına uğraması üzerine Mısır'a döndü. Kendisine verilen Girit valiliğini az gördüğü için 1831 yılında Suriye'yi işgal etti. Böylece babası ile birlikte âsi ilân edildi. 1845 de Mısır valisi oldu. 1848 yılında öldü. (Çev. aç.)

mişti. Sayı bakımından da çok daha azdı. Daha sonra İbrahim Paşa, Suriye'de bulunan bütün kuvvetlerini savaşa hazırlamak için bir araya getirdi. Adana garnizonundaki kuvvetleri bile çekme izni kendisine verilmişti. Bu sebeple Hafız Paşanın kolordusundan ancak 10.000 kişi kadar fazla idi. Babı Âli'nin Asya'daki toplam savaş gücü birleştirilmiş olsa idi, İbrahim Paşanın ordusundan iki kat üstün bir kuvvet olurdu. İbrahim'in kuvvetleri manevra kabiliyeti bakımından Türk birliklerinden daha üstündü. Topçuları hem sayıca fazla ve hem de iyi şekilde yetiştirilmişti. Fakat Mısır ordusunun morali, Hafız Paşanın kolordusunun maneviyatından daha iyi değildi.

Düşmanla karşı karşıya geldiğimizden beri gün geçmiyordu ki; yirmi, otuz hattâ kırk kişi, subay ve asker, silâhları ile birlikte kaçmasın. Türk Ordugâhında su gibi para sarfedilirken Mısır ordusunda açlık hüküm sürüyordu. Erzakları bizim erzakımızın üçte biri bile yoktu. Açıkta ordugâh kurmuşlardı. Çadırları yoktu. Askerin en az on aylık maaşı verilmediğinden birikmişti. Beslenme ve bakım çok kötü idi. Bütün Suriye halkı yani

büyük şehirlerin sakinleri isyan için tek bir işaret bekliyordu.

Zafer ihtimali Babı Âli kuvvetleri tarafında idi. Fakat nüfuz ve menfaat çatışmaları, şeytanî hile ve desiseler bu zafer ümidini yıkmıştı. Suriye'de bir adam vardı. Bu adam Asya'da görevli dört ayrı ordu komutanına kumanda ediyor ve kendi mevki ve çıkarı bakımından bu dört kumandanın birbirinden ayrı çıkar ve düşünceleri olmasına ve birbirlerini kıskanmasına gayret ediyor, buna önem veriyordu. Düşmanla ileri karakol çarpışmasına tutuştuğumuzda İzzet Paşanın kolordusu daha Kayseri'de yani 150 saatlik yerde Hacı Ali Paşanın kuvvetleri ise Konya'da aynı atalet ve hareketsizlik içinde idi. Mısır Ordusuna kumanda eden İbrahim Paşa bütün müdafaaları kırarak bu geçitleri aştı ve böylece durumunu daha fazla kuvvetlendirebildi.

Hafız Paşa, savaşa hemen tutuşmak istiyordu. Şüphesiz Padişahının en gizli arzularını yerine getirmiş olacaktı. Bu sebeple Arapların en ufak bir ateş açması fırsatını kolluyordu. Bir an geldi ki; yanlış gidişe karşı direnmek, bütün seferleri daima önlemek ve diğer kolorduların gelişini sağlamak be-

nim için üzücü ve eziyetli bir iş oldu. Benim için itibarımı kurtarmaktan ve bütün çabalarıma rağmen önleyemediğim böyle bir sefere en faal şekilde ve canla başla katılmaktan başka çare kalmamıştır.

İbrahim Paşa görünüşte çatışmaya başlamak için zerre kadar hevesli değildi. Bu, onun daha çok yararına idi. Derme çatma kıtaların yaptığı bir çarpışmada İbrahim Paşa kuvvetlerinden seksen esir aldık. (Süvarilerin bütün beceriksizliklerini ortaya döktükleri) keşif çalışmalarımız sırasında sınırı beş saat kadar aştık. Gaziantep'te halk askerî kuvvetleri kaleye hapsedmişti. Bu kale, çok zayıf bir topçu ateşine ancak dayanabilirdi. Fakat onsekiz aylık birikmiş maaşlarının verilmesine karşılık sadece teslim olmakla kalmayıp aynı zamanda bizim ordumuzda hizmet de aldılar. Suriye Başkumandanı birliklerini nakletmeyi başardığında artık iş isten geçmişti. İbrahim Paşa 20 Haziran günü bütün ordusu ile kendisini gösterdi. Öğleye doğru Mizar-Boğazını (83) geçerek bizim cephe-

(83) Mizar Boğazı: Nizip kazasının 10 kilometre güney batısına düşen bir boğazın adıdır. Bu boğaz, adını bugün 2300 nüfusu olan Mizar köyünden almıştır. Mizar köyünün bugünkü adı Uluyatır'dır. Aynı köyün civarında yine bu adla anılan dere vardır. (Çev. aç.)

mizin en çok yarım saat kadar önünde askerî bir yığmak yaptı.

Casuslarımızın bütün güzel haberlerine rağmen durum; İbrahim'in bizden çok daha kuvvetli olduğunu gösteriyordu. Bizim başıbozuk süvarilerimiz ve bir liva hassa süvarisi koşulu bir topçu bataryası darmadağınık bir şekilde Mizar'dan sökölüp atıldı. Çadırlarını da düşmana bırakıp kaçtılar. Bu arada Hafız Paşanın kolordusu süratle ricat etti. Disiplinli bir şekilde savaş düzenine girdi. Defalarca talim edilmiş olan bir manevrayı yaparak çadırların bulunduğu alanın aşağı yukarı 1.000 adım önüne kadar geldi. Bugün, düşmanın taarruzunu sabırsızlıkla bekledik. Fakat İbrahim Paşa günün geri kalan kısmını ve geceyi beklemekle geçirdi. Bizim kolordu da geceyi silâh elde hazır bekledi.

Ertesi sabah (21 Haziran günü) güneş doğmadan önce sivri bir dağın üzerine çıktım. Bu dağ, bizim sağ kanadımızda bulunuyor ve bize siper vazifesi görüyor. Buradan dürbünle her şey o kadar güzel görünüyordu ki... Düşmanın harekâtını en ince ayrıntılarına kadar izlemek mümkündü. Düşmanın

her çeşit hareketine karşı hemen ânında mukabele etmek imkânı vardı.

Saat dokuza kadar düşman cephesinde tam bir sükûnet ve sessizlik hakimdi. Daha sonra 9 süvari alayı, 18 koşulu top ve bir piyade livası cepheye ve sol cenahımıza doğru gelip yer aldı. Kolordunun ihtiyatı ordugâh alanında kaldığı için Paşamı hemen yazılı olarak durumdan haberdar ettim. Bunun üstünkörü bir keşifle bile görülebileceğini bildirdim. Çok uzaklardan top atışlarının sesleri gelmeye başladı. Ancak derme çatma kıtalar savaştılar. Bunun üzerine düşman geri çekildi. Bizim durumumuzu ve tertibimizi çok kuvvetli bulmuşa benziyordu. Hiç değilse yaptıkları keşif ve edindikleri tecrübeye göre taarruzda başarı sağlayamayacaklarına inanmışa benziyorlardı. Birliklerimizin çadırlarına geri çekilmesini ve yemeklerini pişirip dinlenmelerini teklif ettim. Çünkü daha ilk çarpışmada hemen silâha sarılmanın mümkün olduğunu söyledim. Fakat bu teklifim tehlikeli bulundu. Bu geceyi de silâh elde bekleyerek geçirdik. Halbuki sağ ve solumuz öyle kolayca çıkılamıyacak derecede dik dağlarla çevriliydi. İyice tahkim edilmiş olan cephemiz hafif içeri doğru bir kıvrım yapı-

yordu. Bizim prensibimize göre; savaş düzenimizin uzun bir cephesi ve dar bir derinliği vardı. Siperlerin hemen arkasında birçok topçu mevzilenmişti. Fakat Şarkın savaş tekniğini artık öğrendiğim için bu özellikler daha uygun ve faydalı idi. İbrahim Paşa da bu özellikleri iyice bilen bir askere benziyor. Bu iki ulus arasındaki ilk çatışma ancak birkaç saat sürdü. İlk hücum, büyük ihtiyatların kullanılmasına yeterli zaman kalmadığını ortaya koydu. Daha başlangıçta birçok kuvvetlerin savaş alanına sürülmesi ve en iyi kozların hemen oynanıp netice alınması akıllı bir iş sayılırdı. Bundan ötürü en güvenilir ve kuvvetli kıtalar ilk hatlarda, en kötüler ise ihtiyatta idi.

22 Haziran sabahı erken saatlerde düşman tarafında büyük bir hareket vardı. Binlerce deve Mizar Boğazından geçerek geri döndü. Bunu kuvvetli süvari kıtaları ve bir miktar piyade izledi. Bu, ilk bakışta insana genel bir ric'at gibi görünüyordu. Fakat ben hemen Paşaya; bunun, bizim sol kanadımızı çevirmek için girişilen bir yürüyüş ve manevra olduğunu bildirdim. Saat 10 a doğru kumandanın karargâhına indim. Paşaya manevra hakkında bilgi verdim. Öncüleri

bize bir çeyrek saat uzaklıkta idi. Mizar Deresinin üç çeyrek saat bu tarafında bulunan ordunun büyük kısmından ise, ancak iki saat uzaklıkta idi. Mühlbach (84), Laue (85) ve ben bu şartlar altında genel bir taarruz yapılmasını ittifakla teklif ettik. Fakat bu hücum, bizim acınacak halde bulunan süvarilerimizin hiç de önemli olmayan gösterişinden çok daha daha başka bir şiddette olmalıydı.

Paşa, benimle durum muhakemesi yapmak için öğleden sonra bulunduğum tepeye çıkıp yanıma geldi. Ona; İbrahim'in yürüyüş halinde olan kıtalarını gösterdim. Bu kıtalar, o anda toplu olarak bir köprüye doğru yol alıyordu. Bu köprü, bizim savaş düzeni aldığımız yerin bir buçuk saat aşağısında bulunan Nizip Deresi üzerinde idi. Düşmanın çevirme harekâtı sırasında hücum etmek istemediğimiz için, onlar geri çekilme işini bitirmeden önce bizim için yapacak başka bir şey olmadığını, kendisine ikna edecek şekilde izah ettim. Birecik'teki sağlam is-

(84) Mühlbach: Bir Prusya subayı. Moltke ile birlikte Nizip Savaşında bulunmuştur. (Çev. a.ç.)

(85) Laue: Moltke ile birlikte Osmanlı Ordusunda görev almış bir Prusya subayı. (Çev. a.ç.)

tihkâmlarımız üç saat kadar arkamızda kalmıştı. Ancak, Avrupa'nın savaş prensipleri bakımından bu müstahkem mevkiin bir kusuru vardı: Rahat bir geri çekilme harekâtına elverişli olmaması. Bir zamanlar gördüğüm diğer bütün konulardan daha çok bu durum benim gözümde büyük bir önem kazandı.

Son kürt de dahil olmak üzere herkes, ya orada kalıp düşmana karşı direnmek, ya da yok olup gitmekten başka çare kalmadığını görüyordu. Çevirme harekâtından söz edildiği yoktu. Ordunun her iki kanadı da cephe gerisini kapatan Fırat nehri kıyısına dayanıyor. Cephe sağlam istihkâmlarla teşhiz edilmişti. Arkamızda çok muhkem bir kalemiz var. Bu kalede bol miktarda erzak ve mühimmat bulunuyor. Önümüzde ise; hafif bir meyille uzanan bir ova vardı. Bizim kitalarımız bu ova üzerinde düşmana yarar tek bir ot bile bırakmadılar. Paşa, bana; geri çekilmenin alçaklık olduğunu söyledi. Paşa bu meyanda; Birecik'in çok iyi tahkim edilmiş olduğunu, bu sebeple düşmanın hücum etmek cesaretini gösteremeyeceğini ifade etti. Plânımızın akim kalacağından korkuyordu. Bu ve bunun gibi endişeleri üzerine ken-

disine dedim ki; eğer İbrahim savaşa tutuşmadan Halep'e kadar çekilirse şuracıkta sağ elimi kestirebilirsiniz. Burada en önemli menfaatler söz konusu olduğu için; Mustafa Paşa, Mazhar Paşa ve Han Efendi gibi, ordunun yüksek rütbeli subaylarının yanında en açık, en samimi ve en kesin şekilde konuşmakta hiçbir sakınca görmedim. Ordusunun zayıf durumunu, düşmanın ise kuvvetini Paşaya bir bir açıkladım. Dört bir taraftaki kuvvetlerimizin giyinmiş kuşanmış şekilde emre hazır beklediğini söyledim. Düşman tarafından takip ve tazyik edilmeyen plânlı ve kendi isteğimize bağlı bulunan bir geri çekilme harekâtının söz konusu olduğunu anlattım. Bu geri çekilme harekâtının ise; düşman birliklerinin gelişine kadar zaman kazanmaya bağlı bulunduğunu en küçük şeylerin dahi hesaba katılması gerektiğini de sözlerime ekledim. Önemsiz görülen şeyler hesaba katılmadığı içindir ki; son anlarda Anteb'i kaybettik. Nihayet kendisine; Sultan Mahmut'un beni görevlendirdiği vazife sebebiyle bu çeşit uyarmaları yapmaya mecbur olduğumu ve bu saatten itibaren de maiyetime ait hiçbir sorumluluğu kabul etmeyeceğimi açıkladım. Çünkü; kanaatıma göre Nizip

civarında daha fazla beklemek yerinde değildi. Çekilmek gerekiyordu. Toplantıda hazır bulunan Laue de tamamen benim görüşüme katıldı. Neticede, ilk tepkilere ve geri çekilme harekâtından nefret edilmesine rağmen Birecik'e kadar çekilmeye karar verildi; harekât zamanı, birliklerin mevcudu v.s. görüşüldü.

Bir saat sonra atımı sürüp Paşanın yanına gittim. Ordunun büyük kısmının şimdi Kersun Köprüsüne (86) doğru yola çıktığını ve öncülerin yarım saat içinde hedefe ulaşacağını bildirdim. Kumandanı, kısa zamanda büyük nüfuz ve tesir sahibi olmuş bulunan molla ve hocalarla birlikte oturmuş olarak buldum. Paşa fikrini tamamen değiştirmişti: "Benim raporlarım ve düşüncelerim doğru olamazmış. Düşmanın niyeti, sabahın erken saatinde Halep'e doğru geri çekilmekten başka bir şey değilmiş. Padişahın dâvası haklı imiş, Allah ona yardımcı olacakmış. Hangi amaca dayanırsa dayansın bütün geri çekilme hareketleri şerefsizlikmiş. Kendime sol

(86) Kersun köprüsü: Suruç kazasının Karaca muhtarlığına bağlı Kersan (Fıstıklı) civarında bulunan bir köprüdür. Halk arasında Suruç köprüsü olarak anılır. (Çev. aç.)

cenahta, yani köprüye karşı açılmış bulunan cephede bir vazife almam yerinde olurmuş." Bu fikirleri en kesin bir dille reddettim ve çadırıma döndüm.

İbrahim'in harekâtı ile ilgili ilk haberler geldiğinde hasta yatağında yatıyordum. Son günlerde at sırtında yaptığım keşif çalışmalarım sırasında çok yorulmuştum. At olmasaydı bitap düşerdim. Şimdi bir saat kadar dinlenmeye ihtiyacım var. Atla giderken, Londra Coğrafyacılar Derneğinden olup birkaç günden beri Genel Karargâhımızda bulunan Bay A. ve R. ye (87) yüklerini hazırlamalarını haber verdim. Çünkü; yarın kötü bir durumda savaşacağı ve geçidi kaybedeceğı benziyorduk. Paşa beni çağırtdığında daha yeni yatmışım. Düşmanın köprü başında gözükmeye başladığına dair haberler gelmişti. Şaşkınlık ve telâş çok büyüktü. Halbuki; kısa bir zaman önce ortalıkta en küçük bir endişe ve güvensizlik yoktu. Bu akşam hâlâ taarruz bekleniyordu. Böyle bir hücum hiç düşünülememişti. Ben ve arkadaşlarım; henüz bütün ümitlerin kaybolmadığını, fakat zaman kaybetmeden Birecik'e çekil-

(87) Bay A. ve R.: Tahsil gezisine çıkmış olan Ainsworth ve Russel adında iki İngiliz. (Yaz. aç.)

menin kaçınılmaz bir mecburiyet olduğunu birçok subaya ve İngilizlere defalarca söyledik. Dinletemedik. Paşa, büyük bir heyecan ve öfke içindeydi. Fakat bir türlü bunun tedbirini almak istemiyordu. Paşa, her yönden bozuk olan kıtalarına çok az güvenebildiği için herhangi bir geri çekilme harekâtının, birliklerin maneviyatının bozulmasına yol açacağından korkuyordu. Bütün paşalar ısrarla harekete geçilmesini istiyorlardı. Fakat hiç kimse bunu söylemeye cüret edemiyordu. Hassa Alayının kumandanı olan Mustafa Paşaya ve Han Efendiye kanaatımı söylemiştim. Dağın tepesinde iken benim fikrimden ayrılmış olan bu şahıslar şimdi kesin olarak benim fikrime katılıyorlardı. Hafız Paşadan; askerî konularda hiçbir bilgisi bulunmayan molla gibi kimselerin sözlerini dinlememesini istedim. Güneş yarın yine o dağların ardında kaybolurken belki de ordusunu yitirebileceğini acı bir dille hatırlattım. Ama ne yazık ki; bütün gayretlerim boşa gitti.

Artık gün ağarmaya başlamıştı bile.. Buna rağmen hâlâ bir karar verilememişti. Paşa, durumu bizzat yerinde görmek için çok sayıda maiyeti ile birlikte bizim sol kanadımıza geldi. Sorması üzerine kumandana: ara-

zinin gerçi tamamiyle elverişsiz olmadığını, fakat bunun; kendi birlikleri gibi askerî kıtalar için yeterli bir garanti teşkil edemeyeceğini açıkladım. Hareket emrini vermesini kendisinden yine ısrarla istedim. Fakat bunu da katiyetle reddettiği için beni görevimden affetmesini rica ettim. Tabii ki her asker gibi benim de savaşa katılacağımı söylemeye lüzum yoktu.. Fakat bu saatten itibaren "müsteşar" denilen kurmay ya da akıl hocası olarak yüklendiğim görevim bitmiş oluyordu. Hafız Paşa ilk kızgınlıkla ayrılışımı kabul etmişti. Fakat birkaç dakika sonra tekrar beni çağırttı: "Bu kritik anda benim kendisini terketmemin yerinde olmadığını, Birecik'e gitmiyeceğini, ancak bundan önce topları yola çıkartacağımı ve istediğim ve yapabileceğim bir görev almamı" söyledi. Onu, ikna edemiyecğimi anladım. Birecik'e çekilme kararı vereceğe hiç benzemiyordu. Çar nâçar görevimi kabul etmek zorunda kaldım. Durum çok tehlikeli ve bozuktu. Bu durumda yapılabilecek en iyi şeyin yapılmasına gayret etmek zorunda idik. Bunun için; bütün birliklerin, bulunduğumuz tepeye gönderilmelerini istedim. Livalar birbirlerinin peşi sıra geldiler. Ay ışığında herbiri yeni mevzi-

lerine yerleştirildiler. Sağ kanadımızı istihkâm ve tabyalar teşkil ediyordu. Daha önce sol kanadımız istihkâmlarla korunuyordu. Bu defa sol kanadımızı ağır bir topçu bataryası koruyacaktı. Cephenin önünde ise; büyük bir sel çukuru ve hendek vardı. İhtiyat kuvvetler ise; bir vadi içinde bulunuyordu. Fakat çok sıkışık bir durum göze çarpıyordu. Laue, topçu bataryalarını mevzilendirdi. Sabah saat üçte hazırlanmıştık. Herkes kendi yerini almıştı. Askerler üçüncü geceyi de silâh elde geçirdiler.

Hizmetime verilmiş olan adamları kaybetmiştim. Yere uzanıp bir saat kadar uyudum. Fakat güneşin doğuşundan önce paşa beni çağırttı. Bütün kıtaları cephe boyunca atla dolaşmış, Birecik'e ricat edilmemiş olmasından son derece memnun ve neşeli görünüyordu. Bu sabah (23 Haziran günü) İbrahim Paşa, Kersun köprüsüne doğru yürüyüş yaptı. Bizim kolordunun bütün ataleti yani süvarilerimizin durumu, İbrahim Paşaya; cephemizin önünde bir saatlık mesafede sıkışık bir şekilde ordugâh kurmak, geçide sırtını verip yerleşmek ve bütün gün bu ordugâhta sükûnetle ve endişe duymadan beklemek cüretini vermişti. Paşaya, bu derece

ihtiyatsızca gösterilen bir cüretkârlığı bir gece taarruzu yaparak cezalandırmamızı teklif ettim.

Yüzbaşı Laue ile birlikte akşama doğru Mısır ordugâhının ta dibine kadar sokulduk. Tek bir gözcü ve öncüye tesadüf etmedik. Sadece soldaki tepelerin üzerinde tek tük Arap askeri göze çarpıyordu. Cephelerinin tam önünde ise; kırk kadar top bulunuyordu. Türk kılavuzlarımız arkadaki bir dağ üzerinde kalmışlardı. Buradan bizi ve düşmanı dürbünle seyrediyorlardı. Kılavuzlar, düşmanın bir bataryayı bizim üzerimize tevcih etmekle meşgul olduklarını iddia ediyorlardı. Bu, sanki pek büyük ve şeref verici bir keşifti. Bunu bilmeyen mi kalmıştı ki... Tehlikesiz bir keşifti bu yaptığımız. On iki obüs bataryasından kurulu bir düşman bataryasının, 1600-1800 adım kadar derinliği olan çok elverişli bir çukur içinde mevzilenmiş olduğunu tespit ettikten sonra geriye döndük.

Akşamleyin, gece yarısından bir saat önce, İsmail Paşanın (88) piyade livası ile

(88) İsmail Paşa: 1805 yılında Kafkasya'da doğmuş olan bir köledir. İstanbul'a gelerek Humbaracı Ocağına sığınıp asker olmuştur. Aslen çerkezdır. Ce-

birlikte hareket ettik. (Bu piyade livasını Kürt Sait savaşından bu yana bütün birliklerin en iyisi olarak tanıdım.) On iki toptan ibaret bir obüs bataryasını da beraberimize aldık. (Süvari alınmasına ben kati şekilde karşı çıkmıştım.) Dolunay pırıl pırıldı. Yol dümdüz ve iyi durumda idi. Her şey derin bir sessizlik içinde ilerliyordu. Piyadeler, topçuların her iki yanını kuşatmış olarak kol nizamından yürüyorlardı. Seksen adım kadar önümüzde küçük bir öncü birliği vardı. Tek bir düşman devriyesine ve öncüsüne rastlamadan seçtiğimiz yere ulaştık. Daha sonra harekâtın neden daha büyük bir kuvvetle yapılmadığı anlatıldı. Hiç kimse bu keşmekeşi görmek için gönüllü olarak burada bulunmuyordu. Üstelik on iki toptan ibaret bir bataryanın düşmana belli bir ölçüde yaklaşıp mevzilenmesi gerekiyordu. Piyadelerden de sık sık haberler geliyordu. Düşmana hâlâ yeteri kadar yaklaşıp yaklaşılmadığı soru-

sareti ile ün yapmış olan bir askerdir. Katıldığı Nizip Savaşında cesareti görüldüğü için mirliva oldu. Karadağ ve Sırp muharebelerinde başarısı ve cesareti görülmüştür. Vidin kumandanı iken Çatana savaşında yaralandı. Silistre Kumandanı ve müşir oldu. Rumeli Ordusu müşiri iken Karadağ'da çıkmış olan isyandan müteessir olup felç oldu. 1861 yılında İstanbul'a getirilip aynı yıl orada öldü. (Çev. aç.)

luyordu. Fakat her defasında "çok kalmadı" diye cevap veriliyordu. Genel bir baskın yapmak için ayrı ayrı kollar halinde bir gece yürüyüşüne geçileceği ve bu intikal sırasında sağa çark edilerek kuşatma harekâtına girileceği duyulmuş. Askerin yarından çoğu yola çıkmak için zaten böyle bir gece harekâtını bekliyordu. Fakat kumandanlar belki de emirleri altındaki birliklerle üç saat geri çekilmeye ya da elverişli şartlar altında (22 Haziranda) bir hücum yapmaya cüret edememişti. Böyle birliklerden mi, kırk adet topun salvo ateşi altında amansız bir hücumla kalkması bekleniyordu? Çünkü bu birliklerin arkalarındaki nehri geçerek kaçmalarını sağlayacak bir imkân kalmamıştı. Üstelik düşman bizim gibi çadırlarda değil açıkta silâhlar arasında ordugâh kurmuştu. Bu birliklerin gelecek düşmanı karşılamak için yerden ayağa kalkıvermekten başka yapacak neleri vardı ki.. Paşa, benim böyle tekliflerimi dinlemeye artık alışmıştı. Bu tekliflerin uygulanmasını bizzat ben elime almıştım. Bu işin sorumluluğunu da yüklenmiş bulunuyordum.

Yüzbaşı Laue, her topu teker teker gözden geçirdikten ve ben de piyadeleri her iki tarafa mevzilendirdikten sonra "Ateş" ko-

mutu verildi. İlk top hemen atışa başladı. Namlularda alevler yanıp söniyordu. Bundan sonra güller birbirini takip etti. Toplar, gecenin karanlığında ara vermeden yayım ateşlerine devam ettiler. İlk atıştan sonra hemen hemen bütün toplar doğrudan doğruya ateşe başlamışlardı. Düşmanın ordugâh kurduğu kalabalık yığınaklarda atışların tesiriyle ilk telâş ve şaşkınlık korkunç derecede büyük olmuştu. Fakat düşman da bizim ateşimize cevap vermekte gecikmedi. Batarya mevzilerimizin hemen önündeki çayırılar alev alev yanıyor ve düşmana hedefini gösteriyordu. Düşman, bizim kendisine bu derece yakın olduğumuza inanamıyordu. Ama gerçekten düşmanın burnunun dibindeydik. Kurşunlar başlarımızın üzerinden vızlıyarak geçiyordu. Toplarımız atışlarını kestiler. Geri çekilme harekâtı sırasında kuvvetli bir yayım ateşin altından geçtik. Buna rağmen piyadenin verdiği birkaç yaralıdan başka tek bir kayıp yoktu. Topçularda ise; en ufak bir kayıp olmamıştı. Bütün bataryalar ise tam bir düzen içinde geri çekilmiş bulunuyordu. Hasar görmemişlerdi.

Bu küçük teşebbüs, ilk olarak burada esashî şekilde imtihan veren askerlerimizin

maneviyatı üzerinde çok iyi bir tesir yaptı. Geriye döndüğümüzde Paşa bizi tebrikleriyle karşıladı. Paşa ve erkânı atlarla bir tepenin üzerine çıkmışlardı. Burada bulunmakla taarruzun önlerinde cereyan edeceğine inanıyorlardı. Fakat bu tepe, bizim mevzilerimizin iki bin adım gerisinde idi. Buradaki insanların uzaklık ve yakınlık konusunda tamamen özel bazı anlayışları ve yorumları var. Bu gece ancak üç saat uyudum. Daha sonra Paşa bana, İbrahim'in kolordusunun ilerlemekte olduğunu söyledi. Gerçekten düşman kolordusu erkenden hareket etmiş ve üç koldan Birecik'e doğru yürüyordu. Öyle ki; bir an geldi düşman kolordusu bizimle depolarımız arasında bulunuyordu. İbrahim bütün varını yoğunu açık bir tehlikeye koyuyor, âdeta hoyratça bir kumar oynuyordu. Fena kısıtılmıştı. Artık onun için geri çekiliş ümidi kalmamıştı. Fakat böyle hareket etmekte tamamen haklıydı. Çünkü; bir anda her şeyi kazanacak ya da kaybedecek bir durumda idi.

Geceleyin yüzlerce asker kaçağı gelmişti. Dört bir tarafta, ellerinde silâhları olduğu halde subaylar ve erler vardı.

Birecik'teki elverişli durumumuzdan kendi isteğimizle vazgeçtikten sonra ister is-

temez İbrahim'in bize teklif edeceği yerde savaşı kabul etmek zorunda kaldık. Hemen yeni bir cephe kurmak gerekiyordu. Neticeye varmak için sağ kanadı eldeki en büyük bataryalar ve hassa birlikleri ile takviye ettirdim. Bunlar, yeni alınması gereken savaş düzeninin sağını teşkil ediyordu. Sol kanatta üç muvazzaf piyade tugayı bulunuyordu. Redif adı verilen kıtalardan kurulu alaylardan birisi sağ kanadın gerisinde, öteki sol kanadın gerisinde ve diğer ikisi de ortanın gerisinde yedeğe alınmıştı. Birinci hatta 14 tabur ve 92 top; ikinci hatta 13 tabur; yedekte 24 tabur, 9 suvari alayı [42 eskadron (89)] ve 13 top mevcuttu. Cephenin önünde yüzbaşı v. Mühlbach tarafından geceleyin kazılmış olan iki siper bulunuyordu. Sağ kanat bir sel çukuruna dayanıyordu. Sol kanat; sık zeytin ağaçlarından ibaret olan bir ormanın içindeydi. İhtiyatlar ise; derin bir arazi içinde bulunuyordu. Derme çatma kıtalar ise tam soldaki fundalık ve koruluklar içine mevzilenmişti.

Her tabur, her batarya ve süvari alayı

(89) Eskadron: 150 kişiden kurulu süvari kıt'asına Avrupa'da verilen ad. Fransızca bir kelimedir. Almanya'da Schwadron denir. (Çev. ag.)

yerini aldıktan sonra, düşman hâlâ Birecik istikametine doğru yürüyüş halinde idi. Yüzbaşı Laue ile birlikte rahatça bir tavuk yiyecek kadar zamanım vardı. Etrafımızda bulunanlar iştahımıza bakıp hayran kalıyorlar. Daha sonra ata binip bin adım kadar daha mevzilerin yanına geldim. Paşa daima sol kanada büyük önem veriyor ve itina gösteriyordu. Onun sağ kanada da aynı ölçüde güvenmesini temin ettim. İbrahim Paşa bundan önceki bütün savaşlarda bu kanadı kuşatmıştı. Onun bu sabah giriştiği yürüyüş de bu niyeti ortaya koyuyordu. Fakat 24 Haziran gününü yapılan savaşta tam bir baskın vuku bulmamıştı. Çevirme harekâtı; daha vuruşmanın başlamasından önce bile kendisini ortaya koyuyordu. Yeni bir savaş düzeni ile karşı karşıyayız. Herkes bir saattir tetikte hazır bekliyor. Askerler daha rahat ateş edebilmek için torbalarını arkalarına koyup yaslanmışlardı. İlk hattaki taburlar savaş düzenine geçmişlerdi. Bu taburlar, sol kanattaki avcı erlerinin önünde mevzilenmişlerdi. Yedek piyade kuvvetleri cephe ortasının gerisinde kol düzeninde bulunuyordu.

Süvarilerimizin kabiliyetsizlik ve beceriksizliklerine haklı olarak güvenen düşman

bizim cephenin bir saat kadar yakınında yan kanatlardan yürüyüşe geçti. Düşman süvarilerinin ve 120 kadar toptan ibaret olan topçusunun büyük bir kısmı yakınlarımıza kadar sokuldu. Bu birliklerin sağ tarafında piyade ve her çeşit yedek silâh bulunuyordu. Bu kıtaların derinliği üç çeyrek saat kadar tutuyordu. Bir ara yürüyüş durdu. Sonra topçu birlikleri süratle harekete geçti ve ateş açtı. Piyadeleri, bizim atış menzilimizin dışında kalmıştı. Topçularının gizlenmesini temin etmek için süvarileri ileriye doğru mevzilendirmişlerdi. Bu savaş düzeni zekice hazırlanmıştı. Öyle ki; bizim ardı arası kesilmeyen ateşimiz çok geniş ve uzak bir sahayı içine aldığı halde düşman ihtiyatlarına bir türlü ulaşamıyordu. Halbuki; düşman bizim yayıldığımız alanı tamamen kurşun ve gülle yağmuruna tutuyordu. Düşman topçusu çok uzak bir yerde mevzilenmişti. Bizim sağ kanadımızdan 2.000 adım kadar uzaklıkta idi. Sol kanada biraz daha yakındı. Bu sebeple toplar; büyük bir yükseklik açısı ile ateş ediyordu. Top gülleleri tıpkı obüs mermileri gibi tepemizden aşağı düşüyordu. Öyle kuvvetsiz ve hızı azalmış bir şekilde düşüyordu ki; güller gözle görülebiliyordu. Bu durum bi-

zim için çok elverişsizdi. Düşman hemen daha fazla yakınlaştı. Bu yüzden ilk hattı diğerlerinden daha fazla zarara uğrattı. İkinci hattın ise ancak bir kısmı kalmıştı. Yedekler ise; isabetli atışlara hedef oluyordu. Öyle ki; birkaç dakika içinde kayıp vermeyip maneviyatı bozulmayan tek bir taburumuz kalmamıştı. Bu adamların sekizde yedisi hayatlarında kurşun sesini bile duymamışlardı. Bu birliğin içine bir top güllesi düşüp orada patlamış olsa bütün bölüğün bir anda karışmasına sebep oluyor.

Paşa beni; Hassa alayları ve yedek kıtaların bir kısmı ile ileri harekâtın yapılıp yapılamıyacağını görmek ve incelemek için sağ kanada gönderdi. Fakat düşman taarruza imkân vermiyecek kadar uzakta idi. Yüzbaşı Mühlbach, sağ kanattaki bataryaları düşmana elverdiği kadar yaklaştırmaya gayret ediyordu. Fakat batarya çok ilerleyemeden tekrar mevzilenmek zorunda kalmış, tesirli bir atışa başlamasına fırsat bırakılmamıştı. Bununla beraber ilk üç çeyrek saat esnasında sağ kanatta her şey yolunda idi. Yüzbaşı Laue ise; sol kanadı terketmişti. Laue, bataryanın yarısını bırakıp çekilmiş olan bir yüzbaşıyı tabancasını çekip tekrar

savaş hattına gerisingeri göndermişti. Fakat hemen bunun akabinde her şey değişti.

Merkezde bulunan Paşanın yanına döndüğümde, sol kanada yerleştirmiş olduğum piyade livasının yedeklerin yanında olduğunu dehşetle gördüm. Özellikle İkinci Alay Kumandanına, bir kez daha, ilerlemesini söyledim. Düşmanın çekilmekte olduğunu, meselenin ancak yarım saat daha dayanmaya bağlı olduğunu kendisine anlattım. Fakat bütün çabalarım boşa gitti. Artık tek tük başıboş atlar göze çarpıyordu. Top ve koşum kayışlarını koparmışlar geri geliyorlardı. Birkaç cephaneye arabası infilâk edip havaya uçmuştu. Hemen hemen bütün taburlar, ellerini havaya kaldırmış dua ediyorlar, kumandanın emir vermesini bekliyorlardı. Yaralıları taşımak bahanesiyle dörder beşer kişilik gruplar halinde askerler öteye beriye sıvışıyorlardı. İhtiyatlar, ateş hattından uzak durmak için kâh oraya kâh buraya intikal ediyordu. Kısaca savaş maneviyatça çoktan kaybedilmişti. Şüphesiz ki; bizce en nahoş olan şey; bizim kıtaların şimdiye dek hiç karşılaşmadıkları kesif topçu ateşiydi. 480 mevcutlu bir tabur; komutanının ifadesine göre 60 ölü vermiş. Sol kanadın kaybı toplam ola-

rak diğerlerinden çok daha fazla görünüyordu. Buna rağmen bizim savaş alanında verdiğimiz ölü ve yaralı sayısının binden fazla olduğuna inanmıyorum.

Sol kanadı vakit geçirmeden tekrar ileri sürmenin şart olduğu konusuna Paşanın dikkatini çektiğim anda Hassa Süvari Livası, belki de sadece hoşnutsuzluk yüzünden yedeklerle birlikte emirsiz olarak hücumla geçti. Fakat bu hücum bizim Birinci Piyade hattından öteye geçemedi. Birkaç top güllesi bu süvari kıtalarının içine düştüğünden vahşi bir telâşla ve rüzgâr gibi gerisin geri döndüler. Üstümüzden dolu dizgin geçerek piyadeleri telâş ve korkuya kaptırdılar. Paşa, atını sağ kanada doğru sürdü. Belki de orada ölümünü arıyordu. Bizzat kendisi bir Hassa Redif Taburunun bayrağını kapıp ileri fırladı. Fakat tabur, onun peşini takip etmedi. Savaşın daha sonraki gidişatından söz edecek pek az şey var: Halit Paşanın livası, bu başarılı ve güçlü kumandanın şehit düşmesi yüzünden, dağıldı. Halit Paşa, cephenin önünde dürbünü ile durumu tetkik ederken alnına isabet eden bir kurşunla yere yığılmıştı. İsmail ve Mustafa Paşaların livaları ise; bir süvari hücumunu def ettikten son-

ra çözülmeye ve geri çekilmeye başladı. Haydar Paşa kumandasındaki livanın Birinci Alayı sol kanattaki yerini ilk olarak terketmiş ve daha sonra düşman piyadesine karşı en uzun direnmeyi göstermişti. Fakat alay kumandanı esir alınmıştı. Bundan sonra artık doğru bir boğuşma ve savaş olmadı. Piyadeler akıl almaz yerlere ve uzak mesafelere ateş ediyorlardı. İnsanın, havaya ateş ettiklerine hükmedeceği geliyor. Süvariler keşmekeş içinde idiler. Nerdeyse dağılmak üzere bulunuyorlardı. En iyi durumda olan birlikler topçu kıtaları idi. Savaş meydanına giden yolum, bizim eski ordugâh alanından geçiyordu. Adamlarımın ve atlarımın ne durumda olduğunu görmek için atla etrafı doluştım. Bir kurşunun delip geçtiği çadırımın önünde katırlarımdan birini ölü olarak buldum. Çadırdaki bütün eşyalarım yüklenmeye hazır idi. Çadırımda ayrıca tanımadığım bir yaralı da vardı. Hizmetimdeki adamlar sekiz atla birlikte sırra kadem basmıştı. Bizim kendi derme çatma süvarilerimiz, düşman süvarileri tarafından bozguna uğratılacaklarını anladıkları anda çadırları yağma edenlerin başında oldular. Savaşta bana arkadaşlık etmiş olan çavuş da sabahın erken saatın-

da sıvışıp gitmişti Fakat şükür ki; sabahtan sonra ona tekrar rastladım. Bu şartlar altında emniyetimiz için bir Türk müfrezesinin himayesine ihtiyaç vardı. Bilhassa, bende tek bir kopyası dahi bulunmayan haritalarımdan bir kısmının kaybına üzülüyorum...

S O N

İÇİNDEKİLER

Helmuth Graf von Moltke	3
1. Mektup	
İstanbul İçinde Gezinti	27
2. Mektup	
Bursa Yolculuğu	35
3. Mektup	
Falaka	39
4. Mektup	
Padişahın Yanına Kabul	41
5. Mektup	
Veba	49
6. Mektup	
Büyükdere'de Sükûn Dolu Hayat	64
7. Mektup	
Toroslardaki Ordunun Karargâhına Varış	69
8. Mektup	
Zeugma - Rumkale	75
9. Mektup	
Dicle Üzerinde	78
10. Mektup	
Bir Kürt Kalesinin Kuşatılması	85
11. Mektup	
Kürtlerin Üzerine Yürüyüş	106

12. Mektup	
Fırat Üzerinde Yolculuk	121
13. Mektup	
Kışlık Konak	133
14. Mektup	
Ordugâh	139
15. Mektup	
Nizip Savaşı	142